

32

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MACYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1918

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések:

	Oldal
<i>Király György</i> : Világbíró Sándor mondája régi irodalmunkban. (II., bef. közl.)	241
<i>Komlós Aladár</i> : Dömötör János. (I. közl.)	254
<i>Ember Nándor</i> : A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig. (I. közl.)	272

Adattár:

B. Kemény Zsigmondnak Danielik János püspökhöz írt levelei. Közli: <i>Papp Ferencz</i>	295
Kovács Ferencz irodalmi hagyatéka. (II. közl.) Közli: <i>Császár Elemér</i>	299
XVII. és XVIII. századi verses találós mesék a sárospataki könyvtárból. Közli: <i>Harsányi István</i>	315
Költőink elfelejtett versei. <i>Tolnai Vilmostól</i>	321
Két minorita iskolai dráma. Közli: <i>Szabó J. Dániel</i>	323
Szigeti József levelei E. Kovács Gyulához. Közli: <i>Dr. Perényi József</i>	343
Faludi Ferencz egy ismeretlen levele. Közli: <i>Flechner Margit</i>	346

Könyvismertetés:

Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis-tükre. <i>Király Györgytől</i>	347
--	-----

Könyvészet:

Új könyvek és füzetek	349
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpádtól</i>	350

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Az Irodalomtörténeti Közlemények megjelenik évenként négyszer (január, márczius, június és október hónapokban) 8—8 tves füzetekben. Előfizetési ára egy évre 10 K., egy-egy füzeté ára 3 K.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

SZÉGEI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Irodalomtörténeti Intézet K. nyírára	
Lelt. napló: 478	Lsz. 50
csoport:	szám.

1089

VILÁGBÍRÓ SÁNDOR MONDÁJA RÉGI IRODALMUNKBAN.

(Második és befejező közlemény.)

3. A monda XVI. századi irodalmunkban.

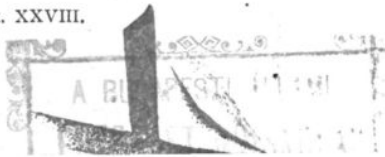
Toldy Ferencz¹ még abban a hiszemben volt, hogy a Sándor-mondának öt magyar földolgozása akadt a XVI. században: 1. Ilosvai elveszett *Világbíró Sándora*, melyre *Ptolomeusa* (1570) elején cíloz; — 2. Idari Péter verses Curtiusfordítása (1548); — 3. Idari elveszett *Sándora*, melyre előbbi műve első szakaszában hivatkozik; — 4. egy Plutarchosból és másokból összeszedetett prózai história, melyet Bod említ *Szent Hiláriusában*; — 5. Nagy Sándornak macedónok győzhetetlen királyának históriája, melynek egy későbbi kiadása Jankowich szerint Löcsén jelent meg 1627-ben. Ez öt munka ma mindössze kettőre zsugorodik össze, mert az 1. és 3. számú azonos és elveszett, valószínűleg nem is tekinthető önálló Sándor-históriának, a 4. és 5. szintén azonosnak bizonyult.

Az első földolgozás Ilosvai Péter verses krónikája *Historia Alexandri Magni*, melyet az utolsó versszak szerint 1548-ban írt; a mint a címbe bevallja, Curtiusból fordította annak töredékes részeit (főként a hiányzó két első könyvet) Justinusnak kedvelt és elterjedt világtörténetéből pótolta (»partim ex Justino Historiographo, partim ex fragmentis Q. Curtii diligenter collecta«).² A költemény hat részre oszlik

¹ Toldy F. A magyar költészet Zrinyiig. Pest. 1854. 139. l.

² Első ismert debreczeni kiadása 1574-ből való. (Debreczen.) Még e században több kiadást ért: Debreczen 1582. Kolozsvár 1591. Bátfia ? (é. n.) Új kiadása Sziládytól RMKT. IV: 83. Érdekes, hogy Curtius művének még a XVIII. század közepe táján is akadt egy verses földolgozása, Hriágjel Márton sajópuspöki plébánostól (1758): *Curtius irásából fordított és magyar versekben foglaltatott História Világbíró Nagy Sándorról*. (Kézirata az esztergomi érseki könyvtárban. — Említi Toldy, Magy. költ. tört. 1867. 310. l.) Csak azért említjük e helyt, mert egészen Ilosvai stílusában írott verses krónika, s bátran készülhetett volna a XVI. században; nyelve, verselése fejlettebb ugyan, de rimtechnikája Tinódiéval vetekedik. Ennek igazolására talán elég első strófáját idézni:

Macedóniában Fülöp uraltatott,
Attyja Amintásnak kinek hivatott,
És Evridicének Anyja mondottatott,
Három fia közé Fülöp számlaltatott.

s az egyes könyvek rövid argumentumát latin hexameterekben a versfőkbe foglalja. Az utolsó rész utolsó hexameteréből: »Cvrcius hec cecinit, transcripts *Petrus in Idar*«, mind Toldy, mind Szabó Károly (RMK. 102. sz.) Idari Péternek tulajdonította a fordítást, de már maga Szabó Károly egy későbbi kiadásnál (RMK. 362. sz.) ezt az Idari Pétert azonosnak véli Ilosvaival. A kérdést végkép eldönti Szilády Áron (id. kiadása, 308. l.), a ki rámutat, hogy »in Idar« a szerzés helyére vonatkozik, tehát Idaron (vagy Idán? Nagyidán?) írhatta Ilosvai. Munkájáról nincs többet mondanunk, mint a mit Szilády már részletes összehasonlítóssal megállapított (id. kiad. 313—320. l.). Az egész nem más, mint Curtius száraz, kivonatos fordítása, az elejét Justinusból kiegészítve, a végét pedig Nagy Sándor babilóniai bevonulásáról és haláláról, úgy látszik, Aelianusból vagy még inkább Plutarchosból pótolva.

A mi Ilosvai elveszett verses krónikáját illeti, melyre mind előbbi munkája, mind *Ptolomeusa* elején hivatkozik, az aligha lehetett önálló Sándor-história, hanem a mint már rámutattam,¹ valószínűleg egy világtörténeti bibliás elmélkedés a *négy monarchiáról*, a milyen Batizi András² és Dézsi András³ munkája, s végső forrásában Dániel könyve II. és VII. fejezete alapján készült történeti visszapillantás. A görög Nagy Sándor itt Nabukodonozor babiloni, Cyrus perzsa és Augustus római uralmával együtt képviseli a négy világbirodalmat, melylyel Dániel Nabukodonozor csodás álmát magyarázza. Hogy e világtörténeti összefoglalásban bővebben kitért-e Nagy Sándor történetére vagy csak rövidesen végzett vele, mint Batizi, azt természetesen nem sejtethetjük, mert a munka elveszett; de hogy nem lehetett nagyon terjedelmes, azt a Curtius-fordítás igazolja, melyben saját szavai szerint »bővebben« akar Sándorról szólni.

Mielőtt rátérünk a Toldy említette prózai Sándor-históriára, melyről részletesebben kívánunk szólni, meg kell még említenünk két munkát, a mely némi kapcsolatban van Nagy Sándor történetével. Mindkettő klasszikus eredetű.

Az egyik Bogáti Fazekas Miklós munkája: *Harom Ieles Fő Hadnagyoknac, a Nagy Sándornac, Anibalnac, és az Romai Scipionac, az Bodogsagnac helylén a fő helyről valo vetélkedésec* (Kolozsvár, 1576). Bár Bogáti azzal a félrevezető fogással él, hogy hallomásból ismeri a költemény tárgyát — egy Ferhát nevű főtörök meséli el neki, mint túlvilági látomást — Dézsi Lajos kiderítette,⁴ hogy nem egyéb, mint Lukianos híres

¹ L. Irodalomtörténet, 1917: 411.

² Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtestül fogva mind az itéletig história, 1544. (RMKT. II: 95.)

³ Világ kezdetitül lött dolgokról (1550 előtt, RMKT. V: 12.)

⁴ Dézsi L. Bogáti Fazekas Miklós. Budapest. 1895. 22. l. — EPhK. 1914: 745.

Alvilági párbeszédei (*Nekrotizoi dialogoi*) 12. fejezetének verses fordítása. Említést e helyen csak azért érdemel, mert a hősei között Nagy Sándor is szerepel.

A másik a Czegei névtelen széphistóriája, *Effectus Amoris*¹ (Debreczen, 1588), mely Odatis és Zariadres bájos szerelmi történetét beszéli el. Ennek csak annyi köze Nagy Sándorhoz, hogy kimutathatóan azon keleti elbeszélések közé tartozik, melyek az ő hódításai révén kerültek nyugatra. — Athenaeus (l. XIII. c. 35.), a mytilenei Chares, Nagy Sándor egyik udvari tisztje és történetírója, tudósítása után közli. Mint-hogy tárgyánál fogva más fejezetbe tartozik, nem akarunk vele csupán egy külső mozzanat ürügyénél fogva bővebben foglalkozni. Említést csak azért teszünk róla, mert jellemző adalék Nagy Sándor hódításainak és az irodalomnak egymáshoz való viszonyához. Kétségtelen ugyanis, hogy Nagy Sándorral kezdődik a szorosabb gazdasági és műveltségi kapcsolat a távolabbi, eddig mesés Kelet (Perzsia, India) és a Nyugat között.² Az irodalomban is ekkor indul meg tulajdonképpen az a lassankint oly hatalmasra fejlődött mesevándorlás melynek jelentőségét, sokban túlozva, Benfey fejtette ki.

A régi példázó irodalomnak is akadt folytatója Bornemisza Péterben, ki prédikációiban elég gyakran idézi föl Nagy Sándor alakját. Forrásai azonban már nagyrészt a klasszikusok, kivált Plutarchus, a kit egyszer meg is nevez. (Evang. és Epist. tan. IV: 543^b. Alexander és orvosa.)

a) *A Heltai-féle Sándor-regény.*

A prózai Sándor-históriáról, melyet Toldy még kettőnek gondolt, Szabó Károly kiderítette, hogy egy munka (RMK. 564. sz.),³ ugyanő találta meg az első XVI. századi kiadását (Magyar Könyvszemle 1883: 246.), mely szerint kétségtelenül Heltai Gáspár nyomdájából került ki, s »csaknem bizonyosnak« tartja, hogy szerzője is Heltai Gáspár. Az explicitben azt olvassuk, hogy munkáját »az bölcs Plutarchusnak és egyéb bölcs íróknak írások szerint« végezte. Természetesen ez a forrásmegnevezés teljesen fictiv, mégis úgy látszik, annyira félrevezette irodalomtörténetíróinkat, hogy e munka fölött gondatlanul elsiklottak, még csak arra sem méltatták, hogy a XVI. század nagyon is szűkös szépprózai termelésének tár-

¹ Kiadta, a mennyire az akadémiai csonka példányból és a Fraknoi-féle töredékekből összeállítani lehetett, Dézsi Lajos, Magyar Könyvszemle, 1914: 337. Ugyanott közölve a forrás.

² L. Rohde, Der griechische Roman. 1876. 45. l.

³ Az Nagy Sándornak Macedonak (!) győzhetetlen királyának Históriaia. Mely moftan uyjonnan kinyomtatattot, Lőcsén, Brewer Lőrintz által, 1627. Eß-tendőben.

gyalásánál megnevezték volna. Holott kétségtelen, hogy a Sándor-regény fordításával van dolgunk, s ez több mint száz évvel Halleré előtt készült, melyet eddig egyedüli fordításnak tekintettek. Még azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy teljes, míg Halleré elől csonka s ép egy ívvel rövidíti meg az eredetit. Azért is érdekes ez, mert így irodalmunkban ez a Heltai-féle kiadás őrzi meg egyedül az érdekes Nectanebos-epizódot. Csak egy futó pillantás a mű elejére bárkit meggyőzhetett volna, hogy távol állunk Plutarchostól s az igazi klasszikus hagyománytól:

Az Aegyptusbéli tudós Bölcsék, mikoron tudnák az földnek, tengernek, és egyéb vizeknek mérésének módgyát, és az Eghnek állapattyát megífmérték volna, az az, az Cfillagoknak járását, és Egeknek forgását: ez Béles világhnak ki nyilatkoztatták az ő bölcs tudományok által . . . stb.

Nem a Sándor-regény, a Leó-féle *Historia Alexandri magni regis Macedonie de prelijs* közismert és jellemző kezdősorai ezek?

Sapientissimi namque Egyptii scientes mensuram terre atque undis maris dominantes et celestium ordinem cognoscentes, id est stellarum cursum computantes, tradiderunt ea universo mundo per altitudinem doctrine et per magicas artes.

A Plutarchosra való hivatkozást mindamellett jóhiszemű tévedésnek kell vélnünk, mert hiszen a regény nagyobbára névtelen változatokban forgott közkezen, s ép azért nem ritkán önkényesen is kapott keresztapát. A középkorban általában Eusebiusnak tulajdonították, a XVI. században, úgy látszik, inkább klasszikus szerző felé hajlottak. S minthogy Plutarchost ismerték legjobban életrajzairól, melyek közül valóban van egy Sándor-biographia is, nem kell csodálkoznunk azon, hogy ezt az egyáltalában nem klasszikus szellemű regényes életrajzot is az ő rovására írták.

Azt is könnyű megállapítani, hogy a latin regénynek milyen változata feküdt fordítónk előtt. Mint később Haller, ő is a strassburgi nyomtatott kiadást használta, melyet több érdekes sajátosság különböztet meg a fennmaradt kéziratoktól. Így az eddig szakozatlan vagy eredetileg három főreszre osztó regényt címeikkel ellátott fejezetekre osztja, mint ez fordításunkban és Hallernél is látható. Jellemző a tulajdonnevek írása is, így mindjárt az első fejezetben: Anactanabus, Drapesek, Pharesek, Argivusok, Bachirusok, Confrusek, Agiophiabéliek stb., míg a kéziratokban még kevésbé eltorzított alakokat látunk: Nectanebus, Arabes, Pori, Argini, Hastrii, Serites, Agriopagi etc. Végül megvan fordításunkban az a jellemző betoldás, melyről a Székelyudvarhelyi kódex-szel kapcsolatban már szólottunk, t. i. a pogány bölcsék búcsúja Sándor

koporsójától (»Az Sándornak temetségéről« — De sepultura Alexandri), mely a kéziratokból hiányzik s valószínűleg Petrus Alfonsi *Disciplina Clericalis*éből került át a strassburgi nyomtatott Sándor-regénybe.

A mi fordítónk átültetési módját illeti, az elég hűnek mondható. Fejezetről-fejezetre követi az eredetijét, csak helyenként von össze több aránytalanul kisebb fejezetet egy nagyobbba. Így például az eredeti e két fejezete: Quomodo Anectanabus in figura draconis apparuit Philippo in convivio et osculatus est Olimpiam, és a következő: Quomodo avis generavit ovum in gremio Philippi — nála egy: Mikeppen Anactanabus Sarkany kepiben ment Philep kiralyhoz az lakodalomban. És így még néhányszor. A mellett többször rövidít, kivált a terjengősebb, mindenféle képtelen kalandokkal földuzzasztott indiai hadjáratot vonja szorosabbra, bizonyos józansággal, de elég elbeszélő tapintattal. Ez az eljárása egyáltalában nem válik az egész mű kárára, sőt határozottan hasznára: egységesebbé teszi. Fordítónk önkénytelenül is megközelíti a regény eredetibb és a göröghöz közelebb álló alakjának egyszerűbb és művészibb szerkezetét. A mellett józanságát sem hatja át annyira a kritikai szellem — ez a XVI. században még elképzelhetetlen — hogy végképen kirtaná belőle a csodás és mesebeli elemeket. Mondhatnók, hogy inkább a természeti curiosumokkal bánik el rövidebben, míg a mesés, az elbeszélés folyamához jobban illeszkedő részleteknek megkegyelmez, így átveszi az Adamas-hegyről, a Nap és Hold fáiról, a griffek vontatta repülő szekérről, a tenger fenekére való szállásról szóló fejezeteket. Általában Hallerrel összehasonlítva, jellemző rá a nagyobb elbeszélő ügyesség, a nyelvbeli naturalizmus mellett a mese folytonosságára vetett gond, míg Hallernek az eredetitől való eltérései inkább a stilizálásban, a nyelvbeli tisztaságra és szabatoságra való törekvésekben merülnek ki. Szolgáljon a nyelvi összehasonlítás megvilágítására egy rövid fejezetnek párhuzamos egybeállítás. Álljon elől a latin eredeti:

Qualiter Alexander fecit se per griffones in aere levare.

Et inde amoto exercitu secutus est littora Maris Oceani contra solsticium brumale et ambulantes per dies quadraginta venerunt usque ad Mare Rubrum. Et castra metatus est ibi. Eratque ibi mons excelsus valde. In quem cum ascendisset Alexander, visum erat ei, ut fere celo propinquius esset. Tunc cogitavit in corde suo tale ingenium machinari, quomodo possent eum griffones ad superius emispermum sublevare. Et continuo de ipso monte descendens iussit architectos ad se venire, et praecepit currum mirabilem fabricari et colligari

cathenis ferreis, ut posset ibi securius residere. Deinde fecit venire griffones et cum cathenis ferreis firmioribus fecit eos ligari curru, et in summitate ipsius currus eorum cibaria praeparari. Tantam siquidem altitudinem ascenderunt griffones, quod videbatur Alexandro orbis terrarum sicut area, in qua fruges trituantur et conduntur. Mare vero ut draco tortuosus in circumitu videbatur. Tunc siquidem virtus divina obumbravit griffones, ut dum crederent alta petere, ad terram infimam descenderunt in loco campestri longe ab exercitu suo itinere quindecim dierum. Nullamque in ipsis cancellis ferreis sustinuit lesionem. Et sic cum angustia maxima ad exercitum pervenit.

Heltai :

Mikeppen emellette fel magát Sándor az Égh ala az Griff madarakkal.

Innét elindítván Seregét Sándor, az Oceanus Tenger mellett méne észak fele. Es járván negyven napigh, menének az veres Tenger melle, és ott táborát le Bálítá. Es vala ot egy igen nag' magos hegy, melyre mikor fel ment volna Sándor, láztik vala néki, hogy az eget kezével ugyan meghérhetné. Akkoron gondola Bívében, hogy miképpen emelhetnék fel őtet az Griff madarak az égh alá. Es mindgyaráft az hegyről alájöven, az Acs meftereket mindgyárt hozzá hivatá és monda nékiek: Hogy ő néki cfinállyanak erős fákból, és nagy mefterfeggel ég Bekeret, és vas lántzokkal erőffen meg kötöznék, hog' ő abban bizváft ülhetne.

Az Bekeret az Acsok hamar meg kébték. Es az után hozata Sándor Griff madarakat, és erős lántzokkal őket az Bekérhez kötözteté, és az Bekér tetejére cfináltatá az ő eledeleket. Es ekképpen az étel után felrepülvén a madarak, annyira fel menének, hogy Sándornak teltik vala ez Bélles világ kerekfege, mint egy Bűrű, az hol cfpelpenek, lenni: Es az tenger teltik vala mint egy Sárkány tekeredet volna környüle.

Azonban az Isten el vévé a Griff madaraknak Bemek fenyét. Es mikor vélnek, hogy mind fel mennének, azonban az földre le Bállának mebbe, ugy mint tizen ött napi járó földön az tábortól. Es ekképpen Sándor nagy nyavalyával méne az táborra.

Haller :

Miní emeltetett - fel az ég felé Sándor.

A' Tenger mellett negyven napig menvén, érik a' veres tengert, a' hól táborát meg-Bállítja Nagy Sándor.

Ott vólt egy igen magos hegy, kire fel-menvén Nagy Sándor, ugy tetBt néki, mintha közel jutot volna a' magos éghhez. Akkor gondolkodik magában, mint mehetne - fel a' tfillagos égh,

és lejöven a' hegyről, a' mefter embereknek parantsol,

olly mesterséges Izekérnek tfinálása felől,

kiből az ember femmiképen ki ne elhetnék.

Mellyet hogy el-kézfítenek, Griff-madarakat fogat vas lántzokkal a' Izekér eleibe, és azoknak ennienk valót köttet a' Izekér rúdgýára.

Bele ülven a' Izekérbe, a' Griffek olly magofságra vífzik, hogy Nagy Sándornak az egélz világ tfak akkorának látíztott, mint egy tfür-földe, mellyen búzát ízoktak ízórni. A tenger pedig úgy látíztott, mint egy tekergös Sárkány, melly azt a tsür-földét bé-kerítette volna.

Kinél fellyebb nem botsátván az Ifteni erő a' Griff madarakat, le-erefzkednek, és letéfzik Sándort egy mezőre, táborához tizenöt napi járó földre. Es így nagy munkával kerefte - fel táborát.

Látjuk, Haller fordítása sokkal művészbibb, nem ragaszkodik betűszerint az eredetihez, szabadabban fogalmaz, de szabatosabban is. Heltai kiadása viszont annyira hű, hogy a mondatkötésben magyartalan, de azért mégis elevenebb amannál, nem annyira papirosízű, és népies kifejezésekkel gazdagabb (az eget kezével ugyan megérhetné, széles világ kereksege, szemük fénye stb.).

A fordításról még meg kell említenünk, hogy a latin regényt, mely a bölcsek búcsúztatásával végződik, mint Hallernél, még egy fejezettel megtoldja. Ebben röviden elmondja a diadochusok történetét egészen Ptolemeus győzedelméig Seleucus fölött. Ez a toldás, mely bizonyára az explicitben a Plutarchos mellett említett egyéb forrásokra vonatkozik, arra a föltevésre vezethetne, hogy a fordítás esetleg nem közvetlenül a latin kiadásból, hanem annak német átültetéséből készült. Így épen a XVI. században igen kedvelt Hartlieb-féle átdolgozásra lehetne gondolni, mely szintén a diadochusok történetével végződik. E toldás Hirsch kimutatása szerint Orosiusból való.¹ Ez a föltevés azonban lehetetlen, mert a Hartlieb-féle átdolgozás rendkívül terjedelmes, tudákos toldásoktól hemzseg, melyeknek a mi szövegünkben nyomát se látjuk; egyébként nem is a strassburgi nyomtatványokon, hanem valamelyik kéziratn alapszik. A mi fordításunk toldaléka különben sem Orosiusból való, hanem sokkal inkább egyezik Justinus megfelelő fejezeteivel, melyek rövidített kivonatának látszik.

Hátra van még a fordítás szerzőjének a kérdése. Szabó szerint »csaknem bizonyos«, hogy Heltai nemcsak a kiadója, hanem fordítója is, ebben a nézetben azonban semmiféle hagyomány nem támogatja. A munka kétségtelenül megfelel Heltai szellemének, erre mutat elsősorban a moralizáló befejezés:

Bizonyára rettenetes és ißonyu hiftoriák ezek. Mely igen nagy, jeles és hatalmas királyok voltanak, ezek: Meghis mely hamar, és mely gyalóképpen veßtenek el, nagy gyalázattal: Es nem haßnalt nékik az ő nagy birodalmok, tißteffégek nagy fok ízámtalan kincsek &c. Ezokáért mindnyájan tanóllunk azoktól, *kiváltképpen az királyok és nagy Urak*, az ífteni felelmet, hog az Istennel ne jáczodgyunk, és ne tulajdonicunk magunknak lemmit. Es miert hogy *ez világhi hatalom dicjőllég, kazdagság, gyönyörűség nem állandó, hanem el romol, és rutul porba véß*. Azért ez vilaghoz, és az ő pompalágához ne ragaßkodgyunk: Hanem örökféget kerelsünk másut, oly helyen, az hol meghmarad, és foha el nem véß: Mikeppen hív tanácsot ad minékünk az áldot Istennek áldot szent FIA, az mi VRVNK IESVS CHRISTVS, Amen. Matthei, 6.

¹ Hirsch Siegmund. Das Alexanderbuch Johann Hartliebs. Berlin. 1909. (Palaestra LXXXII.)

A hang kétségtelen a Heltai hangja, de vajon a kéz szintén Heltai keze-e?

Ezt csak úgy lehetne végleg eldönteni, ha behatóan és részletesen összevetnők nyelvi és stilisztikai szempontból Heltai többi munkáival. Erre azonban e helyütt nem térhetünk ki. Annyi azonban bizonyos, hogy a munka magán viseli Heltai keze nyomát. A befejezés mindenesetre tőle származik, s valószínű, hogy a Sándor birodalmának szétbomlását, a diadochusok versengéseit tárgyaló toldalak is tőle való. Ezzel akarta mintegy a munkának azt a célzatot adni, melyet a befejező erkölcsi intés világosan kifejez: semmiféle földi hatalom és dicsőség nem állandó az Úr sujtó karja előtt, hamar »elromol és rútul porba vész«.

De akár Heltaitól származik az egész fordítás, akár nem, annyi kétségtelen, hogy a Sándor-regény első és egyedüli teljes magyar fordítását nyújtja, s megvan az az érdeme is, hogy tendenciájával egészen beleilleszkedik korának hangulatába. Mindenesetre méltóan gyarapítja XVI. századi szépprózai elbeszéléseinknek úgys csekély számát.

4. A monda a XVII. században.

A XVII. századból két nagyobb mű maradt ránk, mely Sándorral foglalkozik, az egyik Forró Pál prózai Curtiusfordítása, melyet főként két függeléke tesz érdekessé, a másik a Sándor-regény második átültetése irodalmunkban, Haller János tollából.

a) *Forró Pál Curtiusa.*

HÁPORTHONI FORRÓ PÁL, Bethlen Gábor humanista műveltségű udvari embere, munkáját, a mint az olvasóhoz intézett előszóban maga megvallja, egyenesen Bethlen Gábor rendeletére készítette: »az tiBtfeleges Deaki tudományoknak böcsüllője, es fő taplaloja leven, az regi nevezetes Quintus Curtiusnak az vilagbiro Nagy Sandor felől irattatott jeles chronica-jat Magyar nyelvre fordittatta es immar most nyomtatás által is ki bocsattatta«.¹ Megtudjuk továbbá az előszóból, hogy a fordítás nagy philológiai gonddal készült, a legjobb kiadásokat használta, s ha nehezebb helyre akad, azt »sok regi és uyjab exemplaroknak-is öBve vetefekből, az hű forditonak tiBtit követven, az közönfegesb ertelemhez« mérten

¹ Teljes címe: QVINTVS CVRTIVSNAK AZ NAGY SANDORNAK MACEDONOK KIRÁLYANAK vífelte-tett dolgairól irattatott HISTORIAIA, mely most Deakból Magyar nyelvre Haporthoni Forró Pál által fordittatott és URUNK Ó FELSEGE AKARATTYABOL nyomtatott DEBRECENBEN Lipfiai Pál örökőfi által. Anno 1619.

igyekezett átültetni. Sőt ezzel sem elégedett meg, hanem átnevezte munkáját Varfalvi Kossa Matthias deák urammal, »az nemes Erdély ország tablajanak assessorával«. Végül »az margokon imit-amot való nem habontalan annotatiocskakkal is« akart kedveskedni az olvasónak. Ha ezek után is még hiba akadna a fordításban, akkor igazán nincs más mentség, mint Horatiussal szólva: »neha az jó Homerus is szunnyadoz«.

Munkája így valóban hű, sőt szolgál fordítás, nyelvében korához képest elég nehézkes. Nem nehéz megállapítani azt sem, hogy milyen kiadásokat használt. Curtius hiányzó két könyvét s egyéb lacunáit, a mint maga megvallja, »az nemet nemzetből való bölcs Bruno Christoph« kiadásából »ki tellyesítette«, tehát a Bázelen, 1545-ben megjelent Curtiust használta, melyet Christophorus Bruno müncheni tanár adott ki Frobeniusnál. De ugyanez évben megjelent Bázelen, Petri Henriknél, egy másik Erasmus-féle Curtius-kiadás is,¹ melyet szintén ismernie kellett, mert ebben meg föltalálható az a két függelék, mely Forró munkáját érdekessé teszi. Az egyik (*Az Nagy Sándor-nak élete*, mely az meghit régi főhístorikuloznak chronikajokból regen rövid fummaban foglaltatot, a 668—705. lapon) egy rövid, nagyobbrészt klasszikus anekdotákból összeállított Sándor-életrajz, melyet Szilády (RMKT. IV: 319.), nem tudom, mi alapon, Aelianus-fordításnak mond, holott Aelianus *Ἰου-κίλη ιστορία*-jában, bár sok Sándor-anekdotát tartalmaz, ehhez hasonló hosszú életrajzot nem találunk. Forrása nem is más, mint az említett bázeli kiadásban található kis történeti compilatio, melynek szerzője Joannes Monachus, s görögből latinra a bolognai Angelo Cospo fordította. Ez a Joannes Monachus pedig a Zonaras János néven nálunk is ismert bizánczi történetíró, a kinek világtörténeti compilatioja (a világ teremtésétől 1118-ig) a maga teljességében csak 1557-ben jelent meg latin fordításban (Hieron. Wolff, Bazel). Állításunk bizonyosságul, valamint Forró fordítási eljárásának megvilágítására szolgáljon belőle a következő két példa. — A mű kezdete:

Johannes Monachus.

Philippi Macedoniae regis ex Olympiade uxore, filius fuit Alexander, licet fabuloso quodam commento traditum sit a nonnullis Hammone (ita Jovem nuncupant) qui sub serpentis specie cum matre consuetudinem habuerit, eum genitum fuisse, quod totum procul est a veritate.

Forró Pál.

Az Nagy Sándor Philepnek Macedonok királyának Olympias aBony felefegetől való fia volt, noha nemü-nemű költemennyel nemellyek úgy hadtak emlekezetre, hogy Hammontol (ugy nevezik vala Jupitert) az Sarkannak kepeben az annnyaval való közöfűlese által származot volna. Mely dolog mindenestől fogva meBBe vagyon az igaztol.

¹ Mindkét kiadás megvan a budapesti Egyetemi könyvtárban.

Látjuk Zonaras klasszikus forrásai mellett ismerte a mondát is, bár vele szemben a maga keresztyéni kritikáját alkalmazza. Bezzeg nem vonja kétségbe a monda elbeszélését ott, a hol szája íze szerint Sándor jeruzsálemi útját írja le s meghódolását a zsidó papi fejedelem előtt. E helyütt, a mint már említettük, Forró Pál a lapszálon e mondának az Attila-mondával való hasonlatosságára hivatkozik.

De lássunk egy klasszikus példát is belőle :

Quo tempore Timocleam Thebanam insignem foeminam, Thracius quidam dux, illata vi, dicitur constuprasse.

Quumque post id eam posceret pecuniam, solus a muliere ad puteum seductus fuisse, in quo diceret pretiosiora rerum suarum occultari.

Ducem igitur super os putei spectandi causa declinatum, illa in profundum detruxit, superneque iniectis lapidibus oppressit.

Ob id facinus, adductam ad se in vinculis foeminam, percunctatus est Alexander, quae nam esset? Ea imperterrita, Theagenis, inquit, sum soror, qui contra Philippum electus imperator, fortiter pugnans pro Graeciae libertate occubuit. Magnanimitatem mulieris et constantiam admiratus Alexander, liberam eam cum filiis dimisit.

Mely időben az Timocleat Thebae városbeli fő aßbonyallatot mondgyak hogy egy Racz orßagi (!) capitán, erőszakot teven rayta megBeplőfitette volna. Es midőn az után penzt kevanna tölle, az aßbonytól csak egyedül egy kuthoz vitetet volna, az melyben mondana, hogy ő neki dragab marhai el reytetve volnanak. Azert neveznek okaert az kut Bajara haylot capitant az aßbony az melyegbe ala taßbitotta, es az fellyül rea hanyattatott kövekkel agyon verte volna. Azert az cselekedetert fogva hozza vittetet aßbonytól Sandor kerdven, ki volna? Amaz meg nem rettenven azt mondotta: Theagenefnek huga vagyok, ki Philep kiraly ellen vezerre valaßtatvan es erőffen harczolvan az Görög orßagnak Babadfagaert veßet el. Az aßbonyynak bator Bűvet es alhatoffagat csodalvan Sandor, ötet fiaival egyetembe megBabadította es el bocsátotta.

A közölt történetet Timocleáról megtaláljuk Plutarchosnál is (De mulierum virtute), a ki Aristobulos Cassadrensis elveszett munkájából idézi.¹ Forró Pál nyelvének jellemzésére azt hiszem, elég e rövid szemelvény : az eredetihez való szigorú ragaszkodás rendkívül vontatottá, nehézkessé és magyaralanná teszi stílusát. Még kevésbbé sikerült természetesen egy hexameteres epigrammája. Az eredetiben, mikor Sándor Alexandria fölépítéséről gondolkodik, megjelenik álmában Homeros s a következő helyet tanácsolja neki :

Insula quin etiam undoso iacet aequore ponti
Aegypto praetenta, Pharon quam nomine dicunt.

¹ L. Car. Müller kiadását Dübner id. Arianus-kiadásához, p. 95. (Scriptores rerum Alexandri Magni.) Az elbeszélést már a XVI. században megtaláljuk Bornemisza Péter prédikációiban. (Evang. és epist. tan. IV : 895.) Az elterjedésére von. irodalmat l. Oesterleynél a Kirchhoff-féle *Wendunmuth*hoz fűzött jegyzetekben. (Bibl. Lit. Vereins. Stuttg. 99. köt. 3, 177.)

Forrónál így hangzik :

Söt még egy Büget az Pontufnak hablo vizeben
Az Aegyptus előtt fekBik melynek neve Pharos.

A másik függeléknek (*Az Nagy Sándor levele*, mely Indianak allapattyarol és abban történt csoda dolgokrol az bölcs Aristotelesnek maga mesterének irattatot, 706—748. l.) eredetije szintén az 1545-iki bázeli Petri-féle kiadásban található : Alexandri Magni ad Aristotelem de Indiae situ, populis, belluis epistola a Cornelio Nepote latinitate donata. Természetesen Cornelius Neposnak oly kevés köze a levélhez, mint a szintén neki tulajdonított Dares Phrygius-fordításhoz. A levél a Sándor-mondának egy önálló mellékhajtása s bizonyára azon apokryph levelek közül való, melyek a Pseudocallisthenes regényére is hatással voltak. Rövidített mása megtalálható a Pseudocallisthenesben (III. sz.) s innen átkerült még rövidebben Leo fordításába is. A mi különálló, hosszabb levelünk két latin változatban maradt fenn, melyek egy közös görög eredeti elég hű fordításának látszanak. A régebb változat, melynek fordítását Forró adja, a régi latin nyomtatványokból ismeretes,¹ az újabbat egy bambergi kodexből kiadta Pfister.² Sándor elmondja benne mesterének csodás indiai kalandjait, hadakozásait különféle vadállatokkal, melyeknek mását különben ismerjük a Leo-féle Sándor-regényből is.

Forró Pál egyetlen érdemét abban látom, hogy átültette irodalmunkba a Sándor-mondának e két önálló mellékhajtását.

b) *Haller fordítása.*

A *Hármas História* (1695) első részével *Nagy Sándor dolgaival* elég bőven foglalkozott irodalomtörténetünk, úgy-hogy nem szükséges részletesebben tárgyalnunk, elég, ha az eddigi eredményeket röviden összefoglaljuk. Tudjuk, hogy Haller előtt az 1494-iki strassburgi kiadásnak egy elől csonka példánya feküdt,³ ez az oka, hogy eléggé in medias res fog bele elbeszélésebe, csak a cizlicizai hadjáratral kezdí (az eredeti XXIV. fejezete). A fordító eljárásáról ugyanazt mondhatjuk, a mit a Gesta- és a Trója-regény fordításánál láttunk : hű, szabatos fordítás, bár helyenként, kivált a hosszúra nyúló leírásoknál, erősen rövidít. Eltérései azonban, a mint láthattuk, inkább stilizáló jellegűek. Nyelv tekintetében kétség-

¹ Kiadta Kübler, Jul. Valerius kiadásában, Leipzig. 1888.

² Kleine Texte zum Alexanderroman. (Sammlung Vulgärlat. Texte.) Heidelberg, 1910. —21. l.

³ Erre már Fóti Lajos rámutatott, Akad. Ért. 1910:60. — Kohányi Menyhért ugyanerre az eredményre jut, a nélkül, hogy Fótiról tudomása volna. EPhK. 1912:31.

telenül fölötte áll a Heltai-féle fordításnak, s a mellett megvan még az az érdeme, hogy a Sándor-monda népszerűségét, ha másutt nem, hát a ponyván, a XIX. századig fenntartotta. A *Hármas História* kiadásai mellett a Sándor-regény önállóan is megjelent Budán (1757) *Nagy Sándor története* címmel.

Meg kell még említenünk, hogy a Gesta-fordítás több fejezete is foglalkozik Nagy Sándorral. Így a 31. példa (*A halál-nak mivoltáról*) tartalmazza a bölcsek mondásait Nagy Sándor temetésén, a mit már a Székelyudvarhelyi kódexből ismerünk. A 11. (*A bűn mérgéről*) és a 34. (*Az életnek megfontolásáról*) példában Aristoteles mint Nagy Sándor tanácsadója szerepel; e példák valószínűleg a *Secreta secretorum* mellékhatásainak tekintendők. A 146. *A nagy embereket is meg kell dorgálni gonosz cselekedetekért* cz. forrásul maga megnevezi Szent Ágoston *Az Isten városáról* írott könyvét (I. IV. c. 4.). Nagy Sándor elfogatja Diomedes »tengeri tolvaj«-t és szemére veti latorságát. De az megfelel neki: »Király, nagyobb lator vagy te én nálamnál, mert én tsak egy hajóval járok, és kételen próbára kell életemet vetnem, hogy táplállyam életemet és támogassam fogatkozásomat. Te pedig sok gályákkal készülsz másoknak, sőt sok országoknak veszedelmére«. Az anekdotát megőrizte számunkra a XVIII. században Taxonyi János is.¹

A 149. példa (*A haszontalan dicsőséget minden rossz követi*), melyben Sándor atyjának, Filep királynak meggyilkolásáról van szó, Valeriust nevezi meg forrásának; valóban Julius Valerius (I. I. c. 10.) szól Pausanias gyilkosságáról, de okául nem a nagyravágyást említi, mint a Gesta-beli példa, hanem a szerelmet. A 139. példa (*A lélek sebeiről*) a Sándor-monda egy kevésbé ismert részletét őrzi meg, Sándorról és a baziliskusról.² Sándor hiába ostromol egy várost, melynek falán »egy nagy Basiliskus vagyon, kinek látása miatt meghalnak a vitézek«. Bölcsei tanácsára egy nagy tükröt tartat elébe, úgy hogy a maga látásától elveszett »az a nagy Basiliskus kígyó«. Hasonló hozzá a 145. elbeszélés, mely Fülöp királyról szól. A 9., 96. és 163. számú példák az Alexander néven kívül alig van közük a Sándor-mondához. Egyébként lásd Katona Lajos jegyzeteit a megfelelő példákhoz.³

* * *

¹ L. Jablonkay Gábor S. J. Taxonyi János. Kalocsa, 1910. 132. l. Elterjedésére vonatkozó irodalmat l. Oesterleynél a *Pauli*hoz fűzött jegyzetekben. (Bibl. Lit. Vereins Stuttg. 85. köt. 512. l.)

² L. Pfister cikkét, Münch. Mus. 1912: 263. Katona Lajos Haller-kiadásában (RMK. 18: 46.) Aelianus *Var. Hist.* XV: 21. idézi forrásul vagy párhuzamul; Aelianusnak azonban nem ebben, hanem *De animalibus* cz. munkájában (XV: 21.) találunk egy Sándor-történetet, de ez eléggé távol áll az idézett Gesta-fejezettől.

³ Haller. Gesta Romanorum. (RMK. 18. sz.)

Ime a Sándor-monda magyar hajtásai három évszázadon keresztül. Jellemző, hogy nagy részük prózai alakban maradt ránk, míg például a rokon trójai mondakör átdolgozásai túlnyomó részben verses formában állnak előttünk. Pedig mindkét monda főforrása, Guido Trója-regénye és a strassburgi Sándor-regény, prózai alkotás. Ez eltérés főokát a klasszikus irodalom hatásának tulajdonítom. A trójai mondáknál a középkori prózai regény mellett nagy befolyással voltak irodalmunkra Vergilius és Ovidius költői földolgozásai, a Sándor-mondánál pedig a prózai Curtius és Justinus tettek nagyobb hatást. Ennek azután nyoma maradt a formában is. Bármily kevés műérzéklet tegyünk is föl forma tekintetében XVI—XVII. századi íróinknál; annyi kétségtelen, hogy kiéreztek a trójai mondában inkább a költői földolgozásra alkalmas fictiót, a Sándor-mondában pedig inkább a történetíró tollára méltó szépprózát. Ha kis mértékben is, nemcsak tárgyi, hanem formai nyereséget is jelentenek e mondák földolgozásai irodalmunkban: mindenestre hozzájárultak a prózai és költői műfajoknak egy primitív, alakatlan, Ilosvai-szerű ősförmából való lassú kibontakozásához.

KIRÁLY GYÖRGY.

DÖMÖTÖR JÁNOS.

(Első közlemény.)

A kiegyezés óta való magyar irodalom máig sincs feldolgozva. Valóságos sötétbe ugrás itt bárkivel foglalkozni: a kutatónak el is kell mindig készülnie arra, hogy egészen mást talál, mint a mit keresett. Dömötörrel — életének pár érdekes mozzanata folytán — aránylag eleget foglalkoztak (ő szenzáció is volt egyszer, újságok szenzációja); róla történetesen a tollforgatók minden fajtája írt: tudósok, szépírók és riporterek; azonkívül alkalmunk volt használni oly forrásokat is, a melyek mégis e mostoha kornál találhatók leginkább: saját leveleit s élő barátainak szóbeli közléseit.

Életében számbajöhető cikk nem jelent meg róla, öngyilkossága után foglalkoztak vele először a lapok: 1877. jan. 8. és 9-én. A következő lapok írtak róla: Életképek (5. sz.), Fővárosi Lapok (jan. 11.), Budapesti Napilap (jan. 9.), Egyetértés (jan. 9.), Kelet Népe (jan. 8.), Ellenőr (jan. 8.), Képes Néplap (2. sz.), Pesti Napló (jan. 8.). Ezekről tud Szinnyei nagy munkája is, csak hibás dátummal említi fel őket, a meny nyiben Dömötör halálául az 1878. évet tűnteti fel; innen terjedhetett el e téves évszám mindenfelé; így találjuk lexikonokban, sőt tudományos munkákban is, mint pl. Ferenczi Zoltán-nál (Műveltség Könyvtára: *A magy. irod. tört.-e*). Szinnyei nem tud a Képes Néplap nagy nekrolójáról (1877. jan. 14.) s a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokról, a hol a gyász hírek között írnak egykori munkatársuk haláláról, majd a következő számban közlik — kihagyásosan — Baráth Ferencznek a Vasárnapi Ujságban megjelent életrajzát s a lap szerkesztőjének a temetésről szóló cikkét.¹

Baráth F. műve (Vasárnapi Ujság, 1877., kevés átalakítással, kibővítéssel ez jelent meg a *Dömötör János munkái* cz. kötetben) az első és egyetlen, a mely terjedelmesen és megbízhatóan tárgyalja Dömötör életét. Baráth Dömötörnek gyermekkoruk óta egyik legjobb barátja volt, így módjában állt

¹ Nem tud továbbá Szinnyei a következő kisebb hírekről: Magyarország (1862 aug. 3.), Magyar Sajtó (1862 aug. 5.), Szépirodalmi Figyelő (1862: 223. l.). Többször történik említés Dömötörrel Kéky Lajos *Baksay Sándor* cz. monographiájában.

sok hiteles adatot szerezni. Műve nem akar több lenni életrajznál (mint írók csak érinti), ennek azonban igen becses. Életrajzi adatainkat elsősorban innen vesszük (mint minden cikket, mely Dömötőről azóta megjelent); ezért a zavartalanabb olvasás kedvéért itt jegyezzük meg: ha valamely adat mellett nem utalunk a forrásra, az tőle való.

Midőn Dömötör munkái 1878-ban megjelentek, ismét írtak róla egypár kritikát. Legfigyelemreméltóbb kétségkívül a Szász Károly (Vas. Ujság, 1878., 157. l., aláírva —r.) kitűnő bírálata. Jóakarátú és elmélyedő az Angyal Dávid ismeretése is (Bpesti Szemle, 1880. XLIII. szám, 201. l.). A Dömötőről írt cikkek között rideg — és úgy látszik — vallásos tekintetek miatt elfogult hangjával egyedül állnak a Magyarország és a Nagyvilág (1878., 16. sz. Irta I. F.) semmitmondó megjegyzései.¹ Mind e cikkek általában kevésbé méltányolják Dömötör azon verseit, a melyekben a legkésőbb fájdalmait sírja el, mint a genre-képeit; de ez a kor általában idegenkedett a lélek sötét és disharmonikus érzelmeitől s vonzalmával a szelíd, családias humort tűntette ki. Joggal érdekelhetne, minő véleménye volt Dömötőről e kor irodalmi diktátorának, Gyulai Pálnak. Sosem mondott róla véleményt, mégis sejthetjük ezt abból, hogy a nála jóval fiatalabb embert barátságára méltatta, 1872-ben bemutatott verseiből a Kisfaludy-Társaságban, a hová négy év múlva — bizonyára nagy része volt benne az ő ajánlatának — tagul is bejuttatta. Kritikáiban csak egy helyen említi: az *A legujabb magyar lyra* címűben (Bpesti Szemle, 1874: IX. sz. —p— jelzéssel jelent meg), a hol Benedek Aladárt, Endrődit és Kiss Józsefet bírálva, szembeállítja őket az előző nemzedékkel, »melyben Tolnay, Dalmady, Szász Béla, Dömötör és Komócsy József váltak ki». Ez a nemzedék szerinte fölötte áll amannak.

Nagyobb igényű az az emlékbeszéd, melyet Baksay Sándor mondott fölötte a Kisfaludy-Társaságban 1885. decz. 15-én (a Kisf. Társ. Évtapjai XXI. k. 147—161. l.). Baksay régi barátja volt Dömötörnek, leveleztek is; e levelekből s más forrásokból nem egy becses adalékot közöl, egy-egy szép hely is akad munkájában, másfelől azonban használhatóságát igen megrontja az, hogy itt-ott bajos megállapítani nála, hiteles tényeket közöl-e, vagy pedig csak combinatiókat; az idézett levelek mellett nem jelöli meg a dátumot, némely túlságosan szépirodalmias közlésében meg szinte bizonyos képzeletének közreműködése.² Kisebb baj, hogy mondanivalója hiányát —

¹ Talán Irmei Ferencz írta. Elítélőleg szól a »kálvinista sentimentalismusról« s Dömötör *Az élet* cz. verséről pl. így ír: »Ily gondolatokat nem értünk, ezek az övéi, ki nem látja a lét értelmét s ennél fogva nem is érez velünk, általában nem érez semmit.«

² »Mikor a beteg rektor helyett . . .« stb.

elhallgatással takarja. Maga sem érti pl. Dömötör halálát, de kísérteties parádét alkalmaz s úgy tesz, mintha az öngyilkos feljáró szelleme tiltaná meg a titkok feltárását.¹

Egy emberöltő múlik el, midőn valaki felveszi a Baksaytól letett tollat. (Nem szólva részletesebben a Beöthy Zsolt *Irodalom-tört.*-éről, a mely sympathiával és elismeréssel említi Dömötört.) Babits Mihály az, a ki »ismét leírja e sokáig eltemetett nevet« *Az irodalom halottjai* cz. szép essayjében. E kor némely írójában közös jellemvonásul állapítja meg a zárkózottságot, mely »Komjáthynál intellektuális, Péterfynél esztétikai, Dömötörnél morális karaktert ölt«. A mit Dömötörrel ír, nem elég találó. Babitsot lírikus elfogultsága befolyásolhatta: fogarasi tanár volt, mikor ez essayt írta, a maga zárkózottsága az Isten háta mögötti városban a valónál többször kerestethette ki s láttathatta vele múltbeli lelki rokonait.

Erdemes még megemlékezésünkre (bár forrásul nem használható s Szinnyi sem tud róla) két vers s egy regény, mely Dömötörrel szól. Mikor Dömötör meghal, két költemény sir fel utána: Szabados Jánosé (Fővárosi Lapok 14. sz.) és Tolnai Lajosé (Fővárosi Lapok 16 sz.). Az utóbbi nagyon szép, szokatlanul mély fájdalom pathetikus egyszerűségével; a vége merész drámai kitörés, mint a sötét és szilaj népballadáké. A nagy balladaköltőnek lírájára is visszahatott talán a ballada. Dömötörnek egy másik barátja, Baksay, úgy keresett vigaszt, hogy elfelejtve a szörnyű véget, Dömötörnek képzeletében más, boldog sorsot adott. Így született meg a *Pusztai találkozás* cz. regény (Vas. Ujs. 1878). Baksay önvallomása nélkül² azonban — valljuk meg — nehéz volna kitalálni, hogy Dömötörrel szól; nekünk legalább nem sikerült Dombay Máté arcvonásaiban ráismernünk az íróra.

A tárgyalt közlemények felhasználása mellett, új adatainkat két főforrásból merítjük: Dömötör leveleiből s egykori barátjai közléseiből. Különösen a Baráthhoz írt levelek tartalmaznak sok becses anyagot, de hasznosak a Baksayhoz írottak is.³

¹ Más érdekes példa: Dömötör szerelmi történetéről szól — csupán a versek alapján — s mikor kijelenti, hogy költőnk nem ambíciója, hanem becsületes lelke készítette a lányról való lemondásra, így folytatja: »Az éjtszaka mélyébe ülök, mikor ezeket írom. Szél támad, mely bömbölve ömlik alá kéményemen és kandallóm ajtaját éles csattanással szakasztja fel. Fejemem szelíd nyomást érzek és egy láthatatlan kéz gyöngéden kivieszi kezemből a tollat: Ezt ne ird tovább. Tehát abbahagyom.«

² Baksay tárgyalt emlékezésében ezt írja: »ah! ne járj te le a sirba, vedd az élt inkább! ragadd meg abban a pillanatban, midőn az örvénybe akar szédülni! nevezd őt Dombay Máténak! készíts neki más sorsot, más jövőt, más nyugalmat, valósítsd meg jobb természetének régi ábrándjait abban a csendes hajlékban, melynek félhomályát az Ámbár Dina mosolya sugárral szövi át...«

³ Mindkét levélcsoporth Kúnszentmiklóson, az elsőik ifj. Baráth Elek úr, az utóbbiak a gimn. birtokában.

A mi a szóbeli közléseket illeti, mindenekelőtt dr. Beöthy Zsolt úrnak, szeretett professzoromnak kell köszönetet mondanom, egyaránt hasznos adataiért és útbaigazításaiért; továbbá dr. Ballagi Aladár professzor úrnak, Eötvös Károly Lajos és Halász Imre uraknak.

I. Gyermekkora. (1843—57.)

A Dunától félórányira, szép síkságtól környezett emelkedésen, Tolna megyében van Dunaszentgyörgy. Termékeny földje szép, erős kálvinista köznemeseket táplált. Itt élnek régtől fogva a Dömötörök.¹ Egyikük, faluszerzte becsült, értelmes gazda, messziről hozott úri feleséget: Szentcs János kúnszentmihályi tanárnak, majd bogyzslói papnak és Zelizi Máriának, a »dabasi homok virágának« leányát, Erzsébetet. Nem volt ugyan paraszt a vőlegény sem, hanem amolyan kékbeli, a menyasszony mégis műveltebb, nagyobb igényű világból került mellé. Művelt és finom leány volt, szerető feleség lett — de a faluban azt suttozták róla, hogy nyavalyatörős.² Három gyermekük született: a két elsőnek, erős, egészséges fiúknak, kis földjüket szánták; mikor 1843 december 20-án a harmadik jött, a kis János, elhatározták, hogy taníttatni fogják. Mi más tehettek volna? Mi más lehetett volna a köznemes-sarjadedékből, a kire ősei hagytak ugyan szabadságot, kiváltságokat és önértetet, de a kinek már birtok nem jutott, s a kit nagyapjának tanári-papi állása kötelezett odáig jutni és vonzott is egyszersmind hasonlónak lenni, mint a nagyapó? A szentmihályi professzor leánya bizonyosan szerencsétlennek érezte volna magát, ha mindegyik fia megmaradt volna, a minnek az apjuk: falusi földművesnek.

Mindez nagyjából már megszabta a kis Dömötör János pályáját.

Alacsony növésű, szelíd, okos fiú volt; láthatólag nem annyira egyszerű és kissé különcz apjához, mint inkább nagyapjához kívánt — öntudatlanul — hasonlítani. Bogyzsló, a hol az öreg lelkészkedett, közel volt; a kis János bizonyára sokat tartózkodott nála és elleste nagyapótól a papi mesteriséget. Pajtásai közt szerette aztán játszani a prédikátort.

¹ A családról a Nagy Ivánban mindössze ennyi: »Szabolcs vármegye nemes családjai sorában áll. (Fényes E. Geographiája szerint.)« Az idézett helyen (4. k. 218. l.) valóban meg van említve egy hosszú felsorolásban, de róla semmi sincs. Ballagi Aladár úr szóbeli közlése szerint a család Ényi-Dömötör volt, erről a familiáról azonban nem tud a Nagy Iván. Dömötör ugyan összeállította s odaadta Ballaginak a családfáját, ez azonban elveszett.

² Amit Dömötör szüleirol előadunk, részben Baráth, részben Baksay közlésein alapul. Anyja epilepsiáját Baráth mint »gyógyíthatatlan idegbaj«-t említi, Beöthy Zsolt és Eötvös azonban határozottan emlékszenek a betegségre.

A családban állandó meleg béke és szeretet volt. Így megérthetjük aztán a feltűnően erős vágyódást, a mely később a kis János lelkében a házaselet után élt; gyermekkori emlékei alapján rajzolja bizonyára a családi boldogságot is genrekölteményeiben. (*Az öreg pár.*)

Legkisebb fiú volt, csendes és jóeszű gyerek, a kihez a család legszebb reményei fűződtek, a ki meg fogja valósítani a feltörekvős álmait: hogy ne becéztek volna hát! Szegény anyjának »ha volt néha egy-egy beteg mosolya«, csak éretük volt, a fiaiért. Ő tanította a kis Jánost, alig lett négy-öt éves, írni-olvasni is.¹ Csakhamar elhatározták azt is, hogy német szóra adják. Akkor még dívott a cseregyerek rendszere: elküldték őt Bikács kisközségbe, egy derék német családhoz, a mely cserébe a leányát, Trézsit adta hozzájuk. A kis Haneszt igen megszerették, s ő szakállas korában is örömmel találkozott jó német gazdájával.²

1854-ben beiratták a gimnáziumba, Gyönkre. Még ebben az évben meghalt az édesanyja. Három osztályt végez itt s az utolsó évben meghal édesapja is. Tizenhárom éves korában így lett árva teljesen, így szakadt a bátyjai nyakába, a kiknek az apa végrendelete köteleességévé tette a legkisebb fiú-tanítatását. S a szelíd kisfiúra most annyi gond szakadt: anyagi gondok sivár terhe, az egyedülvalóságnak, »az anyai csók, apai tanács« hiányának, a családós gyermekek boldog seregén való irigy kívülállásnak oly sok fájdalma. Ez már maga is érthetővé teszi az ő korai mogorvaságát. Alig van író, aki mélyebben érezte volna az árvaság keserűségét, mint ő; pár sora, mely erről szól, három különböző versében csaknem szóról-szóra ismétlődik; újra meg újra felsír halottjai után. A szülők értékét már alig lehet több meggyőződéssel fejtegetni, mint az ő *Növendékem születése napján* cz. eddig ismeretlen verse.³ Ki becsülné a napfényt, ha nem az, a kinek sötétben kell vakoskodnia? S annak, a ki olyan családi élet napfényén sütkérezhetett, a minő az övék volt, kétszeresen fájhatott az árvaság. Ifjúságának ebben a hiányérzetében lelte szerintünk főforrását férfikorának páratlanul mély családalapító vágya. A férfi Dömötör felesége az ifjú Dömötör anyját volt hivatva pótolni.

II. Diákévek. (1857—63.)⁴

A szabadságharcz után Nagykőrösön volt az ország egyik leghíresebb gimnáziuma. Ide hozták öcscsüket az árva Dömötör-

¹ Baksaynak írja 1874 nov. 27-én.

² L. *Vásári ebéd* cz. versét.

³ L. a 23. l. 2. jegyzetét.

⁴ E fejezetben eredeti forrásokat használunk, Dömötörnek Baráthhoz írt leveleit.

fiúk. A rájuk maradt birtokból futotta — úgy, a hogy — a kvártélyra-kosztra való, ha — dolgoztak, kínlódtak a földdel, s ha jó volt a termés. A kis János megérdemelte, hogy taníttassák. Láttá, hogy számára az élet egyetlen útja a tanulás, erősen sarkalta lelkiismerete is, rászolgáltni bátyjai szerető fáradozására. Egészséges, rendkívülit nem ígérő, de jó matéria volt. A kistermetű új fiút csakhamar felfedezték tanárai, gyors felfogása, korán fejlett ítélőtehetsége, de különösen roppant emlékezte folytán; osztálytársai is hamar megszerették szelídségeért, szíves voltaért. Mind »kis Dömötörnek« hívták őt. Különösen egy volt, a kivel mélyebben összebarátkozott: egy mélyen érző, elmélkedő hajlamú fiú, Kúnszentmiklósról, Baráth Ferencz. Mikor egy-két év múlva Baráth a debreczeni kollégiumba iratkozik, levelezni kezdenek s a kis Baráth gondos és sűrű levelekben értesül kis barátjától, mi hír a fiúk között, később: mi történik az önképzőkörben, aztán: mi a véleménye az irodalmi eseményekről.

Dömötör szorgalmas fiú volt, egyike a legjobb tanulóknak, s jó tehetségeiből, a melyeket az iskola nem foglalt le egészen, maradt még egy új becsvágy táplálására is. Az 50-es évek második felében s némileg a 60-as években Nagykőrös irodalmi központ volt. Ott tanított Arany János, Szász Károly, Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Ács Zsigmond, Tomory Anasztáz, Losonczy István, Jánosi Ferencz, Mentovics stb. De Kőröst nemcsak az ott élő írók nagy száma tette központtá, hanem még inkább az, hogy középpontja volt azon törekvéseknek, a melyek költészetünket a parlagiasság és sallangosság állapotából a költői tartalom, a külső és belső forma művészete által ki akarták emelni.¹

S a mint az elektromossággal tele test elektromosságot támaszt a közelében levő jó vezetőben, úgy ébresztette fel Arany a költői hajlamokat, az alkotás vágyát, a hír szomjúságát kedves tanítványának fogékony lelkében. Aranytól, a költészet és magyar irodalom tanárától, tanulta az új irányoknak ismeretét és megítélését. Neki mutatja meg első kísérleteit: prózai műveket és verseket, hexameterben, magyar ritmusban vegyest. Azok az alapos megjegyzések és finom irányítások, a melyeket elegendőismeretesebb tanártól kapott, a Dömötört ért legmélyebb hatások közé tartoznak. Mint igazi Aranytanítvány, előbb tanulmányozza a költészetet, mielőtt az alkotáshoz fogna. Föléled benne is az a lelkiismeretesség, a mely mesterét esztétikai dolgokban jellemzi. Arany 1860-ban eltávozik Nagykőrösről, de Dömötör azután is, örökre megmarad az ő tanítványának. Mindig büszke rá, hogy az

¹ L. Beöthy Zsolt: *Szász Károly* (Magy. Kvt. 571. sz.) 13—16. l.

volt,¹ sőt már ott, tanuló korában átérzi, mit tesz az, »engem Arany tanított az irodalomtörténetre.«² S míg a többi tanárokról mindig akad gáncsoló megjegyzése, Aranyt isteníti: csak hódolat illeti meg, nem bírálat. Ha Pesten átutazik, nem is mulasztja el soha felkeresni az öreg urat s meglátogatni Laczit és Julcsát.³

De a gimnázium tanári kara lassanként kicserélődött, s a díszes nevek helyébe csupa szürke ember kerül. Egyetlen nevesebb ember köztük a történetíró Szilágyi Sándor, a történet tanára, az iskola igazgatója. Vele Dömötör szokatlan benső viszonyba jut. Eljár lakására, a hol Szilágyi elmondja neki az akkori irodalmi élet kulissza-titkait, megvitatja vele az újonnan megjelenő könyveket, elmondja a legújabb irodalmi eseményeket. De Dömötör, bár szereti Szilágyit, nem fenntartás nélkül szereti: leveleiben folyton gáncsolja, kritizálja, olykor egyenesen gyűlöletének ad kifejezést. Az odaadó szeretetnek ez a hiánya, ez az állandó kritizálás Dömötörnek egyik uralkodó tulajdonsága.

Mind erősebbek benne az irodalmi ambíciók. Első akar lenni az önképzőkörben. Szaval, bírál, ír verset, prózát. Már 1861-ben meg is választják alelnökké. Egyszer két verset ad be a körbe: a *Székely* című románczot és *A háremhölgy* című balladát.⁴ Az iskolai könyvtár javára rendezett hangversenyen elszavalja az *Uj Simeont* Tompatól, s a jelenlévő Egressy Gábor tetszését is megnyerte szavallatával. Boldogan tudósítja Baráthot a nagy eseményről s a levél végén lelkesedve írja: »Éljen! Enyém a babér! Vivat!«⁵ De a következő iskolai évben már szakít az önképzőkörrel. Mikor egy ünnepély alkalmából őt is felkérlik aesthetikai értekezés felolvasására, nem áll kötélnek. »A nagykorösi publikumnak aesthetica!!!«⁶ írja göggel és nem kevesebb, mint három felkiáltójellel.

Utolsó évét tölti itt, kitűnő diák. Mit neki az önképzőkör? ! Ő kritikát ír a Prot. Egyh. és Isk. Lapba Szabó Károly pápai tanárnak 1863-ban megjelent *Költészettanáról*. Dömötör hosszú bírálatát aztán Szilágyi kiadja két folytatásban.⁷ Szigorú fölényvel s azzal a biztossággal bírálja a könyvet, a mely csak a problémák, a nehézségek nem ismerői sajátja, azoké, a kik igazában önállóan még nem gondolkodtak a tárgyalt dolgok felől, de jól megtanulták őket. Poétikai nevek, osztá-

¹ Halála után majdnem minden lap megírta, hogy Aranynak Körösön kedves diákja volt.

² Levél Baráthhoz 1862 máj. 27.

³ Több ez időben kelt levele szerint.

⁴ Levél Baráthhoz 1862 jan. 29.

⁵ Levél Baráthhoz 1862 máj. 27.

⁶ Levél Baráthhoz 1863 jun. 23.

⁷ 31. és 32. szám.

lyozások kritikája tárgyai, s úgy íródhatott, hogy a mi Szabónál másképp volt, mint a hogy Dömötör tanulta, azt teljes nyugalommal hibás nézetnek jelentette ki. De Dömötör e kritikái kísérletének mégis van egy érdekessége: röviden már megtaláljuk benne a ballada azon némileg új felfogását, a melyet később részletesebben fog egy nagyobb műben kifejteni.¹ A ballada mivolta ifjúságának legkedvesebb kérdése, s akkoriban a poétikának — Arany balladáinak rendkívüli sikere folytán — egyáltalán legidősebb és legizgatóbb problémája Magyarországon. Már Kőrösön is írt róla egy dolgozatot, a melyet a Szivárvány című kézzel írott diákujságban ki is ad.² De még mindig tovább foglalkozik a balladával; leírja magának Goethe balladáit, hogy a szünidőben majd gondolkodhas-sék róluk,³ fordít is belőlük, másoltat Baráth-tal és másokkal, úgyhogy különféle nyelvű balladákból gyönyörű gyűjteményt állít össze. Meglepődve veszi észre (s későbbi nagy tanulmányában is tárgyalja ezt) a magyar népdaloknak az idegenekkel való érthetetlen egyezéseit.⁴

S közben, bár többször megfogadta már, hogy »leteszi a lantot, nyugodjék«, gyakorlatilag is műveli a költést. »Olyan ez a költészet, pajtás, hogy ha az ember egy kezét odaadja, mint az örvény, az egész embert maga után rántja«, írja Baráth-nak. Igaz, hogy neki nem egy sikere volt verseivel, s balladáival pályadíjakat is nyert.⁵ De egy sem maradt meg közülök. Sok műfordításából megvan egy: Heine *Abschied* című dalának fordítása 1863. nyaráról.⁶ A Heine könnyed báját persze nem tudja magyarul megszólaltatni, de jó rímeiben és kifogástalan, bár kissé prózai nyelvében nyilvánul már a műgondra való törekvés.

Es ismerjük egy versikéjét, a melyet 1863. újévére a nagy-kőrösi postásoknak írt. (Úgy látszik, itt is szokás volt az újévi köszöntőt poétákkal íratni; Arany is írt egyet 1853-ban Tüge Sándor levelésznek.) A négy strófás versben mindenféle jót kíván Dömötör és azután így ír:

Ezt kívánja s még e mellé
Jó bort és sok jó kedvet,
Teljék meg annak tárczája
A kié tán üres lett.

Ha vidám a házi gazda
És erszénye tele van,
Úgy a postás se koptatja
Csizmatalpát hasztalan.⁷

¹ Szinnyi tévesen úgy írja, hogy 1857-ben jelent meg. Ekkor Dömötör 14 éves volt s a Prot. Lap még nem is indult meg.

² Levél Baráthhoz 1862 nov. 8.

³ Levél Baráthhoz 1863 jun. 28.

⁴ Levél Baráthhoz 1863 aug. 28.

⁵ Levél Baráthhoz 1863 jan. 3.

⁶ Egy Baráthhoz írt levélben. 1863 aug. 28.

⁷ Baráthhoz írt levélben. 1863 jan. 3.

A nagykörösi levelész (nem tudni, még mindig Tüge volt-e a csizmatalp hasztalan koptatója) meg lehetett elégedve a rigmussal. De van valami feltűnő az ő diákkori irogatása körül: az igazi líra teljes hiánya. Nála a költészet nem szolgált túláradó érzelmek levezetésére. Csakhogy ekkor még a jeles nagydiák tekintélye megkívánta (pláne az Arany gimnáziumában), hogy ha kell, a versírásban is ki tudja vágni az ember a rezet. Így aztán Dömötör kiműveli verstechnikáját akkor, mikor voltaképp még nincs rá szüksége, mikor a ritmust csak játékként csengeti, s midőn aztán lesz mondanivalója, kitűnő kész formák cziszolt ezüst kelyheibe töltheti. Így történik, hogy Dömötör csaknem tökéletes külsővel lép fel s miután fellépett, legföljebb tartalmasabbá válik, művészibbé már alig.

Igazi kisvárosi jódiák ekkor Dömötör; társai közül mindössze több ismeretével, némi szavaló és tollforgató ügyességével válik ki. Nincs még benne semmi feltűnően egyéni, elütő és titokzatos. Érdeklődése, levelei, ha nem irodalmi híreket tárgyalnak, mind csak az iskolai ügyek körül forognak. S van benne valami nyers önérzet. A gimnázium legjobb tanulójának büszkesége szól belőle, a kit már meg-megsüvegelnek a kisebb fiúk, a ki a tanárait már helyettesíti is olykor az V. osztályban, sőt néha a VI.-ban is.¹ De egész szemhatára a kisvárosé. A diákok itt csupa nagy embert látnak egymásban: Dömötörnek van egy barátja, Tolnay Samu, a ki jól hegedül; Dömötör az ő körösi szemmértékével írja Barátnak: »ha arra adná magát, lenne belőle művész.«² A maga jövője felől megkérdeznék talán? A levelei kritikákkal vannak tele. Látszik, ezek legfontosabb élményei. Körös, a társai, a tanárai, az iskolája, mind megméretnek és könnyűeknek találtnak.

Szűk lett neki is Macedónia. A gimnáziumról ezt írja Barátnak: »Minden úgy megy, mint azelőtt, csak a vesztegetés még szemtelenebb.«³ »Valahány zsidó fél, hogy másutt megbukik, mind Körösre jön, s itt... itt felveszik!«⁴ Folyton azon töri a fejét, hogyan hagyhatná ott »ezt a rongyos Köröst«, a hol sem mulatság nincs, sem tanulni nem lehet.⁵ Megfordul a fejében Pápa, Debreczen és mind sűrűbben és mind határozottabban Pest. Miután leteszi az érettségét (mikor három aranyat is kap, a Tomory ötaranyos pályadíja, Dömötör végtelen boszúságára, megosztatván⁶), megerősödik az a szándéka, hogy jogásznak megy a fővárosba. De Pesten fölkeresi földijét, távoli rokonát és barátját, Tolnai Lajost, a ki aztán

¹ Baráthhoz írt levél. 1862 nov. 8.

² Baráthhoz írt levél. 1862 jun. 28.

³ 1862 jan. 6.

⁴ 1862 júl. 1.

⁵ 1863 jan. 3.

⁶ 1862 ápr. 2., aug. 7., szept. 17., okt. 3.

lebeszéli erről a pályáról. Elmeséli, hogy mikor ő annak idején Aranytól tanácsot kért, az öreg úr azt mondta neki: ha ügyvéd lesz s meg akar élni, hagyja el végkép a szépirodalmat, de ha erről nem akar lemondani, menjen papnak, akkor tanár is lehet, biztos lesz a megélhetése s tanulhat, dolgozhatik magának. Arany szava egészen beteljesedett. Győry Vilmos is ugyanígy beszélt: a forradalom óta Dalmady tette le legjobban az ügyvédi vizsgát s $\frac{3}{4}$ éve egy krajczárt sem keresett az irodája révén; Vida József havonként sem tud pert kapni s eléli a felesége egész vagyonát; Bús Vitéz első nejének kegyelméből él.¹ Ebben a korban valóban oly szegény volt az ország, hogy ügyvédeknek sem bírt eltartani; ennek a társadalomnak nem kellett mérnökök, tanárok is alig; az írás, ujságírás, a mit úgy szeretne Dömötör, meg épen nem kenyérkereső pálya még, e műveletlen és szegény népben nincs oly közönség, a melynek művelődési szükségletei lennének s azokra áldozni is képes volna; ennek a nyomorgó társadalomnak csak papokra van szüksége. Ezért, a ki föld és tőke híján mint tanult ember akar megélni, kénytelen pappá lenni, s ekkor az az előnye is megvolt, hogy így könnyen átléphetett az országosan még nem rendezett tanári pályára is. Ezeknek a gazdasági körülményeknek s nem a nagy vallásosságnak kell tehát tulajdonítanunk, hogy oly sok ez időtájt a papi író (bár persze ez a foglalkozás aztán tovább hatott irodalmunk szellemére is), s hogy Dömötör is, bár kedve, hajlama, szándéka más volt, rászánta magát a theológiára. Ez a választás rokonainak jobban tetszett, mint neki. Nem volt neki való pálya: irtózik a morális themáktól, a theologiai kérdésekről sem szeret beszélni, s szerinte a papi pályára egyáltalán csak olyan emberek lépnek, a kiknek másra nincs tehetségük vagy készségük.² S tovább gyöttri az ingadozás. Mi teszi neki oly küzdelmesen nehezzé a döntést? Az íróvá létel délibábos vágya hajtja őt Pestre, az nem engedi, hogy ügyvéddé lehessen, az kerestet vele minden áron irodalmi középpontot, még ha Dab vagy Dömsöd volna is az. Teher csak ez az ostoba vágy, ki kell dobni az emelkedni akaró lég-hajóból. E gonosz hangulatú szünidőben elégeti verseit, abba-hagyja francia-tanulását s kettétöri szépreményű tollát. De így meg leggyönyörűbb álmairól mondott le, így céltalanná vált élete, s minek dolgoznia annak, a kire egy somogyi vagy baranyai paróchia vár?³ Szörnyű kétségbeesésbe süllyed, s tetézi bánatát az az önfeláldozó robot, a melyet bátyjai szemrehányás nélkül végeznek érte. Emiatt nem ura elhatározásainak: neki mindenáron meg kell felelnie testvérei nagy reményének.⁴

¹ Levél Baráthhoz 1862 aug. 7.

² Levél Baráthhoz 1862 szept. 17.

³ Levél Baráthhoz 1862 szept. 17.

⁴ Levél Baráthhoz 1862 okt. 3.

De a kitépett álmok kisarjadtak újra ; nem tud lemondani sem Pestről, sem az íráságról. Reménykedik Szilágyi támogatásában.¹ Hazulról nem kívánhat sokat, de ő nem bánja, ha koldulnia kell is. Így szállásolja be magát 1863. szeptember végén a theológusok szobájába. Nagy öröme Török Pál ismeri nevét a Tomory három aranyáról. De ekkor megtudja, hogy a theologia itt három év lévén, előkészítőül el kell végeznie valahol még egy osztályt. Újból kénytelen tehát visszamenni Kőrösre. Képzeltető, mily életűnt szomorúsággal zuhan vissza a kőrösi homokra. »Hidd el, pajtás, olyan életem lesz az idén, hogy a pokol gyönyörteljes ehhez képest !«² Úgy él itt, mint egy bujdosó trónörökös. Már nem érzi magát kőrösi diáknak, szeme Pestre van függesztve, örökös olvasással készül a jövő évre, Baráth-tal majdnem kizárólag irodalomról levelez. Olykor ugyan eszébe jut a kérdés, miből fog megélni, de különben boldogan ábrándozgat jövő esztendei életéről : »... mert az én életem Pesten lesz igazi élet, itt csak tengés, s ott meg is fogom mutatni, hogy nemcsak henyélni tudok, hanem ha kedvemem el nem veszik, dolgozni is. Oh, minő pompás dolog lesz az, ha valami szeget üt a fejembe, Aranytól megkérdeni ; minden kéthétben, vagy legalább minden hónapban egyszer beszélgetni vele ; úgy hiszem, egy félórai beszéd alatt sokat fognék tőle tanulni ...«³

III. A theológián. (1863—65.)

Dömötör ingyen lakást kap a theológián, van convictusa is,⁴ Szilágyi ajánló sorai is felhívhatták rá fölöttesei figyelmét, Tolnai megigérte, hogy a nála ajánlkozó tanítványokat neki juttatja :⁵ s ő ebben a kedvező helyzetben, a mellett, hogy most is a legjobb tanulók közé küzd fel magát, minden vágyával az irodalom felé fordul. Fenntartotta ismeretségét Aranyval s amellet megismerkedett minden tehetséges tollforgatóval, a kivel csak szeret ejthette ; Tolnai volt a mentora, ő ismertethette meg Gyulaival s a fiatalabbakkal, Zilahy Károlylyal, Szász Bélával, Komócsyval, Szabadossal, stb. Dömötörben, mint máskor, úgy most sem buzgott nagyon az alkotó tehetség, elsősorban tanult, képezte ízlését, íróbarátai közt az éleslátású, szigorú, de baráti kritikust képviselve. Ösztönzésükre dolgoztatni kezd kifelé is, öntudatos, komoly bírálatot ír a Hölgydivatlapba Lauka Gusztáv verseiről s az *Ujabb magyar lantosok*

¹ 1862 okt. 3.

² Levél Baráthhoz 1862 okt. 3.

³ Levél Baráthhoz 1863 jún. 28.

⁴ Levél Baráthhoz 1863 aug. 28.

⁵ Baráthoz írt levél. 1863 aug. 28.

című anthológiáról.¹ A Kisfaludy-Társaság 1864-ben pályázatot tűz ki a ballada elméletére. Ez persze kapóra jött Dömötörnek: tovább folytatva régibb kutatásait, nagykőrösi dolgozatai alapján csakhamar tető alá hozta *A balladáról* című nagy tanulmányát.

Hogy Dömötörnek már gimnázista korában határozott nézete volt a balladáról, mutatja Szabó K. poétikájáról írt bírálata: a balladát már lírai alakú elbeszélő költeménynek nevezi, és — mint később — már vallja, hogy míg a románczban a hős jelleme tükröződik, a balladában valami lelki mozzanaton nyugvó rendkívüli esemény van elbeszélve, sőt már látja azt is, hogy e felfogás szükségszerűen visszavetesz nálunk, mert fényénél 1848. előtti ballada-irodalmunk egy-két vers kivételével megsemmisül. Most rendszeresebben, körültekintőbben vizsgálva meg e kérdéseket, a következő eredményekre jut:

A népköltészet fejlődése nem írható le műágak szerint, benne, főleg az elbeszélő részében, líra, epika és dráma keveredve található. Eleterős műköltészet csak a népköltészettől születhetik. Mivel azonban az európai nemzetek a balladát nem ismerő klasszikus irodalmat vették mintának: nem is lépett fel e műfaj, míg csak az írók vissza nem tértek a néphez. A németeknél Goethe, nálunk Arany volt az úttörő; náluk ugyanis az elbeszélésben a lírai, eposzi és drámai elem már szintén együtt jelenik meg. Mi hát a ballada? A külső forma, a lírai elem képviselője, természetszerűleg könnyű folyású, dalra teremt, tárgya pedig mindig valami lélektanilag megokolt, tehát nem véletlenszerű rendkívüli esemény. Ezután megjelöli a különbségeket a ballada és a rokon műfajok (románcz, stb.) között. Arra a kérdésre, hogy a ballada hőse önállóan vagy végzetszerűen cselekszik-e, azt feleli, hogy végzetszerűen, de belső végzettől hajtva. Majd elítélően szólva az axiomaszerű tanulsághoz készített balladákról, abban foglalja össze az eddigieket, hogy a ballada kerek mesét, lírai hangon, drámai rendezéssel beszél el. Minde jegyek együtt csak Aranynál találhatók irodalmunkban. A balladának fontos szabálya a rövidség. Az előadás objectív, de — persze módjával — alanyiség is vegyülhet belé. Röviden a ballada: »Egy elbeszélő dal, melynek személyei drámaiak, cselekménye drámailag fejlődik, s nem annyira ezen esemény, mint ennek hatása beszéltetik el tárgyilagosan.«

Ez eredményeket a Gregusséival összehasonlítva, feltűnik a sok egyezés: mindkettejük szerint a ballada a népköltészet talaján terem meg; egyformán súlyosnak tekintik Arany jelentőségét; mindketten megállapítják, hogy a népköltésben s a

¹ E bírálatot Baráth említi, de a jelzett helyen nem tudtunk ráakadni.

balladában vegyül a három költői ág.¹ Magának a balladának meghatározása sem egészen eredeti, Szász Károly például így formulázta meg már előbb e műfajt: »elbeszélő anyag drámai szerkezettel s lírai előadással«. Úgy lehet a dolog, hogy bár a balladának ezt az elméletét rendszeresen most fejtették ki először, de e nézetek már valahogy a levegőben voltak. Dömötörnek két valószínű forrását jelölhetjük meg: az egyik a meglehetősen kialakult irodalmi köztudat, a melynek felébredtője és mintaképe Arany győzelmes ballada-költészete volt, a másik maga Arany, mind kritikai műveiben tett idevágó megjegyzéseivel, mind élőszóban adott felvilágosításaival. Hogy Dömötör Aranytól kérdezősködött egyről-másról, leveleiben többször említi; hogy pedig mennyit vett át (Greguss is) Arany bírálatából, láthatjuk, csak Aranynak Bulcsu Károly (1860), de főleg a Szász Károly költeményeiről (1861) írott kritikáit kell elolvasnunk.² Látjuk tehát, hogy Arany nemcsak megcsinálta a magyar műballadát, de e műfaj elméletének megszületésénél is oroszlanrésze van. S látjuk azt is, hogy Dömötör teoriája korántsem oly új és önálló, mint a hogy ő maga fiatalos önérzettel hangoztatja.

Értekezésének értékéről igen ellentétes nyilatkozatok vannak. Vannak, a kik nagyrabecsülik, de Angyal Dávid teljesen elítélőleg szól róla. Annyi tény, hogy ily nagyobb műhöz még szemmeláthatólag nem futja a tüdeje: mondanivalói elrendezésében igen kapkodó s gyakran kénytelen őket oly mesterséges külső kapcsokkal kapcsolni egybe, mint »Mehetünk tovább...«; annál inkább kényszerül erre, mert nem egy fölösleges fejtegetést ad: például a népköltészet tárgyalása az összefüggésnek csak igen vékony czérnaszálaival van a továbbiakhoz fűzve. Ezzel szemben azonban mutatkozik már szépirodalmi ismereteinek szé-

¹ E megfigyelést Dömötör Gregusstól vehette. Greguss *A népköltészet viszonyáról a műköltészethez* cz. tanulmányában (*Tanulmányai*, I. k., 51. l., 1860) így ír: »... minél kezdetlegesebb valami, annál több elem van meg benne osztatlanul; az izesülés, különködés magasb fokon kezdődik. Így a népköltészetben még együtt vannak a költészetnek későbbben külön-külön idomokban szétváló egyes ágai.«

² Arany Bulcsut bírálva, a *Hunyadi végső diadaláról* így ír: »... balladai hangon van tartva, de a ballada tömört, cselekvényes, fordulatos menetele helyett csupán egy mozzanat festői felfogására szorítkozik...« Alább a »balladának koncentrált rövidségét« említi. A Szász Károly kritikából: »Térmezete a balladának... hogy nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát fejezi ki mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból... csupán annyit vesz föl, amennyi mulhatatlanul szükséges...« (*Csomor Danyi.*) A *Salamon átká* tárgyalásánál: »általában e költemény benső alkata egészen balladai, de külseje annyi leíró elemet szedett magára, oly magyarázatos, sok szóval járó, hogy versnek lehet jó vers, de nem ballada.« A *IV. Bélánál*: »... ha valamely epikai faj, úgy bizonyosan a ballada-féle az, melyben szükség, hogy az alapeszme érzéssé olvadjon mintegy, mely legkevésbé tűri az ily tanulság-szerűen levonható maximákat.«

lessége, mely nem egy philologiailag becses észrevételre is rávezeti az egyes motivumok átvételének s találkozásának tárgyalásánál, józan és művelt kritikai készsége, méltató tehetsége és éles elméje (például a ballada elkülönítésében a rokonfajoktól). Röviden: ha Dömötör e tanulmányban nem adott is nagyon értékes munkát, megmutatta benne munkaképességét.

A Kisfaludy-Társaság ritkán választotta még szerencsésebben pályakérdését. Termékeny is volt a pályázat. Kilencz mű érkezett be. 1865. február elsején volt a Társaság ülése. Ott volt a karzaton a ref. theologia egész ifjúsága. Tóth Kálmán segédtitkár olvasta fel a jelentést, a mely szerint a bírálók, Bérczy Károly, Fábíán Gábor és Salamon Ferencz az V. számú pályaművet ajánlják a kitűzött díjra, de a III. sz. is »önálló vizsgálat eredménye s többnyire helyes nézeteket foglal magában, az is főkép a lélektani és erkölcsi elemeket bonczolja, sok ismeretre és olvasottságra mutat, előadása is világos; de nem oly kimerítő, mint az V., sem pedig nem fogalmazza elég szabatosan azt, a mit a példákbl tanulásképen elvon. Innen hézagossága is«; mint ilyet dicséretre s az Évlapokban kiadásra ajánlják.¹ Felbontják a jeligés leveleket: az V. sz.-ból Greguss Ágost fényes neve tűnik elő. Langyos éljen. A III. sz.-ból Dömötör János nevét olvassák fel. E névtelen név ismeretlen mindenki előtt; csak a karzat riad rettenetes tapsra. Az ősz kisfaludysták mosolyogva nézik, mint gyullad boldog pirosság egy másodéves theologus arczán a karzaton szorongó diákok között.²

Az ifjúnak, kinek ekkora dicsőség jutott, »mikor még legénytoll sem pehelyezett állán«, képzelhető a tekintélye társai közt. Ballagi Mór mint a legjobb theologust, őt vette házitanítóul két fia: Géza és Aladár mellé, s házánál alkalma nyílt összeköttetéseit a protestáns egyházi élet és a politika főbb szereplőivel kiegészíteni. Oly boldognak érezte itt magát, mint a hal a vízben. Pompásan tudott hallgatni; csak ritkán tett egy-egy komoly és sima megjegyzést.³ A mily örömmel figyelhetette gyors belső érését, oly akadálytalan és könnyű volt a külső érvényesülése. Mikor Zilahy Károly, az ifjú írói gárda legtehetségesebb tagja meghalt (1838—1864), barátai kiadták a műveit s Dömötörrel iratták meg a bevezető életrajzot. Itt Dömötör nem próbálkozik Zilahy lelki életének behatóbb rajzával, stílusa még bátortalan, életlen, mondatai laza szerkesztésűek (egy találó bonmotval mégis jellemzi Zilahy modorát: »Zilahynak pedig gyöngéje volt, hogy szeretett az emberek gyöngéire tapintani«), de adja műveinek kritikai méltatását

¹ A Kisf. Társ. Évlapjai. Új folyam. II. k. 43. 1. Maga az értekezés a 398—447. lapon.

² Eötvös Károly Lajos úr elbeszélése.

³ Dr. Ballagi Aladár úr elbeszélése.

és igen részletesen rajzolja Zilahy életét. Különösen ez teszi igen becstessé e művet, mely hasznos, anélkül, hogy tehetségre vallana.¹

Irogatott újból verseket is; *A malomban* című verse, az első, mely nyomtatott lapban megjelent,² ez az elmés hasonlatból alkotott szerencsés költemény, jól mutatja szembeszökő haladását; tanulmányozta az irodalom elméletét és élvezte a sikert; hitt magában, tehetsége hódító erejében; jóbarátai, befolyásos ismerősei várakoztak fellépésére: hogyne hitt volna hát irodalmi jövőjében?

IV. Edinburgh.³ (1865—66.)

Mikor a skót szabad egyház ösztöndíjakat tűzött ki Edinburghban teológiát hallgató magyar ifjak számára, Török Pál superintendens, a ki kezdettől fogva jóindulattal támogatta Dömötört, 1865. őszén őt küldte ki Skóciába. Dömötör kapott az alkalmon megismerkedni az angol nemzettel, nyelvvel és műveltséggel. »Mi könnyű volt elbúcsúzni, elválnom! — írja. — Felhő ha volt, mosolygó volt orczámon. Bár egy-két szem könnyben úszott: indultam Srózsaszínre jövőmet rajzoltam.«

November elsején nyitották meg az iskolát. Eleinte persze keveset értett az előadásokból, de lassan hozzászokott a nyelvhez, a néphez, a koztához, mindenhez — csupán a pudding egy nemétől kapott mindannyiszor valóságos tengeri betegséget. És a hogy szomjas elméje beleveti magát a mindenféle ismeretek tengerébe, a hogy tanulmányozni kezdi a skót társadalmi és egyházi életet, a hogy olvasgatni kezdi az angol szépírók mellett az angol philosophusokat is: a fölbuggyanó kétely kezdi megingatni hitének templomfalait. Vallását a bigott skót néplélek torzító tükrében pillantván meg, szinte megütközve fordul el tőle. Áldott jó emberek az ő skótjai (Nicolson és Macdonald családját később is elemlegeti), szavakat nem talál dícséretükre. Valósággal tenyerükön hordozzák őt. A keresztyén szeretetnek őszintébb, tisztább, erősebb nyilatkozatát sehol nem találhatja. Józan, tiszta az eszük is —

¹ *Zilahy Károly munkái.* 2 kötet, 1866. A bevezetés címe: *Zilahy K. élete* I—XXIII. 1. Aláírva: D. J.

² Fővárosi Lapok, 1865.

³ Edinburghi élményeiről Baráthhoz írt leveleiben ismét több igen érdekes tudósítást találunk, a melyeket azonban Baráth (talán vallásos elfogultsága, talán Dömötör halálának még igen közel volta miatt) nem használt fel eléggé. A skóciai esztendő azonban oly fontos Dömötör lelki fejlődésében, hogy szükségesnek tartottuk kimerítőbben rajzolni. E fejezet egészen Dömötörnek Baráthhoz 1865 nov. és 1866 máj. 27. közt írt edinburghi levelein alapszik. Ezzel elég pontosan meg van adva e fejezet kútforrása, úgyhogy talán felesleges az egyes idézett levelek dátumát pontosabban megjelölni.

annál érthetlenebb Dömötör előtt az a korlátoltan orthodox és zsarnokian vakbuzgó vallásos közvélemény, amely fojtó teherként nehezedik az ő szabadabb elméjére. Visszaetten tőlük és nevetségeseknek találja őket. Ő nem hitetlen materialista s elismeri ezeknek az embereknek keresztyéni szívét, de vallásos nézeteik sötétek és nevetségesek. Dömötör majdnem elnevette magát, mikor egy egyházgyűlésen egy párt azt indítványozta, hogy a templomban csak zsoltárokat énekelhessenek, mert a hymnuszok emberi művek lévén, nem méltók az Úr dicséretére. Ha Jézus szegény föltámadhatna, valamennyi keresztyén felekezetnek azt mondaná: Nem ismerlek titeket, én azt mondtam, hogy az istent lélekben kell imádni, s lerontottam a formalitások helyét (a zsidó egyházat), ti pedig ahelyett újat építtetetek. Úgy van Dömötör ezekkel az emberekkel, mint Schleiermacher volt az egész egyházzal: az esze pogány, a szíve keresztyén volt; az ő szíve is, bármily alacsony fokra helyezi őket esze, nagyon szereti őket. Nem ennek a schleiermacheri lelki állapotnak szavai-e ezek a sorok a *Távolból* című költeményéből, a mely mintegy verses összefoglalása edinburghi élményeinek:

A dicséret égi dallamával
Meghatja még most is szívemet:
De gyermeteg, angyali beszédű

Szövegében már nem hihetek.
S ha szemem a magasba függesztem,
Ver a szív, de a szem mit se lát.

Nagy érdeklődéssel ír Barátnak a glasgowi »világosság utáni törekvésről«. Miközben a felvilágosodottabb glasgowiak, a vasárnapi vasúti közlekedés elnyerése végett (a mely ekkor tilos volt Angliában) meglehetősen bátorsággal bírálják a tizparancsolatot: kitört a marhavész. A papok a két tény közt oki kapcsolatot fedeztek fel s Isten kibékítése céljából imádkozást tanácsoltak a népnek. Néhány pap erre viszont azt kezdte prédikálni, hogy Isten csak akkor segít rajtunk, ha magunk is segítünk, s végül »kimondták az igazat, hogy az imádság csak az én szívemre van hatással . . . s Istenre nem«. Helyes, tehetjük hozzá, de az én szívemre is csak addig, míg hiszem, hogy Istenre is; mihelyt beláttam, hogy az én imámnak nem lehet oly varázserereje, a melylyel Istennek szándékait s a dolgok menetét megváltoztatná: rám sincs hatása többé. Valóban, mondja is Dömötör: »Oda van az ártatlanság fénye. Az imának csekély balzsama.« (*Távolból*.)

De hol van különben az a világos ész, a melyet nem köt az ú. n. hagyományos hit, hanem »ha ma belátta, hogy Krisztus nem egyéb, mint a legmagasabb erkölcsi ideál«, akkor ki is mondja azt? Itt az embernek el kell nyomnia azt az ösztönét, mely gondolatainak kinyilatkoztatására készíti, hacsak nem akarja, hogy az egyház kiátkozza. Ő annál inkább köteles így tenni, írja a reflektor-világítású mondatot, »mert a leg-

írtózatossabb betegségben szenvedett s rám még emléke által is áldást hozó édes anyámtól oly ingerlékeny és gyarló testet örökölttem» (csillag alatt a levél alján megjegyzi: »melyet a visszaélés még jobban azzá tett. Nem akarom mosni magamat, s a mit magam tettem, máshonnét származtatni, de a fent említett ok is áll«), melyben az örülés könnyen utolérne.»

A világ egy száraz malom; egy foknyi fordulása is, melyen az egész emberiség dolgozik, roppant időközökben történik. Mi juthat abból egy-egy emberre? ! Nincs naivabb a világmegváltás nagyzásánál.

Hiszen volt már Megváltója
S e világot meg nem óvta.
Hát te gyarló, mit tehetsz !

— írja bizonyynyal ez idő tájt *Küzködés* cz. versében. Nyugodj bele mindenbe. »Vezsem a világot úgy a mint van. A mi szép benne, az szép, a mi pocsok, az pocsok, a mi jó, jó, s teszek mindent úgy, a mint szeretem, s ha már így önzéssé teszem a világot, csak azon igyekszem, hogy ez önzés minél nemesebb önzés legyen.« De midőn csüggedten belátja, hogy nincs érdemes cél, a mely egyszersmind lehetséges is volna: nem felejt el, hogy valami élethazugság mégis kell az embernek. Ilyen élethazugságnak, a mely munkája érdemes voltának illúzióját megadja néki, választja az aesthetikát és irodalomtörténetet. Ezek meg fogják neki adni azt az öntudatot, hogy »általános emberi érdekű dologgal foglalkozom, s ha ezt teszem minde-nemmé, akkor olyan fontos dolognak tudom nézni, hogy akkora erővel és lelkesedéssel forduljak felé, a melyik nélkül nagy dolgot nem lehet csinálni; s minthogy végre nem feledhetem, hogy csak magam tettem ezt nagygyá magamnak, akármennyi eredményt találnék elérni, soha el nem bízhatom magamat.«

Szokott hangulata: tréfát űzni abból, a mi bántani akarja. De jaj, ha a templom eszébe juttatja a »borzasztó theológiát«. Nem egyéb az nagy rakás szőrszálhasogatásnál, olyasmi, mint a kör négyszögesítése, az örök mozdony, vagy az örökké égő lámpa — s »mégis 100 eset közül 80-ban pap leszek«. De egyre távolabb áll a pappá lételtől. A vizsgákra sem készül már. Mi lesz majd, ha kérdik: »hadd lássuk, hogyan tudja a dogmatika, symbolika, apologetika, homiletika, katechetika s nem tom még miféleka ez s ez paragraphusait«. Nem mer szemébe nézni az ő jó skótjainak. Egy második pályaválasztás elé jut, mert a papságtól egyre határozottabb írtózat fogja el. Nem akarva minden idejét theológiára szánni, minden falatot önvád mellett nyel le. A pesti »birkaistállóba« (a theológiát érti) sem akar visszamenni. Mitévő legyen hát — kérdi a *Távolból* cz. versében:

Hová menjek? s merre vegyem utam? Mig másoknak a világ tűzoszlop:
A jövődő hol van? s mi leendő? Nekem az csak néma siri csend.

Siet haza Magyarországra. Hiába marasztalják a szeretőskótok, 1866. aug. 15-én megindul. Otthon, a maguk egyszerűségében oly boldog bátyjai közt újból megsajdult szívében a fájdalom, hogy miért is hagyta el azt a csendes kis szerény lakot. Barátai észrevették rajta a mély változást. Ismeretekben, gondolatokban százszorta gazdagabb ember jött vissza közéjük, a ki azonban a mit így nyert a réven, elvesztette a vámon: vig-ságban, becsvágyban, boldogságban. Ha mély lett, mint a ten-ger, de époly keserű is. De elvégre természetes, hogy az ő állandó bíráló lelke a vallás terén is a skepsisre hajlott. Kétel-kedve az Istenben, hogyan hitt volna régi hitével az emberek-ben? A legsötétebb tragédiákra disponálva jött haza.

E kor protestáns ifjainak az volt Skóczia, a mi egy fél-század múlva Párizs lett íróinknak. Akkoriban magukból kiforgatva, helyüket nem találva, meghibbant különcökként onnan tértek haza a »magyar Ugarra.« Mivel azonban keveseb-ben voltak a künnjárók, mint ma, s változásuk főként morális jellegű volt: e változásokból nem hajtott ki egy harczos irodalmi és politikai mozgalom, mint századunk elején, az eredmény nem lett más, mint a hazajöttek keserű idegensége, meg nem értettsége, zárkózottsága, öngyilkossága — s egy-egy rejtve hullámzó, elmélyült lelkiélet. Ha szabad Dömötörre alkalmaz-nunk egy félszázaddal későbbben virágzó költő sorait, ő is »Paraszt zsályaként aludt el S dús krizantém-fürttel ébredt.«

KOMLÓS ALADÁR.

A MAGYAR OKTATÓ MESE TÖRTÉNETE 1786-TÓL 1807-IG.

(Első közlemény.)

A magyar oktató mese (fabula, állatmese) irodalmára kétségtelenül nagy hatással volt a nyugateurópai, elsősorban a német és ennek közvetítésével a francia meseirodalom. Története nagy vonásokban megegyezik a német oktató mese történetével. A XVI. század első két, Aesopust utánzó meseírója: Heltai és Pesti után a XVII. században nincs semmi nyoma nálunk a mesének. A XVIII. századi német oktató mese előzményei sem a XVII. században, hanem a XVI. század német meseirodalmában keresendők. Ekkor jelentek meg Erasmus Alberus (1534) és Burhard Waldis (1548) mesegyűjteményei. A XVII. század elején, mikor a német irodalomban az epikáé a vezető szerep, csak ügyetlen, parabolaszerű kísérletekre (Harsdörfer) akadunk. A század végén jelentkeznek először Aesopus, Phaedrus, La Fontaine és La Motte német nyelvű fordításai. Így tehát a szomszédos irodalmi élet a XVIII. század elejéig nem is gyakorolhatott hatást a magyar oktató mesére. A XVIII. század első felében, mondhatjuk, kialakul már a német oktató mese, s tetőfokát a század közepén éri el, mikor a kétféle mesetípus: a la fontaine-i (Gellertnél) és az aesopusi (Lessingnél) magas tökéletességre emelkedik. E mesék hatása nálunk csak a század utolsó évtizedeiben jelentkezik. Megtaláljuk a magyar mesék forrásai között, a legnagyobb német meseírók (Gellert, Lessing, Herder paramythionjai) mellett a kisebb meseírók (Hagedorn, Gleim, Lichtwer) műveit is és a francia szépirodalmi lapokban olvasható nevezetesebb francia íróktól¹ származó meséket is.

Az oktató mese megjelenése a magyar irodalomban arra az időre esik, tehát, mikor már a szomszédos nyugati (német, francia) irodalmakban nagy kedveltséget, elterjedtséget és magas fokot ért el: 1767-ben jelent meg először magyar nyelvű mesegyűjtemény, *Aesopusnak száz ötven Meséi's Élete*. (Újabb kiadása 1774-ben Kolozsvárott *Aesopus' Meséi* címmel.)

¹ Dorat, Imbert, Florian.

Közvetetlen szomszédságunknál fogva a német irodalommal érintkeztünk, s így a legelső munka, mely XVIII. századi nyugateurópai meseíró nyomán készült, nem a francia La Fontaine-nek, hanem a németek népszerű Gellertjének meséit ülteti át magyar nyelvre. Meséinek magyar fordítása: *Gellert Professornak Erköltös Meséi és Előbeszéllései*, magyarra fordította Kónyi János Strásamester. Pétsen Engel János betűivel 1776. E mesegyűjtemény előtti időből, az említett Aesopus-fordítást kivéve, nem maradtak fenn eredeti vagy fordított mesék. De nem tudjuk mégsem elhinni, hogy elvétele ne írtak volna meséket Kónyi fordítása előtt is, ezek azonban kétségkívül kéziratban maradtak s elkallódtak.

KÓNYI fordítására az ösztönt egy társaság adta — hogy milyen, azt nem tudjuk — a melyben magasztalták a szép verseket.¹ És, bár ő nem hivatásos költő, »mindazonáltal — úgymond — az arany és ezüst darabot, azért, hogy a setétes földből pillog... el nem szokták vetni.«² Fordítása meglehetősen szolgál, de látszik, hogy a német nyelvet alaposan ismeri. Természetesen nem tudja Gellert változatos formáit követni és átültetni. Versformája az alexandrinus. Ez kétségkívül francia és francziás iskolai hatás; a francia irodalom XVIII. századi oktató meséi is nagyrészt e formában készültek. A versformák történetével foglalkozók figyelmét itt egy érdekes jelenségre kell felhívunk. A köztudatban elfogadott tény, hogy Kisfaludy Sándor az első, a ki a »Himfy-versszak«-ot tudatosan alkotta. E versszak hypothetikus nyomait a königsbergi töredékben próbálják felfedezni; azután ráakadunk Szenczi Molnár Albert több zsoltarában is (p. o. »Mint a szép híves patakra«...); Ráday Pálnál, és Kisfaludy előtt még Ányos *Énekek könyvében*.³ Kónyi pedig Gellert 2-ik meséjében (*Der Zeisig*) alkalmazza, melyet szokásához híven alexandrinusokban fordít, de a tanulságot az egyszerűbb (nyolcz-soros) Himfy-szakban ülteti át.⁴

Mesegyűjteményében nem találjuk másutt e formát, melynek eredete nála is bizonytalan. Császár Elemér reámutatott egyetemi előadásaiban, hogy e forma már Kisfaludy

¹ »Ezen hajlandóságombéli készségem pedig főképpen tsak ebből okoztatott, hogy a minapában egy kellemetes díszes társaságban a verseknek mivoltokról és ditsőségükről volt a' szó, mely az én szívembe olly nagy ösztönt nyomott, hogy éppen eltökéltem magamat valamelly verseknek kikoholásokra: erre pedig leghelyes'b eredetnek véltem ama híres Gellert Professornak meséit, a' melyek még a mi Magyar nyelvünkön nintsenek.« Előbeszéd (1776) 2. l.

² U. o. 4. l.

³ Császár Elemér mutatta ki.

⁴ Első versszaka így hangzik:

Valljuk - meg e' köz életben
Ha így nem ítélünk-é?
Sokszor pompás öltözetben
Ha ilyt nem remélünk-é?

Tekintetre érdemeljük,
Tzifrán járn ha szemléljük;
Ámbár maga tudatlan,
Eszében sült oktalan.

Sándor előtt a Dunán túl ismert volt. Nem lehetetlen, hogy a baranyamegyei születésű¹ Kónyi talán más műveiben is alkalmazta és terjesztette e versszakot. Hogy nála eredeti alkotás-e, független-e előzőitől, vagy a régiek mintájára készítette, az bizonytalan.

A mint fentebb említettük, fordításában lehetőleg követi Gellert gondolatmenetét. Ritkán látunk nála némi módosítást, s ez is inkább csak sorrendbeli változtatás és rendszeren a rím kedvéért történik. Természetesen, ha Gellert meséi hosszabbak, nem elég az alexandrinus terjedelme a fogyatékos magyar nyelvben, és így csak több sorban fejezheti ki Gellert gondolatait. Rendszeren a 4-es és 5-ös jambusok azon sorok, a melyeknek elég a fordításban 1—1 alexandrinus-sor.

Úgy látszik, hogy Kónyi fordítása némi buzdításul szolgálhatott, mert ezentúl már sűrűbben akadunk mesékre. Egy évvel később, 1777-ben, ismét megjelennek *Aesopus meséi képekkel megékesítve* Kolozsvárott. A most említett három aesopusi mesegyűjtemény fordítóit nem ismerjük. 1780-ban azonban megjelent Bécsben egy új fordítás, mert »noha ezek a Fabulák már egynéhány esztendőök előtt egy érdemes hazafia által magyar nyelvre fordíttattak volna, mindazonáltal azoknak egy igazabb, érdemesebb és a mostani magyarság szép gyönyörködtetéssel serkedező kedvességéhez alkalmasabb általfordítását szemlélni sokaknak buzgó kívánsága volt.«² Így készült el NÉMETH ANTAL műve: *Ezópus élete és Fabulái* Bellegarde pap úrnak szép erkölcsű Tanításaival újonnan magyarra fordíttatnak és a mostani tökéletesebb Magyarság kedveskedéséhez, alkalmaztatva feljegyeztettek Németh Antal által. Bécsben. Tehát, úgy látszik, Kónyi csakugyan bebizonyította, hogy a magyar nyelv alkalmas az idegen műköltés megszólaltatására. Igaz, hogy az egyetlen reánk maradt kritika e műről nem nagyon kedvezően nyilatkozik: »Ezópus meséit, a' mi időnkben Németh Antal újra fordította...«, de hogy az igazat ki mondjam, nem igen szerentsés fordítással...«³

Kónyi fordítása egyelőre Gellert felé irányította a meseírók figyelmét, s már 1787-ben találunk elvétve meséket, melyek legalább részben Gellert nyomán készültek.

Így L.* J.* (LÁTZAI JÓZSEF) Gellert két meséjét, a *Selbstmordot* és a *Tanzbárt* fordítja le. Az előbbi: *Gellertnek egy meséje*: „A maga' gyilkosa” cím alatt a M. Músa 1787. I. 263. l.-ján jelent meg. Versformája természetesen az alexan-

¹ Az *Ábel halála* cz. fordításának (1775) ajánló levelében Kónyi elmondja atyjának élettörténetét és innen tudjuk, hogy apja Baranya vármegye viczeispánja volt.

² Németh Antal, Előbeszéd 5. l.

³ Sokféle, 1795. III. 93. l.: Az *Ezópusi meséről*.

drinus. Szatirikus hangja találóan tolmácsolja Gellert gúnyját és a vers csattanóját :

Kurz er besieht die Spitz und Schnaube
Und steckt ihn langsam wieder ein.

A másik, *A' Gellert' Tántzos Medvéje* (u. o. 271. l.), ugyanoly versformában készült.

E mese megjelent az Orpheusban is, 1790-ben (II. 302. l.), hol a szerkesztő (Kazinczy) buzdítja eredeti mesék írására és elismeri ügyes fordítását, bár szeretné, ha versformáit időnként variálná. Kritikája így hangzik :

Ez a' mese igen jól és nagyon elevenen vagyon fordítva 's noha már ki vagyon egyszer nyomtatva a' Magyar Műsában, mégis méltónak ítélem, hogy az »Orpheus«-ba is beiktattassék, sőt úgy tartom, hogy fordítója megérdemli, hogy felszerkentessék, Gellert' több ilyen Meséinek fordítására is, vagy (a' melly még hasznosabb volna) originalis Magyar Meséknek kidolgozására. Tsak hogy azt kellene e' mellett nékie tanáts-lani, hogy a' versek' módjainak változásaiban is követné Gellertet. Az illetén Vers-változtatással sokkal elevenebben és néhol naivabban lehet kitenni a' dolgot.

De találunk még egy mesét, mely Gellert nyomán készült : T. T. F* J.* D.* plébánustól: *Mese a' kakukról*.¹ Eredetijének címe *Der Guckguck* (Gellert 12. mese). Az alexandrinusokban írt mese a tehetségtelenek folytonos öndicséretét ostromozza.

Kónyi Gellert-fordításának nagy hatását legjobban Kovács FERENCznek a 80-as évek végéről való költeményei² bizonyítják ; ezek között *Mesék és Regék* cz. alatt 69 költemény található, melyekből 59 mese Gellert-fordítás. Mondhatjuk, hogy Gellert hatása a magyar irodalomban ekkor érte el tetőpontját : Gellert meséit ily nagy számban sem előtte, sem utána nem fordították le magyar nyelvre. — A többi tíz költeményből négy elbeszélést Gellert nyomán, kettőt meg Hagedornból fordított Kovács. Ezen egy híján 60 mesének átvételéről, illetőleg fordításáról már Császár Elemér értesít ;³ így feladatunk pusz-tán az, hogy kikutassuk a hátralevő négy mese forrásait.

A 65. mese címe : *A' légy és a' hangya*. Mikor a légy dic-sekedik, hogy a legnagyobb urak asztalára is eljut, a hangya

¹ Magy. Műsa. 1787. I. 216. l.

² Nyomtatásban mindeddig nem jelentek meg. Eredeti kéziratuk Beöthy Zsolt tulajdona. A költemények másolataihoz Császár Elemér szívesességéből jutottam.

³ Császár Elemér : *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. 1913. 36—37. és 96—97. l.

azt válaszolja, hogy vendégeskedését csak kényszerből tűrik, mert tolakodása ellen nincs segítség. — E mesetárgy legelső földolgozását Phaedrusról találjuk meg: *Formica et musca* (IV. 23.), majd később La Fontaine-nél: *La mouche et la fourmi* (IV. 3.). Kovács csak az alapgondolatot veszi tőlük és iparkodik La Fontaine hangján elmondani a mesét, de lehetőleg új formába öntve.

A 66. mese: *A' kalamász köcsög és a' szekér*. Tárgya: A haladó szekér fel akarja lökni az útjában álló kocsikenőccsel telt fazekat. De mikor megkenik belőle kerekét, belátja, hogy nélküle nem is tudna haladni. Tanulság: nem szabad a legalacsonyabb rangú embert sem lenézni, mert még az is sokat használhat. — E régi tanulságot Kovács teljesen új szereplőkkel, új alakba öltöztette. Meséjének alapgondolatát, a munkás nép megbecsülésének szükségességét, megtaláljuk már mind Doratnál: *Le jet-d' eau et le reservoir* (IV. 2.), hol a víztartályt lenéző öntöző-cső kiürül, ha a tartály megszűnik vizet szolgáltatni, mind Gellertnél, *Das Kutschpferd* (II. 7.), a hol a parádés ló lenézi az igás lovat, pedig ez szerzi számára az élelmet.

A 67. mese, *A publikány madár és a tyúk*, azt példázza, hogy nem a szorgalmas, de csendben dolgozó tehetségek érvényesülnek, hanem a lármás, szemérmetlenül tolakodó üresfejűek. — Az alapgondolatot megtaláljuk Gellert *Die beiden Hunde* cz. (I. 39.) meséjében. Ezzel azonos tárgyú Florian *Les deux chats* (II. 6.) cz. meséje. Mindkettőben a hízelkedő érvényesül, szerény, szorgalmas társával szemben. De megtaláljuk e mesét madarak szerepeltetésével is. Florian *Le bouvreuil et le corbeau* (II. 9.) cz. meséje is azt bizonyítja, hogy a rikácsoló hollónak adnak enni, csak hogy elhallgattassák kellemetlen hangját, míg a csendes, kis csirke éhezik. — A szereplők választására talán e mese adta az ösztönzést Kovácsnak. A mesethémát a legnagyobb valószínűség szerint Gellert hatása alatt dolgozza fel.

Végül még a 68. verset, *A' szűzesség* címűt, sorozhatjuk a mesék közé. Ez sem valódi tanító mese, de megközelíti a mese fogalmát, a mennyiben a kíváncsiság végzetes következményeit mutatja be egy példázatban.

Kovács költeményei csak kéziratban maradtak reánk. Nem kell sajnálnunk, hogy nincsenek kiadva, mert nem maradandó értékűek, csak irodalomtörténeti becsük van.

Még kevesebb figyelmet érdemelnek versei verselési szempontból. Még a nehézkes alexandrinusokban író Kónyi is messze felülmúlja Kovácsot, a ki igen gyenge »versfaragó»; négyes és ötös jambusokkal próbálkozik meg, még gyakrabban ír alexandrinusokban, de csak rímes, költőietlen prózát ad.

Mindössze ennyi azoknak a műveknek a száma, melyek 1787-ig a magyar meseirodalmat képviselik. Az első író, ki már

önállóan ír meséket és csak tárgyat vesz át idegen irodalmakból, PÉTZELI JÓZSEF. Már 1787. április havában készen volt munkája,¹ s még az évben közrebocsát egy párat meséi közül a Magy. Múzában. Ez első meséket bevezető előszóban a szerkesztő megírja, hogy »kevés idő múlva mintegy 100 Mesét akar T. T. Pétzeli József Úr közre bocsátani, a' mellyeknek tzéljok lesz nem annyira a nevetetés, mint a rossz szokásoknak és bűnöknek irtása. Íme próbául küldé egynéhányat...«² Itt következnek a *Bagoly, héjja* (VI.), a *Szarvas és borjai* (VII.) és a *Szarkák és szajkó* (VIII.) mesék cím nélkül (csak *Mese, Más Mese* stb. jelzéssel). Később még egy meséje jelenik meg a folyóiratban,³ szintén cím nélkül, a melynek gyűjteményében *Utas, makk, tök* (XI.) lesz a címe. Az egész, 55 meséből álló gyűjtemény csak a következő 1788-ik év tavaszán jelenik meg a következő címmel: *Haszonnal mulattató mesék*, melyeket rész szerint Esopusból vesz, rész szerint maga csinált, s az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedvéért könnyen érthető versekbe foglalt Pétzeli József r. komáromi Predicator.

Pétzeli némi önérzettel tekint művére. Meséit értékesebbeknek tartja, mint Kónyi Gellert-fordítását. Kónyi ezt mondta előszavában (3. l.): »Diogenes látá egyszer a' korintusbeli Polgárokat nagy hadi készülletben fáradozni; hogy pedig tsak ő egyedül henyélőnek ne mondassék a' községtől, ő is hordóját (a' mellyben lakni szokott) fellyeb' 's aláb' hengergeté«. — Erre czéloz Pétzeli ajánló soraiban: »... ezeket a' virtusra oktató meséket, 's a' haza szeretetéről írt leveleket bocsátom világosságra, mellyek, reménylem, hogy *kedvesebbek lesznek* hazámfainak, mint *Diogenes' hordójának hengergetése* lehetett a' görögöknek.«⁴

Pétzeli forrásaira vonatkozólag 1881-től kezdve sokat vitatkoztak, főleg Barbarics Róbert⁵ és Takáts Sándor. Takáts, Pétzeli műveinek kiadásában, czáfolja Barbarics azon állítását, hogy Pétzeli, bár Acsopust vallja mintájának, La Fontaine-t utánozza *mindig*, de meglehetősen gyengén. Rámutat Takáts arra, hogy Aesopus és Phaedrus meséi közül hánynak úgyszólván fordítását találjuk Péczelinél, míg La Fontaine-nél csak 4 mese szoros rokonsága, és több mesének néhány szava mutatható ki. Takáts szerint⁶ az 55 mese közül 29 mesének

¹ L. Takáts Sándor: Péczeli József meséi 1887. (Nemzetikt. 39. sz.) 186. l.

² Magyar Músa 1787. I. 49. l.

³ U. o. 60. l.

⁴ Meséinek jellemzése és méltatása Takáts id. művében és Gulyás Pál *Id. Pétzeli József élete és jellemzése* (1902) cz. munkájában.

⁵ Barbarics: Péczeli József, *mint meseíró*. EPhK. 1881. 659—698. l.

⁶ L. Takáts id. műben lévő értekezés és *Még néhány szó Péczeliről*. EPhK. 1895. 106. l.

kimutatható forrása Aesopus (ill. Phaedrus), 15-öt veit át La Fontaine-től és néhányat Gellertből.

Hogy a magyar meséken La Fontaine hatása is érezhető, az nagyon érthető, — s ezt Pétzeli sem akarta eltitkolni — hiszen Pétzeli nyugateurópai műveltségű pap volt, s így La Fontaine meséit nagyon alaposan ismervén, természetesen hatással volt reá meséinek közvetlen hangja és részletező előadása. Így tehát, a mint Takács is helyesen látja, nem annyira tárgyban, mint inkább stílusban, kompozícióban és hangban áll La Fontaine befolyása alatt. Különben is Lessing és Herder meseelmélete még nem lehetett nálunk oly nagy hatással, hogy azok szellemében, az aesopusi mesék stílusában tudott volna dolgozni, s hogy a címben mégis Aesopust említi, az teljesen a szokás és divat eredménye.

A mi feladatunk mindenekelőtt azoknak a meséknek vizsgálatára terjed ki, melyeket Barbarits, Takács és Ballagi Aladár¹ eredetieknek minősítenek. Ballagi szerint eredetieknek látszanak a következők: *Juhász, bakok, juhok, Vadász és kopó, Szarvas borjai, Majom és vadak* és *A bagoly és héja*.

Az első mese: *Juhász, bakok és juhok* (XVIII. mese) úgyszólván teljesen eredeti. Tárgya: A juhász gondosan neveli nyáját, és biztonságban, jólétben élnek a juhok; akad azonban néhány kos; a mely vezető szerepet szeretne játszani és nem tűri az egyenjogúságot; ezek fellázadnak a juhász ellen és nagy pártot ragadnak magukkal, úgyhogy a juhász — menekülve az öklelő kosok elől — kénytelen elhagyni szeretett nyáját, utána síró juhait. A mese a protestáns papoknak (II. József-ig lévő) szomorú és teljesen a község jó-, vagy rosszakarától kiszolgáltatott helyzetét tárja elénk. Nagyon elnyújtott, hosszú elbeszélés.

E mese alapgondolatával némileg rokon Gleim 73. meséjének, *Die Berathschlagung der Pferde*,² alapeszméje: Néhány szabadságra törekvő ló nem tudja elviselni a rabságot, melybe az ember uralma hajtja. Csakhogy e mesében egy öreg ló megbékíti a lázadókat azzal, hogy az ember értelmes felügyelete sok veszedelemtől menti meg őket — ez által olyan messze kerül egymástól a két földolgozás, hogy még a kapcsolat sem valószínű.

A második mese, a melyet Ballagi még eredetinek tart, a *Vadász és kopó* (XXV.). Ez a mese azonban nem eredeti, hanem Phaedrus V. könyve 10. meséjének (*Venator et canis*) átdolgozása. Még tanulságában is Phaedrus gondolatmenetét követi, mikor a megöregedett Phaedrus e sorát: »Hoc cur,

¹ IK. 1891: 382—400. I.

² Gleim e mesét Gay után dolgozta fel (Gay' Fables: I. Fable 43.)

Philete, scripserim, pulchre vides»,¹ 14-soros tanulssággá bővíti ki, s ebben keserűen kifakad, hogy megöregedve a magyaroknál akár éhen is halhatnak a prédikátorok; senki sem törődik többé hűséges szolgálatukkal. E kibővített tanulsság is ékes példája bőbeszédűségének, La Fontaine-szerű részletezéseinek. Ugyanezen mesében erre még egy példát találunk. Phaëdrus következő sorát: »Canis quum domino semper fecisset satis«, Pézteli 12 sorral próbálja megvilágítani és bizonyítani.

A harmadik mese a *Szarvas és borjai*; érdekes, hogy sem Takáts,² sem Ballagi nem vették észre, hogy e mese tárgya La Fontaine meséinek XII. könyvében a 6-ikével (*Le cerf malade*) azonos. Pézteli teljesen átdolgozza a mesét. La Fontaine az orvosok ellen kel ki, a kik addig kezelik a beteget, míg mindenét megeszik és végül a beteg éhen hal. A magyar mese tovább megy: a halotti tort ostromozza. Ugyanis nem az öreg szarvas hal éhen, hanem a gyermekei, a kiknek örökségét a — már eddig is sokat rabló — vendégsereg fölfalja. A magyar szerző felfogása egészen önálló, de néhány La Fontaine-i remniscentiát találunk mégis.

A *Majom és vadak* cz. mese (XIX.) valóban eredeti alkotás. Az állatok királyválasztásáról szól; a vadak a majmot választják meg, de ez csak a címmel törődik és nem gondol az ország ügyeivel. — Magát a visszás gondolatot, hogy a majmot királylává választják, megtaláljuk La Fontaine-nél (VI. 6.) és La Motte-nál (Fable 7.) is. De míg előbbi a róka ravaszságáról beszél, hogy a királyt nevetségessé teszi, utóbbi egy másik majom ügyességével buktatja meg a királyt. Mindenesetre a címkörság ostromozására helyes választás volt a majomnak mint királynak szerepeltetése.

A *Bagoly, héja* cz. mese tárgya: az ellentétes természetek sohasem egyenlítődhetnek ki. Az éjjel éber bagoly nem élhet a nappali, házszartos héjával. Pézteli szokása szerint részletesen elmondja, mily unalmas volt a bagoly legényélete, mily sokáig válogatott a feleség-jelöltek között, mennyi ideig udvarol, mint következik be a kiábrándulás és a veszekedések sora, és végül mily hosszú erkölcsi prédikációt mond a sas a panaszkodó bagolynak. Befejezésül egy bőbeszédű tanulsság a magyarok könnyelmű házassodásáról. A mese 100 sorban, a tanulsság 38 sorban fejezi ki ez »elbeszélés«-ben Pézteli elveit a házasséletről. Nem valószínű, hogy forrásul szolgált, de némi ösztönzést adhatott Gleim 89-ik meséje: *Der alten Eule Hochzeit*, a mely csattanósan vonja le a következtetést az össze

¹ Phaëdrus magára czéloz.

² ... »mind cselekvénye, mind kidolgozása Péczelié« ... »ilyenek is vannak és ... ismertetni fogunk néhányat« (Takáts, id. mű 212. l.); ezek között később: »A Szarvas és Borjai igen sikerült kis mese« stb. (u. o. 217. l.).

nem illő párról: a vendégek menekülnek tőlük. Fölöslegessé válik ezzel a boldogtalan házasság szomorú mozzanatainak leírása; ez magától értetődővé lett.

Az előbbieken kívül bizonytalan eredetűeknek jeleztek még a *Pulyka és csirkéi*, az *Oroszlán és társai*, az *Egy pár papagáj a kalitkában* és a *Tengeri hajós és a vadnépek* cz. meséket.¹ Közülük a *Pulyka és csirkéi* (V.) az engedetlen gyermekekről szól, a kik nem hallgatnak anyjuk szavára és a héja elragadja őket. A pulyka szerepeltetésével nem ismerjük e mesét máshol, de az engedetlenség eredménye gyanánt bekövetkező bűnhődésre a meseirodalomban két példát találunk. Az egyik Aesopus 84. meséje: *Batraxoi*, ebben a fiatal béka nem hallgat az öreg intésére és az útszéli pocsolyába merészkedik, hol egy kocsi elgázolja. A másik Florian I. könyvének 2. meséje: *La carpe et les carpillons*. A fiatal pontyok önfejlően kiúsznak az árterületre, és mivel a folyó hirtelen visszafut medrébe, ott vesznek a szárazon maradva.

Az *Oroszlán és társai* (XXII.) tárgya: Egy fiatal oroszlán a királyi udvarban nevelkedik. Jólétét megirigyelik és kitérítik a királyi kegyből. Szomorúan meséli az erdőben mily kényelemben élt. De mikor társai egészséges, erős alakjára és független szabadságára figyelmeztetik, boldogan indul velük vadászni. A két gondolatot: visszavágyást a díszes rabságba és a szabadságérzet örömet, egy mese keretében nem találjuk másnál. Ez eredeti szerkesztés. De megtaláljuk alkotórészeit Pfeffel két meséjében. Az első gondolat megvan *Der Wolf und der Löwe* (1775) címűben. Az udvarból jött oroszlán megveti a vadonban élő farkast, mert visszavágyik az udvar czifra, kényelmes rabságába. A második gondolat pedig *Der Mayenkäfer* (1777.) cz. meséjének szolgált alapjául: boldogabban repül a bogárka szabadon, mint hosszú czérnaszálra kötve.

A *Tengeri hajós és a vad népek* cz. (LI.) meséje elmondja, hogy egy hajós vad népek közé jutott oly vidékre, hol nagyon hideg volt, de az ott lakók — bár a hajós megtanította őket házat építeni — mindig csak télen fogtak a házépítéshez, nyáron abbahagyták, és így házaik sohasem épültek fel. E mesének forrását még megközelítőleg sem sikerült megtalálnom; így talán azon kevés számú mesék sorába tartozik, a melyeket Pétzeli saját leleményéből meríthetett.

Az *Egy pár papagáj kalitkában* cz. mesét (I.) Kálmán Sámuel dolgozatában eredetinek mondja, pedig már Gyulai megemlíti egyetemi előadásában, hogy rajta Gellert hatása érvényesül.² Egyetlen különbség, hogy a Pétzeli meséjének

¹ Kálmán Sámuel, *A magyar fabula története*, Budapest (1910). 28 l.

² Említi Takáts, EPhK. 1890: 106. l.

morálja ép ellentéte annak, a mit Gellert *Die glückliche Ehe* cz. meséjében hirdet. Pétzeli előszavában ugyanis azt írja, hogy Gellert morálja sok helyütt olyan, melyből a »gyenge elmék bünt szívhatnának be«. Pétzeli igyekezett ezt kikerülni s e meséjében p. o. a hitvesi hűséget dicsőíti, míg Gellert említett meséjének már az eszméje is igen sikamlós: egy fiatal házaspár, kik nagyon szerették egymást és haláluk is ugyanazon időben esett meg:

Sie starben. Wann? Wie kannst du fragen?
Acht Tage nach den Hochzeitstagen.

Gyulai azt is mondotta egyetemi előadásaiban, hogy Gellert *Die Bienen* cz. meséjének viszont Pétzeli *Méhek és herék* cz. meséjére volt hatása. Ez téves. Gellert e meséje azt akarja bebizonyítani, hogy az államban a legkisebb munkaerőre is szükség van, mert ha az megakad, a felsőbb rétegek működésében is zavar áll be. Tehát ne az elsőbbségen vitatkozunk, mint a méhkas kasztjai tették, hanem azon, hogy ki szolgálja hívebben hazáját. Ezzel szemben Pétzeli meséjének tárgya a következő: A rest herék maguknak követelték a mézet. A bíról választott darázs annak ítéli oda, a ki tud mézet készíteni. Erre — természetesen hosszú, elnyújtott pereskedés és párbeszédek után — a herék kudarcot vallottak. E mese forrását nem Gellertnél kell keresnünk, hanem vissza kell mennünk Phaedrushoz; nem vették észre ugyanis az eddigi kutatók Phaedrus III. könyvének 13-ik meséjét: *Apes et fuci, vespa iudice* melynek tárgya pontrólpontra megegyezik Pétzeli meséjével.¹ Mivel e forrást eddig még nem ismertük, és hogy az egyezéseket Pétzeli meséjével bizonyíthassuk, álljanak itt a következő részletek:

A munkás méhecskék egykor mézt csináltak,
Melyen a rest herék soká disputáltak.
(Apes in alta quercu fecerunt favos,
Hos fuci inertes esse dicebant suos.)

— — — — —
»Barnák s kurták azok«, a tanuk így szoltak.
A méhek rettegetek, látván, hogy ő velek,
S a herékkel közösek a nevezett jelek.
. . . . a darázs
Semmi bizonyosra . . . sem mehetett.
(Non inconveniens corpus, et par est color,
In dubium plane res ut merito venerit.)

— — — — —
Csináljunk mindketten ma mézet előtte
Igy meg fog tetszeni, a lépet ki szötte.

¹ La Fontaine-nél I. 21. (*Les frelons et les mouches à miel*), a herék helyett lódarazsak szerepelnek. A tárgy teljesen egyező.

(Alvos accipite et ceris opus infundite
 . . . auctor horam appareat.)

— — — —

Nem jó lesz! a' herék rútul kiabáltak.
 (Fuci recusant . . .) stb.

A tanulságban eredeti fordulatot látunk Pétzelinél. U. i. míg Phaëdrus a heréknek örök időktől való változatlan lustaságáról elmélkedik, Pétzeli arra utal, hogy a bírák, ügyvédek mily hosszú huzavonával intézik el nálunk a peres ügyeket.¹

Még egy meséről kell megemlékeznünk, a melyről nem szólnak az eddigi kutatók: *Hím és nőstény galamb* (LIII.). E mesére kétségkívül — a hűség alapgondolatát illetőleg — hatással volt La Fontaine *Les deux pigeons* cz. meséje. De tovább mehetünk. Pétzeli meséjében a hím visszatéréséig a nőstény egy csábító támadásait veri vissza. Ezt az indítékot viszont megtaláljuk Dorat meséinek IV. könyvében, hol az 5. mese (*La tourterelle et le bouvreuil*) arról szól, hogy a galamb, bár elhagyta a kedvese, mégis hű és nem enged a pirók csábításainak.

Ezek Pétzeli azon meséi, a melyek forrásai részben bizonytalanok voltak, vagy a melyeket eredetieknek tartottak. Teljesen eredetieknek csak a következő három mesét tarthatjuk: a *Két hű barát* (III.), a *Pap's napszámosok* (XXIX.), a *Tengeri hajós és a vad népek* (LI.); kisebb-nagyobb mértékben valószínűleg Pétzeli eredeti leleményei az előbb említettek közül a *Juhász, bakok és juhok* (XVIII.), a *Majom és a vadak* (XIX.).

Az eddig tárgyalt meséken kívül pedig forrásai a következők:

AESOPUS, illetőleg PHAEDRUS nyomán írott meséi: *Szarkák és szajkó* (VIII.), *Utas, makk, tök* (IX.), *Jobbágy, halál* (?) (X.), *Cserjfa, nádszál* (XV.), *Sas, teknősbéka* (XVI.), *Vadász, szücs, medve* (XVII.), *Róka, farkas* (XX.), *A' rák's a' leánya* (XXI.), *Szántóvető és fiai* (XXIV.), *Favágó, Mercurius* (XXVIII.), *Nyúl, békák* (XXXI.), *Vén legény és ifjú asszony* (XXXII.), *Kutya, árnyék* (XXXIV.), *Farkas, kutya* (XXXV.), *Galamb, hangya* (XXXVII.), *Bikák és békák* (XXXIX.), *Légy, hangya* (XL.), *Nap's békák* (XLI.), *Bárány, farkas* (XLII.), *Békák, gólya* (XLIII.), *Oroszlán, egér* (XLIV.), *Béka póre* (?) (XLV.), *Hegy, egér* (XLVI.), *Fü, leány* (XLVII.), *Farkas, gólya* (XLVIII.), *Vadász, óz* (LII.).

LA FONTAINE hatása alatt dolgozta át a következő tárgyakat: *Oroszlán, légy, pók* (II.), *Szarvas és borjai* (VII.), *Jobbágy, halál* (X.), *Sas, macska, vaddisznó* (XII.), *Ember, vízikígyó*

¹ Lehet, hogy erre is adott ösztönt La Fontaine tanulsága, a ki szintén a pereskedésekkel járó huzavonát ostromozza:

Au lieu qu'on nous mange on nous gruge;
 Plût à Dieu qu'on réglât ainsi tous les procès!

(XIV.), *Egy szegény házaspár* (XXIII.), *A' has és a' tagok* (XXVI.), *Ló, ember, vaddisznó* (XXXIII.), *Jupiter és minden állatok* (XXXVI.), *Béka bőre* (XLV.).

Végül Gyulai rámutat, hogy az LV. mese (*Király és kapás*), forrása a *Gesta Romanorum*-ban keresendő.¹

Pétzeli verselése nem jobb Kónyiénál. Itt is (de kivétel nélkül) alexandrinusokat találunk, s ez a versforma, ha nem avatott költő él vele, mindig, itt is, egyhanguságot kelt.

Mindazonáltal elképzelhető, mily nagy hatással volt kortársaira ennyi és a korhoz viszonyítva aránylag jól kidolgozott mese. Átvételei sem vontak le jóformán semmit értékéből abban a korban, a mikor kortársai oly keveset ismertek forrásai közül. Így érthető, hogy a magyar meseírás Pétzeli után már az ő nyomán halad. Csakhamar, még a Magyar Musáiban, találunk már Phaedrus és Aesopus nyomán írott meséket. Egy *T. M.* betűk alá rejtőző ismeretlen szerző ír egy *Mesét*,² melynek tárgya a kígyó hálátlansága, mert jótevőjét meg akarja marni. De itt nem megfagyott kígyóról szól, mint Aesopusnál, hanem vedléskor a kövek közé szorult kígyóról. Szerepel itt a róka is, a mely ravaszul visszacsalja a csapdába a kígyót és megmenti az embert. Az ember azután époly hálátlan a rókával szemben, mint vele volt a kígyó, mert hála helyett ütlegetéssel fogadja otthon. (Közismert népmesei téma a hálátlanságról.)

Ugyanazon évben megjelenik egy phaedrusi mesének átdolgozása névtelenül. Címe: *Edgy mese a' vad kanról és lóról*,³ mely Phaedrus *Equus et aper* cz. meséjének (Lib. IV. Fab. IV.) nyomán készült.

Van végül egy hasonló típusú mesénk, *A madarak között tartott királyválasztás története*,⁴ melynek szerzője valószínűleg az előbbiével azonos (talán Endrődy János?); ez már egy francia mesetípusra emlékeztet, melynek nyomait a *Journal Encyclopédique*-ben⁵ találjuk meg. Tanulsága: ügyességgel többre mehetünk, mint erővel. A kis ökörszem a sas szárnyai alatt elrejtőzve a magasba emelkedik és, a mikor a sas már vissza ereszkedik, ő, még magasabbra repülve, király lesz.

Különösen 1788-tól, Pétzeli meséinek megjelenése után, lesz Phaedrus hatása szembetűnő az eddigi Gelleri-divattal szemben. A. S. (ANDRÁD SÁMUEL) lefordítja Phaedrus I. könyvét az első mese kivételével, tehát 29 mesét.⁶

¹ L. fent id. előad.

² M. Músa 1787. I. 259. l.

³ M. Músa 1787. II. 751. l.

⁴ U. o. II. 759. l.

⁵ 1776. IV. 315: *Le roi des animaux*.

⁶ Megjelentek a M. Músa-ban: 1788. 214—216. l.

Ugyanebben az időben kezdenek foglalkozni az oktató mese *történetével* is; így egy névtelen cikkíró a Mindenes Gyűjteményben (1790. IV. 401—402. l.) *Oktató mesék* cím alatt a következőket írja:

»Úgy látszik, hogy a' Mesék voltak az emberi elmének leg-első szüleményei, melyeket igen nagyra betsültek, nem tsak a' régi együgyű világban, hanem még ma is...« Ezután ismertetvén a mese történetének főbb fázisait, így folytatja: »Azokban a mesékben, melyeket fellyebb említettem, leginkább az oktalan állatok 's élőfák tétettek szólókká, hogy az embereket oktassák. De vagynak még más nemű Mesék is, a' melyekben a' beszéllő Személyek az emberek' indulatai, vagy virtusai.« Ezeket már allegoriáknak tekinti s át is tér az allegoria ismertetésére.

Ettől az évtől (1790.) lehet számítani a magyar oktató mese elméleti irodalmát. Miután az előző évtized bebizonyította, hogy magyar nyelven is lehet formás meséket alkotni és fordítani, most már komolyan kezdenek foglalkozni a mese elméletével is. A következő rövidke értekezést, mely szintén Péizeli lapjában, a Mindenes Gyűjteményben jelent meg (1791. V. 352—354. lk.), mivel az *első* nálunk, mely a magyar mese fogalmáról és a meseírás főbb elveiről szól, érdemesnek tartottuk a maga egészében ideiktatni:

A' Mesékről, vagy kötött Beszédekről.

Az olyan Meséknek feltalálások, melyekben az oktalan állatok az embereknek tanítóik, egy a' Régiségnek leg hasznosabb 's leg elmesebb szüleményei közül. Olyan letzkék ezek, melyeket mindenek örmest hallgatnak, 's bár akármely tréfázkodók nevetségesek legyenek is, de azért a' feslett indulatoknak gyalázatos voltokat eléggé előnkbe terjesztik. *Vagynak olyan Mesék, melyek tsak valamelly történetnek előbeszéllésében állanak:* de legtökéletesebbek azok, melyek némelly rövid vígjátékokhoz hasonlítanak, melyekben különböző állatok a' jádzó személyek. Az eféle meséknek tsinálójoknak böltsége abban áll, hogy mindenféle állatot a' maga tulajdon természetébe öltöztessen: az az hogy a' róka ravasz, a' juh szelid és tsendes, a' kutya hűséges, a' majom találós elméjű legyen. Arra is vigyázni kell, hogy a' theátrum, vagy néző szín, a' melyben az ilyen állatok jádzanak, ő hozzájuk alkalmaztatott legyen. Nem lehet p. o. a farkast és bárányt együtt egy toronyba helyheztetni, mert mit keresnének ők ott?, hanem inkább az akóiban, a' mezőn vagy víz körül szoktak össze-találkozni. Meg kell továbbá azt is jegyezni, hogy *nem költettek az ilyen Mesék olly szorossan az állatokhoz,* hogy ne lehessen néhánkor azokban *embereket, élő fákat, Isteneket, 's allegorikai személyeket* is szólló személyekké tenni. De nagy vigyázással és okossággal kell élni, kivált az érzeket-

len testekre nézve: mert nagy erőszakot kell magunkon tennünk, hogy azt képzelhessük, miképpen beszélhetnek együtt a füvek egymással . . .

A cikkíró azután áttér a mese történetére, majd La Fontaine magasztalásába fog. A kis értekezés La Fontaine elveinek erős hatását mutatja, és valóban pár számmal később meg is találjuk a folyóiratban La Fontaine meséinek külön tárgyalását.¹

Ekkor azonban, mint az egész magyar irodalomban, a meseirodalomban is érezhetővé válik már Kazinczy hatása. Meseíróink, bár nem válnak el teljesen Phaedrústól és La Fontaine-től, ismét inkább német minták után indulnak. — GR. RÁDAY GEDEON nyitja meg a sort. Néhány meséje közül, német minták után indul kettő: *Egy vén Emberről*,² mely Gellert 4-es jambusait dolgozza át hexameterekbe, és *A' Violátska és a' Rózsa*,³ saját bevallása szerint »Rudolphus Carolinának Német Verse szerint« annak átdolgozásszerű utánköltése. Mindazonáltal dolgozott Ráday La Fontaine nyomán is. — 1790-ben az Orpheus-ban megjelent⁴ öt újabb meséje közül La Fontaine-t követi *A Mezei Prütsök*⁵ és *A' Békáról*.⁶

További három meséje: *A' Rókáról és Hollóról*, *A' Mátyás királynak három restjei*, *A' Tormába esett Féreg* többé-kevésbé eredeti. Említésre méltó közülük az elsőnek⁷ felfogása. Ebben kettős hatást látunk: egyfelől híve a költő a La Fontaine-i terjedős, részletező stílnak, melyben ügyesen tudja megszólaltatni a La Fontaine-i közvetlen hangot, másfelől erősen érezhető meséjén Gellert hatása is. Ráday ugyanis szeretné nemcsak a hangot, hanem a versformát is változatosabbá tenni a magyar mesében. Megpróbálja követni Gellert jambikus verselését és azt kombinálja a La Fontaine-i rímes »vers irréguliers«-vel. — A mesék írásának idejét nem tudjuk. Valószínűleg néhány évvel megjelenésük előtt már készen voltak. E föltevéseinket egy meséje is támogatja. E mese, melynek címe: *Víz, Szél, Becsület*, és a mely szintén csak 1790-ben jelent meg,⁸ a *Journal Encyclopédique* 1786. évfolyamának egy cikkére vezethető vissza.⁹ E cikk ismerteti Pietro Guadagnolinak, egy olasz meseírónak, 1786-ban Arezzóban megjelent fabuláit. Az ismertetés különösen kiemeli egyik meséjét (ezt azután a maga

¹ Fontaine Meséjéről. U. o. 378—379. l.

² Orpheus, 1790. II. 123. l.

³ U. o. 286—289. l.

⁴ 1. *Egy néhány fabulák*. »Rész szerint szabadon fordítva, rész szerint eredetiek.« 1790: 369—376.

⁵ I. 1. *La cigale et la fourmi*.

⁶ I. 3. *La grenouille qui se veut faire aussi grosse que le boeuf*.

⁷ E mese 1792-ben újból megjelent a Magyar Museumban.

⁸ Orpheus, II. 394—395. l.

⁹ 1786. II. 458.

egészében eredeti olasz szöveggel közöl is),¹ mely *A Szépség, a Tudomány és a Becsület* utazásának leírásával a Becsület pótolhatatlanságát emeli ki. Rádaynál a Szépség és Tudomány alakjai helyébe a könnyebben érzékelhető Víz és Szél lépnek.

Mivel az id. francia folyóiratot Ráday pompás könyvtárának kötetei között is megtalálhatjuk, és bizonyosra vehető, hogy Ráday olvasta az irodalmat érintő cikkeket, föltehető e mese alapgondolatának átvétele.

Az újabb erős német hatásnak első nevezetes képviselője SZÜTS ISTVÁN. Műve 1791-ben jelent meg Pozsonyban és Komáromban. Címe: *Erkölsös és elegyes versek, melyek némelly jelesebb Német Vers-költőkből: Gellertből, Hagedornból, Kleiszből, Cronegkből és Höltyből fordítódtak Sz. I. által.* 1788-ban írta meg meséihez, melyeket már iskolai éveiben összegyűjtött,² az előszót. Ebben rámutat arra, hogy már mások ő előtte fordítottak meséket, de ő azoktól teljesen függetlenül és csupán a maga szórakoztatására írt.³ Sohasem hitte volna, hogy munkái napvilágot lássanak. »Jó Barátaim vettek rá — úgy mond — hogy a' kiadattatás felől gondoskodnám. Meg fogják köszönni a' jó magyar Asszonyok, és a' gyermekek, ha efféle könyvek lészen.«⁴

A kutatónak nem ád dolgot e mű forrásaira vonatkozólag, mivel a szerző pontosan megmondja minden meséjéről a tartalomjegyzékben, hogy kitől fordította. Versei között 46 mesét találtunk, 35-öt Gellerttől, 4-et Hagedorntól és 7-et Zachariától. Fordítása technika tekintetében nagy haladásról tanuskodik: látszik, hogy fordítóink ügyessége és stílkészsége igen sokat fejlődött két évtized alatt. Hasonlítsunk össze pl. egy Kónyi-fordítást a megfelelő Szüts-félével: Gellert 14. meséje, *Das Land der Hinkenden* (Kónyi: *A' Sántáknak Országá*; Szüts: *A' Sántítók' Országá*). Szüts, mindenekelőtt, sokkal járatosabb a stilizálásban, és nyelvérzéke találóbban tudja tolmácsolni az eredeti mese gondolatmenetét. Pl. a függő szerkezet mennyivel tökéletesebb a következő sorokban:

Vala egy kis ország a' régi időkben,
Mellyben nem volt egyy is a' ki beszédében

¹ Francziául is elmondja ismertetés az olasz mese tartalmát: »Les trois personnages cités vont ensemble courir le monde. Unis par les liens d'une tendre amitié ils craignoient que le sort ne les sépare. Les deux premiers annoncent que dans ce cas on les retrouverait, l'un chez les belles, l'autre chez les savans. Le dernier avertit ses compagnes que si elles viennent à le perdre, ce sera pour toujours.« — U. o.

² Tsak úgy kell nézni az én Munkámat, mint az én magányosságból gyakorkísáimnak gyümölsét, melyeket én tettem még Oskolai tanulmányaimban. (Előszó IV. l.)

³ U. o. IV. l.

⁴ U. o. V. l.

Nem hebegett volna, mikor mással szólna,
És mikoronn menne, nem sántított volna...¹

— mint Kónyinál, a ki csak feloldott mondatokban tudja visszaadni Gellert sorait :

Vala az időben egy bizonyos ország
Hol minden emberben vala héjánosság,
Mert némelly rebegett nyelve szállásában,
És ki ki sántikált lába járásában...²

A felháborodást és méltatlankodást is, a melyet Gellert következő sorában találunk: »Ihr, rief er, hinkt, ich aber nicht« — nagyon erőtlenül adja vissza Kónyi az által, hogy szolgai módon követve az eredetit, az alanyt teszi a mondat élére: »Ti mind sántikáltok, rebegete, de én nem !« Szűts fordítása, hűsége mellett is, helyesen használja a nyomatékos tagadást: »Nem én, de ti sántítatok !«

A Sokféleiben (1791: 62. l.) még 1791-ben megjelent egy mese névtelen szerzőtől. Címe: *Róka és Sas*. A közismert mesét, mely végeredményben Aesopusra megy vissza, s az arany középszer dícsérete, hosszú elmélkedés vezet be :

Ezópus, ama rút testű törpe Bölts, az igazságot nem mondhatta el másképpen, csak mesékben. S mivel — így folytatja — az ő tanításainak a' módja egész a' mi időnkig betsben maradott, 's nints is meg legkisebb láttatja, hogy még oly hamar ki essék a' módiból... erre nézve talán nem vétek, ha Erdemes Olvasóimat a' mai Tiszttség és póltz keresést illető egy Mesével fogom mutatni.

A prózában írt mese rövid foglalata : A róka vágyakozott a sas magas röptére, de a sast lövés érte és lezuhan, mire a róka boldogan belenyugszik sorsába. Forrása eddig nem volt kiderítve, de nyilván Lichtwer III. könyv 6. meséje: *Der Fuchs und der Adler*. Az első rész ugyan, midőn a róka kudarcot vall a zsákmány üldözésében, míg a sasnak ez sikerülne, eredeti leleménye a magyar írónak, de a sas észrevevésétől kezdve sok a hasonlóság: »Kevés idő múlva a' levegőben egy Sast vett észre« (... Bemerkte er eines Adlers Flug). »Ah! úgymond magában, be szép dolog a repülés !, vajha én is érteném azt.« (O, könnt ich fliegen, wie die Vögel !) »Az alatt... egy lövés történt és a szegény Sas fellyülről leesett...« (Itzt

¹ Csak a sok föltételes mód teszi kissé magyartalaná.

² Gellert: Vor Zeiten gab ein kleines Land,
Worin man keinen Menschen fand,
Der nicht gestottert, wenn er redte,
Nicht, wenn er gieng, gehinket hätte.

legt ein Schuss den Adler nieder). »A' Róka megijedt és mondá« (Der Fuchs nimmt es mit Schrecken wahr) stb.

A szerző úgy látszik nem értett a versfaragáshoz, ezért az eredeti tömör verseit részletező prózájával akarta pótolni. Így bővül ki a Lichtwer-féle tanulság (Je höher Stand, je mehr Gefahr) a következő moralizálással: »Rég áldott, ezerszer boldog középszerűség! mert ámbár nem nyújtasz is nagy jövedelmet az ember fiának, mégis egy kis jószágnak nyugodalmas bírását feljebb betsülhetni, mint a' nagy Birtoknak gondos 's gyakorta állhatatlan haszna vételét.«¹ E kenetes hang prédikátori szerző kezére vall. Természetesen túllépi nagyon a mese keretét; példává szélesíti ki.

Az 1792. évből maradt fenn NAGY FERENCZ két »apologus«-a. A mesékkel ugyan csak annyiban egyeznek, hogy állatok beszélnek bennük, de nincs igazi cselekvényük, s így tanulságot sem lehet kiolvasni belőlük. Inkább csak *Az állatok panasza*i címet adhatnánk nekik. Az elsőnek címe: *Hetzbéli Vadak Siralma*.² A distichonokban írott terjengős versben jajgatva panaszkodnak a »hetz« állatai, hogyan kínozzák, vadítják őket. Rendkívül hosszú, elnyújtott, s az egész nem más, mint felsorolása azoknak a kegyetlenségeknek, a melyekben az állatokat az emberek részesítik. A második »apologus« címe: *Az Igásállatok panasza*. (»Az emberi Szívnek jobbítására költődött.«)³ A hosszú, 64 distichonba szedett, elnyújtott panasz tartalmáról kellőleg tájékoztat már a cím.

Irodalmi becse e két apalogusnak nincs, de jellemző adalékul szolgálnak, mennyire divatos volt ez időben már az irodalomban az állatok megszólaltatása, még prózában is.

1793-ban jelent meg két nevezetes mű, mindkettő a német irodalom közvetlen hatása alatt:

1. *Herdernek paramythionjai*. Átültette Kazinczy Ferencz. Széphalom. Széphalmi Vinczénél, 1793.

2. *Lesszingnek meséi három könyvben Aszalai János által*. Bétsben Hummel Dávidnál. 1793.

A két mű egybekötve jelent meg. A paramythionok Kazinczynak nem első kísérletei az oktató mese terén. Írt már két mesét diákkorában.⁴ Ezek közül a *Borz és evet* cz. meséje Goethe hatása alatt (*Adler u. Taube*) készült, csakhogy Goethenél ez »egy lángelme ittas himnusza, Kazinczynál oktató, prózai, aesopi keretek közé szorul. Kazinczy siet a véghez, nem részletez, mintha a költészetben a végcél és nem az út volna a

¹ Sokféle 1791. 62. l.

² Magy. Kurir 1792. III. 1327. l.

³ U. o. 1792. III. 1360. l.

⁴ Riedl F.: Kazinczy F. és a német irod. Budapesti Szemle 1878. 143. l.

fontos»,¹ Goetheből csak a gondolatmenet váza maradt meg. Ez azonban műfaji szempontból nem fogyatkozás, mert az oktató mesénél valóban a »végcél«, a tanítás is fontos, Kazinczynál meg, a ki Lessinget követte, magánál a mesénél is fontosabb.

A Kazinczy-fordította paramythionok a következők:

I. A' Hajnal (Herder: *Die Morgenröthe*). II. Az alvás (*Der Schlaf*), III. A' Halál. Egy Beszélgetés Lesszingnek sírja mellett. (*Der Tod. Ein Gespräch an Lessings Grabe*; ez utóbbi Herdernél hexameterekben, Kazinczynál prózában.) IV. Flórának választása (*Die Wahl der Flora*) V. A' Gerlicze (*Die Schöpfung der Turteltaube*), VI. A' Liliom és Rózsa (*Die Lilie und die Rose*), VII. Auróra (*Aurora*), VIII. Az Éj és Nappal (*Nacht und Tag*), IX. A' Rózsa (*Die Rose*), X. Az Echo (*Die Echo*), XI. A' haldokló Hattyú (*Der sterbende Schwan*), XII. A' Szphinx: A' Föld- és Emberteremtés története. (*Der Sphinx, eine Erd- und Menschengeschichte*.) 1. Felső és alsó Istenek.² 2. A' fátum, 3. Ajándékok, 4. Veszetség, 5. A' Szerelme' almája, 6. A' Héroszok, 7. A' Pallász' Munkája.

Mindezek a *Zerstreute Blätter* »Erste Sammlung«-jából vannak az eredeti sorrendjében fordítva, de Kazinczy nem fordítja le az egész német gyűjteményt. (A Sphinx-cziklus után még 7 paramythion van Herdernél.) Kazinczy fordítása rendkívül pontos, lelkiismeretes és hogy mégsem válik szolgálivá, azt a fordító fejlett nyelvérzékének, finom stílkészségének és a német nyelvben való nagy jártasságának köszönheti. Kazinczy megmagyarázza a műfajt: »Paramythion annyit tesz, mint Múlatkozás; 's Gnys azt beszéli, hogy a' Görögnék még ma is így nevezik mesélléseiket, mellyekkel együtt léteken az időt rövidítik 's egymást múlatják«³. Ezeket ezenfelül azért is nevezhette költőjük így, mert »tárgyaik a' Görögök' Fabuláiból vétettek, mellyeket Mythóznak hívunk«. Nagyon szerette a paramythionokat: »én Herdernek paramythionjaiba olyformán vagyok szerelmes, mint a' szerető a' maga lyánkájába, mellynek jelét minden tapasztalhatja religiosa fordításomon«.⁴ De Lessing meséit még tökéletesebbeknek tartja: ... »de mégsem merném azt mondani — folytatja id. levelében — Lessing sokkal nem szebb Herdernél«.⁵

Ezért buzdítja Lessing meséinek lefordítására ASZALAI (SZABÓ) JÁNOST, a ki mint sárosataki tanuló Kazinczy öcscei-

¹ U. o. 144. l.

² Ez alcímeek Herdernél nincsenek kitéve.

³ »Az olvasóhoz.« 2. l.

⁴ Kaz. Lev. II: 317. l.

⁵ U. o.

nek, Józsefnek és Miklósnak házitanítója volt Kassán 1786-ban ; majd az ő iskolai inspectorsága alatt tanító a pataki normális iskolában. Főműve Lessing meséinek fordítása volt, de már 1793 előtt is megjelent elszórva néhány meséje. Legelső volt a *Jó tanács-adás Gellertből*.¹ (Gellertnél: *Der gute Rath.*) Két év múlva jelennek meg újabb meséi az Orpheusban (1790. I. 43. l.) : *A' majom és róka*. Csak annyit tesz e mese címe után, hogy: »Németből«, de még nem mondja meg, hogy Lessing I. könyv 6. meséjét (*Der Affe und der Fuchs*) fordítja le. Következő meséjének, *Az öreg és fiókgalamb* (1790. I. 46. l.), eredetét nem ismerjük, de az bizonyos, hogy nem való sem Gellert, sem Lessing mesekincséből. A következő mesénél kimondja már: *Mesék Lessingből* és közül négy mesét (I. 310—13. kk.): *Hercules* (Lessing II. 2.), *A' Tündérek ajándéka* (Lessing III. 4. *Das Geschenk der Feyen*) és *A' Juh és a' Fetske* (Lessing, *Das Schaf und die Schwalbe* III. 5.), majd később (II. 96. l.) még egyet: *A' Medve és az Elefánt*. Kazinczy e mesék fordításához fűzi a paramythionokat, mert »azok (a mesék) a' Meseírás Theoriája felől való Disszertáció nélkül felette vékony kötetcskét fogának tenni, azon gondoskodtam, hogy melléjek valamelly érdemes Párt kapcsolhassak, 's amazoknak vékonyságokat ekképpen testesíthessem.«² Aszalai lefordítja Lessing meséinek mind a három könyvét hű, pontos fordításban. Közhit, hogy sok része volt e mesékben Kazinczynak is, mert, mint előszavában mondja: »... Aszalai Úr ... érzette ... hogy a' kevéssel sokat mondó Lessinget nem könnyű fordítani, ... 's egyedül azt kötötte ki, hogy ha majd a fordítással elkészül, azt az Originállal hasonlítsam össze 's a' mit rajta változtatni valónak sejdítendek, jegyezzem ki.« — E kérdésnek Kazinczy eleget tett bizonyos mértékben. »Igy készült el a munka« — folytatja Kazinczy — »közös igyekezetünk által.«

Hogy mily befolyással volt Kazinczy átdolgozása a mesékre, azt akkor tudjuk megítélni, legalább is föltételeesen, ha összehasonlítjuk Aszalai egynéhány meséjét, melyek az Orpheusban jelentek meg 1790-ben Kazinczy kiadásának megfelelő meséivel. Nézzük p. o. a *Hercules* cz. mesét.

Az Orpheusban :

Midőn Hercules az Istenek közzé vitetett fel, legelőször is Juno Isten-Asszonyánál tette meg a' tiszteletet. Mind Juno, mind a' többi Istenek tsudálkozva nézték ezt. Hát az ellensé-

Kazinczy kiadásában :

Midőn Herkulesz az Istenek közzé vetetett - fel, legelőször is Junót köszöntötte. Az egész Eg, és Junó maga is, csudálkozva nézte ezt. Ellenségedet illik-e mások felett becsülnöd?

¹ T. T. A.* J.* jelzéssel. Magy. Músa 1788. II. 118. l.

² »Az olvasóhoz«, 1. l.

gedet tiszteled-é előbb is? — kérdék ezek. Igen-is, felele Hercules. Tsak ellenem tett üldözései adtak nékem alkalmatosságot azokra a' tselokdedtekre, a' melyek nekem az Istenek közzé utat nyitottak. — Az Olympus helybe hagyta felelését az új Istennek, és Juno meg engesztelődött.

kérdék tőle. Igen is, felele Herkulesz. Csak az ő üldözései adtak nékem alkalmatosságot azon tettekre, melyekkel az égbevételetét érdemltem. Az Olympus helyben hagyta az új Isten' feleletét és Junó megengesztelődött.

Vagy vegyük a *Juh és a Fetske* címűt a kétféle szövegezésben:

Az Orpheusban:

Egy fetske egy Juhra szállott hogy a' gyapjából egy néhány szálát fészeknek ki tsíphessen. A' juh ide 's tova ugrándozik belé. De hogy lehetsz kérlek irántam olly fősvény? kérdé a' Fetske. A' Juhásznak megengeded, hogy a' gyapjadtól egészen megfosszon; én tőlem pedig egy-két szálatskát is sajnálász. Mi annak az oka?

Az onnan van, felele a' Juh, mert te nem tudsz olly jó móddal az én gyapjamhoz nyúlni, mint a Juhász.

Kazinczy javításaival:

A' Fetske egy Juhra szállt, gyapjából fészeknek egy néhány szálát kicsipni. A' Juh kinjában ide 's tova ugrott. Hogy lehetsz tsak erántam illy fősvény? kérdé a' Fetske. A' Juhásznak megengeded hogy gyapjadtól egészen megfosszon; tőlem pedig egy-két szálát is sajnálász. Mi ennek az oka?

Az onnan van, felele a' Juh, mert te nem tudsz olly szépen bánni vele, mint a' Juhász.

Mindezekből láthatjuk, hogy Kazinczy változtatásai inkább a stílusra szorítkoznak, nem lényegesek, s így a műre kimondhatjuk, hogy teljesen Aszalai munkája. Kazinczy simított, csiszolt rajtuk, javításaival emelte értéküket, de csak a kész munkán igazított, s az eddigi hitet, hogy Kazinczynak része van a fordítás munkájában, inkább Kazinczy túlzóan sok beavatkozást ígérő előszava okozta.

E mesegyűjtemény után nincsenek adataink 1794-ig, a mikor az Urániában *Kn.* jelzéssel több mese jelenik meg. Bár írásos bizonyosság nem áll rendelkezésünkre, kétségtelen, szerzőjük KÁRMÁN JÓZSEF. A mesék, az Uránia füzetekben, a következők:

1. *A' Sas, a' Fülemile és a' Madarak.* (Uránia I: 119. l.) A fülemile a madarak hibáit énekében elmondja, s ezért a nyíltságáért bevádolják. De a sas a fülemilének ad igazat. Tanulság: nem szabad az igazat mondó költőt megróni. — A mese forrását nem sikerült felkutatnunk.

2. *A' Fülemile és a' Sz. Jánosbogár.* (I: 121. l.) A mese azt tanítja, hogy minél elbizakodottabban, feltűnőbben mutogatja magát valaki, annál több veszedelem fenyegeti. A Sz. Jánosbogár is kérkedett fényével, de épen ez okozta vesztét. A fülemile zsákmányul ejti, mert fénye elárulja, hol van. — Gondolatmenete hasonlóságot árul el Dorat II. könyvének 3. meséjével:

Le merle et le verluissant. A Kármán meséjével párhuzamos helyek a következők:

Ide 's tova szállongott egy tsen-
des Nyári éjjelen a' János-bogár

Nevettségés magával való Meg-
elégedéssel nézegette fénylő Részeit és
kevélyen azt mondja:

»Bizony én vagyok a' legszebb
Teremtés az Ég alatt!

A' Nap és Hóld az én vetélkedő
társaim«

A' közel való Ágon tsevegett egy
Fülemile stb.

Pendant une nuit assez sombre,
un . . . verluissant se pavanoit

Et s'enivroit d'orgueil en se con-
sidérant

Sur ce globe . . . je ne vois
rien . . . de comparable à moi

Ces orbes éclatans qui versent
la lumière pour briller, empruntent
mes feux; et l'astre qu'adore la terre,
n'est que le verluissant des cicux . . .

. . . d'une branche voisine un
merle fond soudain . . . stb.

A tanulságot azután átviszi Kármán kedvencz témája körébe, a nők és a szerelem világába: minél hivalkodóbb a szép leány, annál több veszedelem fenyegeti, míg Dorat meséjében a magasrangúak folytonos exponált helyzete és ennek veszedelmes következménye van feltűntetve.

3. *A' Tengelicz és a' Madarász* (I: 122. l.) Az éhes tengelicze ősszel szomorúan és vágygylal gondol a jó meleg szobára és czukorra; mikor azonban a madarász elfogva kalitkába teszi, a kívánt helyen elpusztul, bár meghízott. — Több mesében (Imbertnél, Pfeffelnél) szerepel az a gondolat, hogy a költő csak a szabadságban tud énekelni, nyomorban, fogságban nem — de új a kezdet, hogy vágyik a jó mód után a madárka, és azután családás éri.

4. *A' Pók és a' Méh.* (I: 124. l.) A pók hálóját a méh a tulipán-hoz hasonlítja, a mely kiveti szépségével hálóját, de az nem kell az okos méhnek; neki oly virágok kellenek, a melyek tövisekkel vannak védve, rejtve. — Tanulság: undok a felkínált szerelem, de értékes a titkos, a szemérmes és nehezen megnyerhető. — Tárgya rokon a 2. mesével és Kármán kedvencz gondolatát, a szemérmes, szűz leányok magasztalását látjuk ismét. Eddigi tudomásunk szerint eredeti.

5. *A' Tsikó.* (II. 95. l.) Egy zabolátlan csikó megúnva a munkát, megszökött gazdájától; bőségben élt a mezőkön — nyáron; de a tél beálltával éhség és fagy kényszerítik a régi istállóba visszatérni, mely most kedves menedék lett neki. De másnap már ismét teher, ostorcsapások, vékony vacsora várják. — Sokszor feldolgozott téma, a munkától irtózók és a tétlen kóborlás ostorozására. Pl. Gleim 88. meséjében, *Der Wolf und der Hund*, a szabadságra vágyó kutya szökik meg úrnőjétől, de az erdőben egy éhes farkas felfalja. Vagy Lichtwer IV. könyv. 19. meséjében, *Das Pferd*, a ló szabadul meg a munkától, de az erdőben a farkasok széttépik. A befejezés azonban, hogy a ló visszatérni kényszerül, eredeti.

6. *A' Veréb és a' Gerlitz.* (II : 97. l.) A veréb csapodáran szeretkezett, mindig új viszonyra vágyva. Egyízben azonban tanúja volt, hogy a gerle-pár hogyan dédelgeti egymást. Ekkor nagy fájdalom fogta el és érezte, hogy a házasságban van csak boldogság. — E mesének a franczia irodalomban találjuk első nyomait, Grécourt 29. meséjében: *Les pigeons et le moineau* és Dorat I. könyvének 12. meséjében: *La colombe et le moineau*.¹ Utóbbi hosszúrészletező előadásával talán jobban hatott Kármán részletező stílusára. Természetesen a hosszú moralizálás és elmélkedés a házasság boldogságáról egészen eredeti.

7. *A' Farkas, a' Juh és a' Bárány.* (II : 99. l.) A farkas meg akart házasodni és választása a mezőn legelésző, ártatlan báránykára esett; ez hiába könyörgött anyjának, anyja kapzsiságában a gazdag farkashoz erőlteti. Így végzi Kármán: »Boldogtalan az, a ki a szülék hatalma által akar szerettetni és a ki áron veszi meg az őt utáló Leánykának ölelését.« Eredeti ebben a mesében a farkas és bárányka szerepeltetése. A gondolat természetesen már ismert; mindazonáltal csak egy névtelen szerzőnél találjuk mesében feldolgozva *Der Weinstock und die Ulme* címen.² E mesének tárgya egyezik Kármán meséjével annyiban, hogy itt sem engedi a kertész a fiatal szőlőtövet egy fiatal szilfához simulni, hanem egy öreg karóhoz kényszeríti, a mely a viharnek nem tud ellenállni és kidől az ifjú venyigével. Itt is tehát csak az eszme közös, a cselekvénybe öltöztetés Kármán leleménye.

8. *A' vén Tserfa.* (II : 107. l.) A vén cserfa öregségében egy kis hajtást termett, de mivel már a következő nyáron a fa elszáradt, támogatás nélkül a kis hajtás is elsenyvedt. Így jár az a gyermek, a ki kései házasság szülötte.

9. *Ámor és a' Pálmafa.* (II : 108. l.) Míg az előbbi mesében a kései házasságnak szomorú, itt nevetséges következményeiről ír. Egyszer egy vén pálmafa alatt pihenve, Ámor megszúrta véletlenül a vén fát nyilával. Ez keservesen kezdett nyögni és epekedni, a mi természetesen nagyon komikus látvány volt. »Az Ég alatt minden nevetséges dolgok között legnevetségesebb a nőszó vén ember.« — Mindkét mese egészen eredeti.

10. *A' Tengelitz.* (II : 109.) A kis tengelicze látta, hogy énekében gyönyörködik a környezete. Ezért az éneklést nem akarta abbahagyni s így nem sikerült neki sem egy bogarat elfogni — mert közben az elrepült, sem egy búzaszemet felcsípni — mert azt meg egy veréb elkapta. Így jár az, a ki mindenkinek tetszeni akar, pedig közönsége csupán a szórakozásért jő oda, s miután elhallgat, senki sem törődik vele, egyedül marad. — Ez szintén

¹ L. alább a mesét Versegghynél!

² Almanach d. deutschen Musen. 1772. 147. l.

eredeti mese, sőt még a tanulsága is újszerű. Eredeti a következő három mese is.

11. *A' Forrás és Tsatorna.* (III : 69. l.) A mint a forrás vize tiszta és felüdíti az utazót, a csatornán átvezetve pedig benn a városban már a csatorna vizétől megromlik, úgy van ez a szellemi termékekkel is. »A teremő eredeti lelkek ritkák!... Idegen érdem többnyire a mi érdemünk.« A szokatlan, nem közönséges életbölcsestet hirdető tanulságot elég jól illusztrálja a kép, de itt már nem cselekvényből fejlődik a tanulság, hanem egy mindennapi megfigyelésből. Valójában alig nevezhető mesének, mert nem cselekvény, még nem is jelenet az alapja. Mindenesetre egyike a legkülönösebb meséknek.

12. *A' Régiség.* (III : 70. l.) Egyszerűen lépked a »Régi kor« a természet oltára felé, míg az »Új idő« fölpiperézve, hamis pompával. Hetykeségét látva az anyatermészet megrója, hogy tisztelje a »Régi kori«, mert az, bár naiv, de igaz és fenséges, míg az »Új kor« gyenge és erőtlens és »csak azon rágódtok, a mi gázt a Régiség hátrahagyott.« Ez is csak formája és tanulsága révén mehet mese-számba.

13. *A' Pillangó-Fogók.* (III : 75. l.) Mikor a gyermekek a gyönyörű pillangó után futnak, tanítójuk elfogja, letörli hímportát és elbocsátja — többé nem is néznek felé a gyermekek. »Mi szép rajtad lyánka? — Te-é vagy köntösöd?«

Látjuk a mesék e részletes bemutatásából, hogy mily értékesek, mert tulajdonképen az első igazán eredeti meséket itt találjuk irodalmunkban. És, bár Kármán nem tudja még a tömör, lessingi prózát elérni, de némely tanulsága (pl. 13. mese) és eredeti ötletei becsesekké teszik. Egyetlen hibája, hogy néha mesterkeltté válik és érzik hangján a meggyőződés hiánya, a tanítómesteri hang.

EMBER NÁNDOR.

ADATTÁR.

B. KEMÉNY ZSIGMONDNAK DANIELIK JÁNOS PÜSPÖKHÖZ ÍRT LEVELEI.

B. Kemény Zsigmondnak és Danielik János püspököknek baráti kapcsolatát egész adomakör veszi körül, mely inkább a torzvonásokat emeli ki. Általános nézet, hogy a két férfiút csak a lakomák örömei kötötték össze, pedig egyéniségükben több rokon elem tűnik fel. Danielik, a tudós püspök, épúgy gyönyörködött a szellem műveiben, mint Kemény; mindegyikük könnyen túltette magát az élet kicsinyes követelésein s készségesen áldozott a bőkezűségig. Viszonyukat még szorosabbra fűzte politikai eszményeiknek közössége, s Danielik püspök arcképe joggal foglalt helyet azon a műlapon, melyen Maszák Hugó a *Pesti Napló* főbb munkatársait mutatta be.

E baráti viszony rajzához kerestem adatokat b. Kemény Zsigmondnak Danielik püspökhöz írt leveleiben, melyeket Szvorényi József érintett Danielik Jánosról mondott akadémiai emlékbeszédében. A levelekről, melyek az egri érseki lyceum irattárában vannak elhelyezve, Katona Bernardin, egri cziszt. r. főgimn. tanár készített hű másolatot, s alább e szerint közlöm őket. A levelek értékét különösen növeli az, hogy jórészt Kemény hanyatlásának korát világítják meg, melyből aránylag kevés biztos adat maradt fenn számunkra. Kemény, mint rendesen, Danielik püspökhöz írt leveleiben is megfeledezett a pontos keltezésről, de némi utánjárással körülbelül megállapíthatjuk a levelek származásának korát.

Az első levelet 1867-ben az Andrássy-miniszterium kinevezése idején febr. 6-ika után írta Kemény. A *Pesti Napló* febr. 7-iki számában ugyanis a febr. 6-iki hírekben Somssich mint belügyminiszter-jelölt szerepel, holott a levél értelmében neve már kiesett a minisztérium tervéből. A levél tartalmának leginkább megfelelnek a febr. 7-iki politikai hírek, melyeket a *Pesti Napló* febr. 8-iki száma közölt. Itt olvassuk, hogy Deák és Andrássy gróf Bécsbe indultak, hogy Pompéry a *Magyarországot* a Deák-párt programja alapján indítja meg, hogy a horvát udvari kancellár, Kussevich altábornagy, van horvát bánnak kiszemelve. Ezek után a levél származásának idejét 1867 febr. 7-ike tájára tehetjük.

A második levél abból a korból való, melyben egészen Királyi Pál intézte a *Pesti Napló* ügyeit. Így jutunk az 1868-ik évhez. A levél

keltében a hónap épúgy olvasható márcziusnak, mint májusnak, de csakis május lehet, minthogy a levélben egy cikksorról van szó, melynek egy része júniusban vár közlésre. E szerint a levél származásának ideje 1868 máj. 30-ika. Ezzel megegyezik a levél tartalma is. A cikksor, melynek »I. Nrojáért« Királyi Pál tíz forintot küldött Danielik püspöknek, ugyanaz, melynek első része a *Pesti Napló* máj. 23-iki számában, további két része pedig a jún. 4-iki s jún. 9-iki számokban iiy cím alatt jelent meg: *Sürgetős-e népnevelési törvény alkotása?* Hogy az — írói jegy mögött Danielik püspököt kell keresnünk, arról meggyőzhet bennünket a cikkben összehalmozott ismeretek gazdagsága, melyek az európai közoktatás ügyére vonatkoznak. A polémia, melyeket Kemény levele szerint a közönség annyira kedvel, azok a hírlapi csaták lehetnek, melyeket a *Pesti Napló*ban s a többi napilapban Kossuth Lajos levelei idéztek elő.

A harmadik levél azokat a nehézségeket érinti, melyek Keményre, mint az Athenaeum nyomdai részvénytársaság választmányi tagjára, várnak. Az Athenaeum alakuló üléséről a *Fővárosi Lapok*nak 1868 aug. 4-iki száma közölt hírt. E szerint elnöknek Cséry Lajost, választmányi tagoknak többek között id. Emich Gusztávot, ifj. Emich Gusztávot, Jókai Mórt, Kandó Kálmánt s b. Kemény Zsigmondot választották meg. Ugyanezeket az egyéneket említi Kemény levele is az igazgatóság tagjai között. Ez alapon állíthatjuk, hogy Kemény a nyomdai részvénytársaságról szóló levelét 1868 aug. 4-ike után írta. Minthogy Kemény a levélben szeptember elejére tervezett kassai útjának meghiusulásáról beszél, levelét 1868 szeptemberében írhatta.

1.

Méltóságos püspök ur!

Most először szorítottam ki egy kevés időt, hogy becses leveleire válaszolhassak és némely dolgok felől értesíthessem.

A' ministerium úgy a' miként akartuk, már megalakult.

Deák a' császár unszolására sem vállalta fel az elnökséget; kivonult a combinatióból Somsich; Csengery nem akart államtitkári helyet elfoglalni, annál kevésbe, mert a' hitelintézetnél fizetése annyi mint egy államtitkáré és állandó. Szentkirályi hajlott előbb a tárcza felé; de utóbb megmászta szándékát s valószínűleg Pest polgármestere leendő — vagy tulajdonképen Lordmayorja, hihetőleg a' ministerivel egyenlő fizetésel. Reméljük, hogy megválasztatása keresztül vihető.

Én a' nagy concurrentia daczára is journalista maradok.

Pompery lőn, magam akaratanak is hozzájárulásával, az ugynevezett inspirált lap szerkesztője.

Helyzetem az övetől abban különbözik: hogy én azon nagy pártnak, melyet Deák nevével tartunk összekapcsolva, s melynek tagjai a' ministerek is, igyekszem erőm mértéke szerint organja lenni. Ennélfogva pártolom a' ministeriumot, a' meddig pártunk intentioit követi; indítványozok, javallatokkal járulok elébe, s utjain a' nehézségeket igyekszem elhárítani.

De a ministerium melletti hírlapi polemiát Pomperyra bizom, és szabad kezet tartok fel arra nézve is, hogy mikor és mennyiben elegyedjem a' határozati és conservatív párttal vitába. Ezen értelemben ohajtánám megnyerni a' püspök urtól is a' szíves közreműködést.

Vissza térve a' kormány-változási tényre, említenem kell még, hogy a' párt régi ígétét teljesítve, Majláthot akarja Orszagbiróvá tenni, és, ha Sennyey rá lesz vehető, Ófelsége által a' felső ház elnökévé fog kineveztetni. Erdélyi gubernátorrá — ministeri biztos czim alatt — alkalmasint Orczy fog kineveztetni. A horvát cancellaria pedig megszüntettetvén, talán Kussevich tábornok emeltetik a' bani méltóságra.

Beust és Andrassy Gyula uralkodnak jelenleg a' situation. A visszahatás, a' midőn ki fogna fejlődni, Albrecht és Rainer főherczegekben találán meg fejét. Az udvar, a' császár és a' császárnétól kezdve, általában Andrassy—Beust mellett van.

A' centralisták meglehetőss dissolutioban vannak; az auto[no]misták hozzánk hajlanak. A csehek organisálják magukat ellenünk és a' németek ellen. 'S a' felső-körökben hisznek egy osztrák-francia és eventualiter Olasz szövetségben.

A' koronatiót siettetjük.

A' miolta Bartakovics érsek ígéreteiben magom sem bizom, talán azt hiszem, itt az ideje ezen dologban Simorral tétetni valamit. Ha ő fellépne, talán a világiak közül is akadnának, kik ezen ügyet szívökre vennék.

Én puhatoloztam folyvást, de úgy láttam, hogy a' világiak közzül impulsus nélkül senki sem fog tenni. Szerencsetlenségünk Ludwig is, ki folyvást mindenben belékottyán.

Átalában nem tartom megnyugtatónak az atalános helyzetet sem. Deák — egymás közt szollva — több levelet kap, melyben halállal fenyegetik.

Én is kaptam már három fenyegetést; Lászlónak a' legényemnek adtam át, hogy mulassa magát vele.

Fontosabb az, hogy egy titkos lap jelen meg, melynek czíme 49, april 14-ike, 's valóságos keresztes háborut indít ellenünk.

A mi ministeriumunknak erős kezűnek kell lenni, mert különben látatlan kezek huzzak ki a' lepedőt alolunk.

Andrassy úgy látszik resolut; de ha megis ingadozik, megbuktunk.

Az a' különös, hogy a' mely levelekben engem fenyegetnek, mindig beszélővik a' mi Schweitzli utunkat, és egész litaniát beszélnek oly dolgokról, melyek valóságos költemények, de mindig Interlakennel hozatnak kapcsolatba.

Valóban ilyen alkalmatlan időben még nem éltem mint a' mostani.

tisztelője, barátja

Kemény

2.

Maj. 30

Meltóságos Püspök ur

Királyi átdadott elküldés végett 30 forintot. Az egyik 10 forintot mely a' közelebbi cikk *első* Nrojáért jár, áttette a' másik hónapra.

Ugy gondolom czélszerű volna ha a' püspök ur honaponként 8 cikket írna mindig 's azért fizetnénk hónaponként 80 forintot.

'S következőleg Juniusra 7 cikket küldene. Nyolczadiknak számíttatnak a' restans Nro I.

A többi hónapokban a nyolcz cikk körülbelől egyenlő időközzel küldetnék el. Most a' publicum elromlott gyomra a' polemiakot kedveli. De ezen blasirt izlés daczára is van oly közönségünk mely a' komoly és tüzetes tárgyalást is figyelemre méltatja.

Tisztelője, barátja
Kemény.

3.

Meltóságos Püspök ur!

Az idén nagyon szerencsétlen voltam terveimmel.

A feriak alatt Kemény Jánossal utazni akartam Tyrolban és Schweizban, de nyakomra jött minden unalmaival, tanácskozataival a' consortium.

September elein reméltem, hogy csak lesz már néhány napom Kassára, Egerbe menni, — 's imé nyakunkon van az inventarium, az anyagok becslése, 's a' különféle hivatalnokok számára az instructiok elkészítése.

Bizottmányok és albizottmányok rabolják időmet el, a' kereskedés üzlet miatt a' tudományra alig jut időm, 's a' szerkesztést gyakran elhanyagolom.

Takarítgatom a' pénzt, hogy a' consortium torkába dobjam. A folyó hó 18-tól 24-ig megint 3000 forint rátát kell beszoigaltatnam.

Lehetetlen ennél fogva ígéretemet egy kevéssé nem késleltetni, — hanem ezen hó vége felé biztosan remélem, hogy legalább egy teljes napot Egerben tölthetek.

A' kormány hivatalos lapját több évre vettük haszonbérbe; három-százezer adokönyvecske nyomtatására vállalkoztunk; az országgyűlési iromanyok hozzánk tétettek át, 's köteleztük magunkat, hogy külön házat építünk három hónap alatt arra, hogy a' titkos nyomtatványok számára igen biztos mellék nyomda legyen.

'S végtére tizenegy lapnak vagyunk tulajdonosai. En a' directionak egyik tagja vagyok, 's az még azon unalmas — de felelős — kötelességet rója rám, hogy minden tíz hét alatt egy hétig magam vigyem a' felsső inspectiot és tegyek szó és írásbeli jelentéseket collegáimhoz.

Ezen kollégák pedig Kandon Jokain Cséryn, 's Emichen kívül, mind csupa zsidók, de becsületesek. Két államtitkár is buzgó részvényese egyletünknek, de nem léphetett be a' directoriumba.

Ezen érintésekből is láthatja a' püspök ur a' püspök ur, hogy mennyire várom cikkeinek megkezdését.

tisztelő barátja
Kemény.

Közli: PAPP FERENCZ.

KOVÁCS FERENCZ IRODALMI HAGYATEKA.

(Második közlemény.)

5. Mesék és regék.

Kovács kéziratának utolsó kötete külön címlappal is el van látva. A teljes címlap így hangzik:

Mesék és Regék
Külömbkülömbféle nagyobb és
apróbb Darabokkal együtt
Versekben.

Kovács Ferencz In—r.

4 számozatlan levél után 50 számozott lap következik, innen kezdve megszűnik a számozás, még ívjelzés sincs; 101. teleirt s egy üres lap után egy második címlapot találunk *Külömbkülömbféle Darabok* jelzéssel, s a következő levélen kezdve 58 teleírtat; ezután 2 üres levél és 37 tele, 1 üres, majd ismét 12 tele és 4 üres lap következik, úgyhogy az egész kötet 308 lap terjedelmű; ebből 13 üres. A kötet szerkezetileg két részből áll; az első nagyobb fele 254, a második 54 lapot foglal magában. A kettőt Kovács később, valószínűleg élete végén, összekötötte. A kötet egyes versei igen különféle időkből valók; vannak köztük nagyon régi, Kovács írói pályájának kezdetén, a 70-es évek legelején készült versek, s igen kések, pályája legvégéről, a XIX. század tizes éveiből.

A kötet első, az egésznek felénél valamivel nagyobb részét (160 l.) a *Mesék és Regék* kézírata, foglalja el. Jeligéül egy distichonos idézet szerepel:

A' mit a' Rab nyilván nem mert kibeszélni Urának,
Adt' azt gyenge fedél fedte Mesékbe elő.

A vers Phaedrusból való, s a kötet összeállítása alkalmával Kovács oda is írta eredetijét:

.... servitus obnoxia
Quia quod volebat non audebat dicere,
Affectus proprios in fabellis transtulit.

Ajánlásul, *Elő Beszéd helyett*, Hagedornnak *Wider den Horaz* című epigrammját fordította le, illetőleg bővítette magyar verssé Kovács, s fordításai versmértékéről a következő *Jegyzésben* ad fölvilágosítást:

Ugy tetszik hogy a' Versekben irt Mesékhez legjobban illenek, az egyenetlen lábakon sántikáló 's ugráló Versek; a' mint ezt a' Francia, Német és Olasz Mese Íróknak Meséik és Regéik alkalmasint bizonyítják. Illyen sántikáló Versekben vagynak a' következő Mesék és Regék is foglalva, a' Magyar füleknek próbául.

A gyűjtemény 69 verses mesét tartalmaz. Mind fordítás, még pedig kivétel nélkül német írókból, jobbára Gellertből,¹ s a kor divatja szerint szabadon, ennek azonban nem elvi oka van, hanem az író gyakorlatlanságának következménye: nem volt annyi ereje, hogy igazi műfordításokat adjon. Sorukat és címüket alább adom, zárójelbe téve német eredetijük címét; négynek (65—68. számú) közvetlen forrása ismeretlen,² egy ötödiknek (69. sz.) eredetijét Hagedorn írta, a több 64 Gellerté — ezeknél pusztán a német költemény címét közlöm.

1. *A' Fülemile és a' Pacsirta.* (Die Nachtigall und die Lerche.)
2. *A' Csiz.* (Der Zeisig.)
3. *A' tánczos Medve.* (Der Tanzbär.)
4. *A' Kalapnak története.* (Die Geschichte von dem Hute.)
5. *Az Öreg.* (Der Greis.)
6. *A' Csikó.* (Das Füllen.)
7. *Klóris.* (Chloris.)
8. *A' Beteg.* (Der Kranke.)
9. *A' Róka, és a' szarka.* (Der Fuchs und die Elster.)
10. *A' sánták Tartomány.* (Das Land der Hinkenden.)
11. *Inkle és Járíko.* (Inkle und Yariko.)
12. *A' Kakuk.* (Der Kukuk.)
13. *A' Kisértel.* (Das Gespenst.)
14. *A' maga gyilkosság.* (Der Selbstmord.)
15. *A' Szentes Nénike.* (Die Betschwester.)
16. *A' Vak és a' Sánta.* (Der Blinde und der Lahme.)
17. *Az Eb.* (Der Hund.)
18. *A' Proceszszus.* (Der Process.)
19. *A' Koldus.* (Der Bettler.)
20. *A' Ló és a' Bagócs; v. Bögöly.* (Das Pferd und die Bremse.)
21. *Az utazók.* (Die Reise.)
22. *A' Testamentom.* (Das Testament.)
23. *Dámétás és Fillis.* (Damötas und Phyllis.)
24. *Az ellenmondó Aszszony.* (Die Widersprücherinn.)
25. *A' Szöcskő.* (Das Heupferd.)
26. *Szemnon és a' Néző; vagy Jövendő mondás.* (Semnon und das Orakel.)
27. *A' Kártya Ház.* (Das Kartenhaus.)
28. *A' buzgó szerelmű Aszszony.* (Die zärtliche Frau.)
29. *A' buzgó szerelmű Férj.* (Der zärtliche Mann.)
30. *A' Pók.* (Die Spinne.)
31. *A' Méh és a' Tyúk.* (Die Biene und die Henne.)
32. *Az édes Álom.* (Der süsse Traum.)
33. *A' Vándor.* (Der Reisende.)

¹ V. ö. dolgozatomat: *A német költészet halása a magyarra a XVIII. században* (1913), 36., 60., 96—97., 101—102., 125. l.

² A közvetett forrásokat lásd Ember Nándor dolgozatában (főttebb a 275—276. lapon).

34. *A' meghalgattatott Szeretb.* (Der erhörte Liebhaber.)
35. *A' szerencsés Férj.* (Der glücklich gewordene Liebhaber.)
36. *A' Szegény és a' Gazdag.* (Der Arme und der Reiche.)
37. *A' Barátságos látogatás.* (Der gütige Besuch.)
38. *Dámokles.* (Damokles.)
39. *A' két kutyák.* (Die beiden Hunde.)
40. *Zelinde.* (Selinde.)
41. *A' Kincs.* (Der Schatz.)
42. *Mónima.* (Monime.)
43. *Az halhatatlan Könyviro.* (Der unsterbliche Autor.)
44. *A' zöld Szamár.* (Der grüne Esel.)
45. *A' Báróvá lett Polgár.* (Der baronisirte Bürger.)
46. *A' szegény Hajós.* (Der arme Schiffer.)
47. *Az örök Végezés.* (Das Schicksal.)
48. *Lizét.* (Lisette.)
49. *A' Halgatás.* (Die Verschwiegenheit.)
50. *A' kis Réczeft.* (Die junge Ente.)
51. *A' Beteg Aszszony* (Die kranke Frau.)
52. *A' Jó Tanács.* (Der gute Rath.)
53. *A' két Leánykák.* (Die beiden Mädchen.)
54. *A' Képiró.* (Der Maler.)
55. *A' szerencsés Házasság.* (Die glückliche Ehe.)
56. *Elmire és Zelinde.* (Elmire und Selinde.)
57. *A' Házi Tamító.*
58. *A' Kegyes Generalis.* (Der fromme General.)
59. *Az Ifju Leányka.* (Das junge Mädchen.)
60. *A' Tatár Kán.* (Der Tartarenfürst.)
61. *A' szerencsés Versíró.* (Der glückliche Dichter.)
62. *A' Vallástalan v. Szabadéletű.* (Der Freygeist.)
63. *Héródes és Héródiás.* (Herodes und Herodias.)
64. *Rinzolt és Lúcia.* (Rhinsolt und Lucia.)
65. *A' Légy és a' Hangya.*
66. *A' Kalamász Köcsög és a' Szekér.*
67. *A' Publikán madár és a' Tyúk.*
68. *A' Szüzesség.*
69. *Doctor Purganti Pál és Ágnes.* (Hagedorn: Paulus Purganti und Agnese.)

A kötet második felének külön czíme *Külömbkülömbféle Darabok*, s e cím igen jól talál a nagyon is vegyes tartalomhoz. Maga is két részre válik. Első része *Kisebb költemények* címet viselhetne s a következő darabokat foglalja magában:

(I.) *Anglus Poeta Pópe' Reggeli Éneke, Hágedorn fordítása után. 1791.*

(II.) *Ifjak Éneke 117 'Solt. notájára 1772.*

6 nyolcz soros, páros rímekkel összefűzött versszak, egyike Kovács legkorábbi verseinek. Korai keltéből azt következtetem, hogy fordítás, noha olyan mindennapi gondolatokat foglal versbe, hogy bátran lehetne eredeti.

(III.) *Az Idő.*

134 páros rímű, 15 szótagú verssorban írt elmélkedő vers, erősen vallásos színezettel. Kétséggkívül fordítás.

(IV.) *A' Felebarát.*

210 sor, ugyanolyan versmértékben; szintén elmélkedő vers a felebaráti szeretetről, illetőleg annak hiányáról s az önzés rút következményeiről. Ez is nyilván fordítás.

(V.) *Szent Lászlói Fürdő 1778.*

55 Zrinyi-versszak, azaz 220 sor. Leíró vers, a veszprémvármegyei, czuhavölgyi Bakonyszentlászló gyógyfürdőjének s a fürdői életnek rajza. Eredeti. Alább egész terjedelmében közlöm, bár aesthetikai vagy irodalomtörténeti értéke nincs, csak művelődéstörténeti és tájképi érdeke.

(VI.) *Búcsú a' Gy— és Cs— vidékektől 1778.*

45 hatsoros versszak (összesen 270 sor), az 1, 2, 4, 5 sor páros rímű ősi nyolczas, a 3. és 6. összerímelő hetes. A címbeli két betű valószínűleg Bakonyszentlászló közelében fekvő két falut, Gyirótot és Cseszneket, jelent, s így joggal gondolhatnók, hogy a vers egészen eredeti s a költő személyes élményeinek hatása alatt keletkezett. A *Búcsúban* azonban személyes elem egyáltalán nincs, a leghalványabb nyom sem utal Kovács akkori viszonyaira, egy vonást sem köszön azoknak a természeti képeknek, melyek e két bakonyi faluban a költő szeme elé tárultak, úgyhogy föl kell tennünk: ez is fordítás. Erre vall a költemény hangja és szelleme: egészen a XVIII. század közepi német szentimentális idill-költészet világában mozog. Mint ennek a hangnak és szellemnek egyik korai termését, alább közlöm.

(VII.) *Házassági Román. 1782.¹*

112 sor. A kötetnek tárgyi és formai szempontból legérdekesebb verse. Párrímes sorai ugyanis anapaestikus lebegésűek, még pedig oly tiszták, a milyeneket utána jóideig Verseghyn kívül magyar költő nem írt. (Képletük: $\overline{\cup\cup} - | \overline{\cup} - | \overline{\cup} - | \overline{\cup}$). Ha a keletkezésükül megjelölt adat megbízható — nincs okunk kételkedni — s a vers csakugyan 1782-ből való, akkor a magyar verselés történetében nagy a jelentőségük: Földi János rimes anapaestusai ugyan egy évvel megelőzik, de míg azok puszta forma-gyakorlatok voltak, minden komolyabb cél nélkül s híján a költői tartalomnak, Kovács rimes anapaestusaiba igazi költői anyagot öntött, verse jóval több forma-gyakorlatnál s a *Házassági Románt* kell az első komoly célú magyar rimes anapaestusokban írt versnek tartanunk; Verseghy híres *Lillájánál* évekkel korábbi. Emeli jelentőségét, hogy Földi verse csak 1787-ben jelent meg², s így Kovács magától, minden előzmény és bátorítás nélkül tette kísérletét. A túlságosan rövid, az erősen csengő, majd mindég két szótagú rímmel kiemelt sorok azonban olyan pattogó ritmusúak, hogy kelleténél zeneiebbek s így, nagy tömegükkel, fárasztók, épen a csengésükkel egyhan-

¹ Vastagon áthúzva: 24 Januarij.

² Magyar Műsa 1787: 242—243. 1.

guák, szinte a leoninus hatását keltők. Elbeszélő költeményhez, mint itt, még kevésbé illenek. Nem kevésbé érdekes a vers tárgyi szempontból. Az elbeszélő költeményeknek azon fajához tartozik, melyet német hatás alatt Faludi kezdett meg, s nyomában többen, főként Verseghy és Révai művelték: rokokó-izlésű történetkéek a szerelem világából, Ámorral a vezető szerepben, játékosan, pajzánul elbeszélve. Bár a vers eredetisége egypár zalavármegyei czélzása ellenére legalább is gyanus, mégis e kettős érdekessége miatt alább szintén közlöm.

(VIII.) *Ugy és Nem.*

40 páros rímű, tizenöt szótagú sorban írt tréfás költemény. Hőse egy házasodni kívánó s magát e szándékában ügyvéd-barátjától támogatatni kívánó férfi. Indítéka: a tanácskérő hol a házasodása mellett, hol ellene említ érveket s mindjárt meg is czáfolja őket, régi, már iskolai drámáinkban is szerepelt, sőt a népmesékbe is átment; kidolgozása lehet eredeti, de nem szükségképen az. Nagyobb jelentősége nincs.

(IX.) *Egy Prókátori Házasságra 1773.*

28 egyrimű Zrinyi-szak, 92 sor. Szintén a házasságról szól s hasonlóképen tréfás hangon: az ügyvéd házasságát a porrendi eljárás mozzanataival hozza kapcsolatba. Nászajándékul készült, valószínűleg idegen minta után, de talán önállóan. Költőiség — épen azért — alig van benne.

(X.) *Egy különös és ritka természetű embernek felelete, egy Aszszony Barátságának Levelére.*

256 sor Kovács kedvelt mértékében, a párrimes tizenötösben. Egy látszólag ellentétes vonásokból összeszőtt jellemű ember lelkivilágának magyarázata s az ellentétek elsimítása. Noha e hosszadalmas és unalmas vers nem egy jellemzése talál Kovácsra, mégis nyilván fordítás. Sokkal kieszeltbb és kiélezettebb vers, mintsem Kovácstól telt volna.

(XI.) *Sir Kövek.*

Hat rövidebb-hosszabb sírvers, jobbára gyermekeinek és rokonainak emlékére. Címük:

(1.) 1793. 10. Juny; rokonának, Vecsey Pálnak halálára.

(2.) *Egy Kisded sírjára.*

(3.) *Jósika.*

(4.) 1793 24. Augusti. Horvát József sirverse.

(5.) 1803. Majus 21dik. Fiának, Kovács Ferencznek, emlékére.

(6.) 1814. Januar 28dik. Leányának, Kovács Annának, sirverse.

E hat vers nyilván eredeti, de, egyet kivéve, nem emelkednek a műkedvelő költők rendes alkalmi verseinek színvonala fölé. Az ötödik, egy ügyvéd halálára írt vers, eltér a sablontól: valamint a *Prókátori házasságra* című alkalmi költeményében a nász-vers számára aknázza ki az ügyvédi gyakorlat terminus technicusait, itt sírversbe fonja bele a legismertebbeket. Bár ez az eljárás természetszerűleg a komikum felé tereli a verset, az alkalom szomorúsága és a forma játszísága közti ellentét nem zavar, s Kovács elég ügyesen harmóniába tudja hozni a két ellenkező irányú hangulatot. Ép ezért alább közlöm e kis verset.

(XII.) *Apróságok.*

Huszonhárom rövid, nagyrészt epigrammatikus fordulatú vers, vagy idegen versek fordításai, vagy legalább gondolatuk idegenből vett. Egyikben-másikban az ötlet nem értéktelen, de kidolgozásuk gyarló. Címük a következő:

- (1.) *Hadrián Romai Császár halálos Eneke.*
- (2.) *A' Kisdéd.*
- (3.) *A' Szerelemhez.*
- (4.) *A' Csók.*
- (5.) *Álom Irishez.*
- (6.) *Iris Felelete.*
- (7.) *Egy Bokrétára.*
- (8.) *Treszka.*
- (9.) *A' Kátissza betegségén.*
- (10.) *Ki a' Vitéz?*
- (11.) *Az özvegy Treszka.*
- (12.) *Magaszeretet.*
- (13.) *A' Szaksz Gróf. (Comte de Sax.)*
- (14.) *Férj és Feleség egygyek.*
- (15.) *Kátissza emlékezete a' Templomban.*
- (16.) *Nagyravágyás.*
- (17.) *A' Természet és Törvény.*
- (18.) *A' Végzések és a' Szerelem.*
- (19.) *A' Házasság.*
- (20.) *'Susánna.*
- (21.) *Egy szegény Paraszt felfoháskodása a köldülő Barátok eltörletésének hallására.*
- (22.) *Sok Nevetés.*
- (23.) *Julihoz.*

A kötet harmadik önálló része — külön ívjelző betűkkel ellátott füzet — 39 lapon az *Elveszett paradicsom* fordítását adja párrimes Zrinyi-sorokban a következő cím alatt:

Miltonnak Elvesztett Paradicsoma,
Zachariae Német fordítása után.
Egy fordításbeli Próbátétel.

A mint a cím is mutatja, Kovács csak kísérletül szánta, mindössze az I. éneket fordította le, az eredeti angol 798 sorát 1330 sorban tolmácsolva, azaz az eredetijét pontosan $\frac{2}{3}$ -ad részével megnyujtva. Hogy nem is szándékozott tovább folytatni a fordítást, azt az utolsó sor után jegyzete mutatja: »Vége az Első Eneknek és a' Próbátételnek is.«

A fordítás után *Jegyzések az első Enekre* cím alatt 12 lapon közli magyar fordításban Zachariának az eposzhoz fűzött jegyzeteit. A jegyzetek végén lévő keltezés: »Dégen 1811.«, fölvilágosítást ad a fordítás keletkezésének idejéről.

A főtebb kiemelt versek pontos, az utolsó betűig hű másolatban itt következnek.¹ A versszakok számozása tőlem való.

Szent Lászlói Fördő 1778.

1. A' mint van folyások Bakony Erdeinek,
'S kösziklálkkal kevert bérczes Hegyeinek,
Szintén közepette Veszprém Vármegyének ;
Északi felében tisztább tövének,
2. A' többek közt (mellyek vagynak környékében,
Hegyein, Völgyében, szélin, közepében)
Épült egy kis Hellység. Régi idejében,
A' mint ennek titkát viseli nevében.
3. Szent László a' neve ; mert ha méggy végére
Szent László Királyunk emlékezetére,
Szentegyházát pedig hű tiszteletére
Szentelte vólt régi Ósink buzgó vére.
4. A' Cseszneki Griffnek van ma szárnya alatt,²
Miólta a' Török Hazánkból ki szaladt.
Ez Várnak Gróff Gara vetett elsőbb falat,
'S birta a' Bakonyi Gróff nevezet alatt.
5. A' kinek végtére magva szakadtával
Szállott a' Királyra, minden falujával ;
Osttán a' Töröknek, Hazánkra csaptával
Jutott a' kezére egész tájékával.
6. Birta is, a Griffes Eszterházy szerte-
Szélllyel e' tájékról mig el nem kergette ;
Ki is, Királyunknak mint hogy e' jót tette,
E' Várt vidékjével Jutalomul vette.
7. Kinek nagy Nemzete mái nap is birja,
'S Fő Kapitányának magát ennek irja.
Kár régi fényének hogy már készül sirja,
Mert már agg voltában magát alig birja.
8. E' Vár mi vóltáról de nem czélom irni,
Sem romladozásra kelt kövein sirni ;
Ha gyenge ujjaim fogják tollam birni,
Halasztom ezekről, más időre, irni.
9. Czélom csupán szólni azon Hellységéről,
Mellynek oda feljebb szóllék már nevérol ;
'S ennek egészséges, kies, 's vig térjéről,
Főképp' pedig Fördő — 's Orvosló — vizéről.
10. A' mint e' Hellységet a' régiség tette,
Sem magos, sem lapos helyre nem helyhetle,
Egy halmon van nagyobb részzént épülete,
'S egy friss forrás ere foly Délről mellette.

¹ A tollban maradt ékezeteket azonban pótoltam.

² Allegorikus kifejezése annak, hogy Szentlászló az Esterházy grófok cseszneki ágának birtoka. Csesznek vára magas szintén Esterházy birtok volt — ma is az — s a griff az Esterházy-család czímer-madara.

11. Szorgalmatos keze a' Szántó vetőnek,
Köröskörül földjét jó darab erdőnek,
Makk termőből tette gabona termőnek,
A' lapossát pedig kaszálló mezőnek.
12. Mellyeken a Vető fáradsága után,
A' napnak a' közép nyári pontra juttán,
Sűrű kepeket rak a' barázdák futtán,
Hogy ha az esztendő járt a' rendes után.
13. Földjét sok Forrás, Ér, Rétjének áztatja,
Sullyos terh a' karnak mellynek kaszálatja
Kevés, de jó ; nem is kétli a' ki látja
Melly zsiros agg füve' tömött sarjazatja.
14. Némelly részét magasb, 's kövérebb hegyének
Tette forrásává a' szőlő levének,
Mellyet bátor tartson más vidék gyengének,
Kedves itt (mert nem pénz) a' szomju gégenek.
15. Melly földjét gabona alá nem szánthatja,
Sem szőlő vesszővel bé nem plántálhatja,
Gyümölcs fákkal aztat ritkákkel rakatja,
Kikbe külömbkülömb ágait óltatja.
16. Kiket bőv terméssel ha áld a' természet,
Sok gyümölcstelen tér vészen benne részét ;
Mindenkor talál sz itt friss gyümölcsöt készet,
Valamig el nem jön az őszi enyészet.
17. Délre tölle vagynak Bakony kőszikláí,
A' földdel egy idős Hárs- Szil- Tölgy- 's Bükkfái,
Mellyek közt legelnek csoportos csordái,
'S a' Bakony czimere sok sertés marháí.
18. Mellyeket kísérnek pásztori Dallokkal
Azoknak őrzői ; 's eresztett hangjokkal
Jádszad az Ekhó ; a' barmok is sokkal
Vigabbak, 's ugrálnak azok' hallásokkal.
19. Nem csuda, mert tiszta a' Levegő Égnek
Járása környékén e' kies helységnek,
Nincsen dögös gőzze környül a' rétségnek,
'S nem lehet ártalmul a' jó egésségnek.
20. Tiszta forrásokból fokadtak vizei,
A' mellyekkel élnek barmi 's emberei ;
Itt az egésségnek bizonyos jelei
Sok vidám öregek' számos esztendei.
21. A' többek közt a' mint van a' Falu fekte,
Délről egy hegy töben van egy kut eredte,
Mellynek orvosságos csuda természete,
Illy nagyon bódoggá e' helységet tette.
22. A' mellynek alig van más fél öl méjjsége,
Bödön káva közzé foglalt kereksege ;
Alól forr szüntelen, felül foly bővsége,
A' kristálnál tisztább színe ékessége.

23. Nem savanyó, nem is édes kóstolatja,
Egy kevésbé tetszik nehéznek illatja,
Ugy hogy a' gyenge orr nehezen álhatja,
Mig magát jó formán hozzá nem szoktatja.
24. Hideg a' hév Nyárban, vetekedik jéggel,
Télen kedveskedik langyos melegséggel,
Kénköves szaga nagy Bőjtmás hava véggel,
A' mellyből alább hágy a' nyári hévséggel.
25. Mellynek régi Ősink érezvén erejét,
Sok beteg főzette belőlle fürdejét,
Sok mosdotta benne kezét, lábát, fejét,
Sok meglátogatta töltni csak idejét.
26. Mely végre sokaknak gyakor kérésére,
A' Földes Uraság ajánlá végtére,
Magát itt egy fordó ház' építésére,
A' közönséges Jó haszon vételére.
27. Mellyet is a' múlt Száz közepe tájában
Rakata e' viznek csak szomszédságában;
Vólt is ez az ólta mindég divatjában
Kivált a tavaszi 's nyári Hók folytában.
28. És mivel számai az ide jövőknek
Látszattak naponként többekre menőknek;
Elő fordultával az ujjabb időknek
Építették több 's szebb házak a' ferdőknek.
29. A' környék vidékről gyűl is ide sok nép,
Pór, Nemes, Ur, koldus, mind beteges, mind ép,
Mind vén, mind fiatal, jó, rossz, mind rút, mind szép,
Pap, Barát, Mester is ide sokszor bé lép
30. Kik többnyire élnek forralt feredővel,
De némely betegek csak hideg vizével;
A' feredés közt némelyt itt köpölyözővel
Frissítnek; utánna mást az ér metszővel.
31. A' melyből kijöven meg újjult vérekkal,
Mulatják magokat ezek énekekkel,
Amazok sok nyájjas 's vidám beszédekkel,
Mig az asztal készűl, 's szakács az étkekkel.
32. A' mellyet a' Fördös készített azoknak
Kiknek nincs cselédjek, 's szakácsok magoknak,
Nem is mondhatt, elhidd, étkit árosoknak,
Csak a' kár szükiben van a' jó boroknak.
33. Étkeivel kiki ha megelégedik,
Kivált az Uri nép mikor felesedik,
Ki egy, ki más társsal egybe verekedik,
Ez ezzel, más mással szóba ereszkedik.
34. Közülők némelyek gyűjtnak is pipára,
Tekézőknek mások mennek piacára,
Némelyek asztalhoz ülnek ostáblára,
Mások játsznak kártját magok mulattára.

35. Mint a' fürdő háznak vagyon épülete,
Gyümölcs fákkal teljes kert a' körülete,
Ezek árnyékába némely magát vette
Kivált ha a Napnak van heves sütete.
36. Némely kísétálgat a' Czuha folyóra,
Az hol, kivált ha kap rákászó hálóra,
Kap rákra elégre estvére valóra,
Mig eljön a' rendelt estvi ferdő óra.
37. Ki ballag némelyik az Örög alljára ¹
A' Szarvasok 's Özek kedves barlangjára ;
Vagy ha jók lábai Keselő csucscsára,
A' könnyű Vadkecskék hajdani útjára.
38. Az honnan az Iszka setétes völgyére
Szállhat egy meredek kőszikla tövére,
A' melynek ha tekint magas tetejére
Akadnak szemei a' Rárók fészkére.
39. Remete lakás is volt itt hajdanában,
Ámbár már ma hever romlott rakássában ;
Kertjének még most is ehetsz szilvájában
Szent Mihály havának közepe tájában.
40. Szerez a' fenyves is nem kis mulatságot,
Szép látni Bakonyban ezt a' ritkaságot ;
De vigyázz le ne törj röllok csak egy ágot,
Hogy az Uraságtól ne kapj píróságot.
41. Ujjít mást a' galamb 's gerliczék nyögése ;
Mint a' Fülemlék kedves éneklése,
Másokat a' Rigók harsány süvöltése,
'S több apróbb madarkák vidám csevegése.
42. Az orvosfű 's gyökér másnak szívet vonja,
Mert az efféléknek Bakony az otthonja ;
El megy, keres, 's ha lél azt füzérre fonja,
'S él honnyában vélek, ha fáj a' vékonya.
43. Kinek a kedve hegy, ki megy a' szőlőbe ;
A' vetést kedvellő sétál a mezőbe ;
A' Gyümölcs szerető, a' Gyümölcs erdőbe,
Míg más a' forrásnál dúdol a' hegytőbe.
44. Így élük, így töltik üres időjüket,
A' mig elkészítik esti ferdőjüket ;
Mellyről midőn ismét kiszállítják őket,
Az asztallal készen látják a' főzőket.
45. Mellytől kiki vidám megelégedéssel,
A' vacsorájától lévén felkeléssel ;
Sétál az estvéli szél lengedezéssel,
Míg a Leány' készen van az ágyvetéssel.
46. Mellyel osztán mégyen kívánt nyugalomára
Az esti éneklő madárcák hangjára ;
El is alszik ; 's le dült a' melly oldalára,
Azon is serken fel más nap viradtára.

¹ A hegy neve ma : Zörög.

47. De azt mondd: Mit ér mind ez a' multság?
Vagy mit használ e' viz után tett fáradság?
Nem enyhülvén nálla a' testi lankadság,
Itt talán lappad csak az erszény dagadság.
48. Ne siess Barátom! a' bal ítélletel,
Próbáld meg bár magad jövő kikelettel
Sok beteget innét látsz vig elmenettel
Kik valának ide nyavalyás jövettel.
49. Sokféle erőtlen ki magát rá szánja,
Az itt mulatását hidd el meg nem bánja,
A' mint ezt okokkal mutatni kívánja,
Egy bölcs Hippókrates fija 's tanítványja.
50. Mi is lehet oka olly sok öregeknek
Két időt is által élt egésségeknek?
Mi az oka olly sok számos kisedeknek
Ez helyben, ölkben az aszszony népeknek?
51. Hanem mivel élnek mindig e' kútfővel;
Nem vesződnek soha köszvény', hideg', 's kővel;
'S mivel e' viz magot fogat a' meddővel,
Gyakran kell a' Menynek vesződni bölcsővel.
52. A' hagymáz, sárgaság, gutaütött tagok,
Száraz- 's belfájdalomok, óltvar, daganatok,
Negyednapi hideg, megrekedt hőszámok,
'S főfájás tehetnek e' vizről szót magok.
53. Kik torok fájástól ez előtt gyötrettek,
Álombetegségben vagy betegeskedtek,
Vagy a' romlott vértől voltak észvesztettek,
Mondják, e' ferdőtől egésséget vettek.
54. Én ugyan erejét még nem tapasztaltam,
Mert csak multságból ferdőjét próbáltam;
De mivel gyógyúltan sokakat hallottam
Innen haza térni; azért javallottam.
55. Reménylem Barátom hogy ha meg próbálsz,
A' mit mondtam, mind azt, igaznak találod;
'S ha a' rendes időt szívesen kiállod,
Hátrább áll éltedre esdeklő halálod.

Búcsú a' Gy— és Cs— vidékektől 1778.

1. Bóldog vidék! már megválok
Tőled; többet nem sétálok
Partjain vizeidnek.
Idegen vidékre mennem
Kell, nem lehet többé vennem
Jeleit szerelmidnek.
2. Azért míg tőlled elmennék
Hogy többé benned ne lennék,
Utolsó énekemet,
Tiszteletedre szentelem;
Tudod sok jót tettél velem,
Mert szerettél engemet.

3. Az után e' rózsza fára
Minden szemeknek láttára
Felfüggesztem sípomat,
Mellyel ennek árnyékában,
Bádjadt testem nyugottában
Fűvtam sokszor dallomat,
4. Természet alkotmányának
Hatalmos alkotójának
Illő dicséretére ;
Egy szerettem Barátomnak
Egy kedvelt Lelki másomnak
Szives tiszteletére.
5. Vigan indúlok az után
A' Végzések kimért után ;
Megszokott énekemet
Nem is vészem többé elő,
Melly sokaknak vala kellő
Míg tartátok engemet ;
6. Mellyre a' Fülemiléknek,
A' hűséges nyájj őrzőknek
Hajlott gyakran figyelme ;
A Pásztort futó Nimfáknak
És a' Pásztor Leánykáknak
Mellyre gyuladt szerelme.
7. De óh ! szerelmes vidékem
Bátor sorsom légyen nékem
Fényesb ; megemlékezem
Róllad ; e' barátság kötél
Mellyet véllem szentül kötél
Tartja kezedben kezem.
8. Bár Dámétás ölelkezze
Mejjemet karjai közzé,
Még is e' jön eszembe :
Óh vajha ! mostan volnának
Dámon 's Aglája karjának
Tagjaim öleltébe.
9. Vajha ! sorsomból részekre
Szakaszhathatnék ! — — En ezekre
Hullatom bőv könnyemet,
Barátim tiszteletére,
Kik vittek e' szerencsére
E' vidéken engemet.
10. Óh Dámon ! érdemet ¹ soka
Leve annak szerző oka
Hogy itt őrném nyájjamat ;
'S e' szabad hegyek völgyében
Azok tenyésztetésében
Hogy elérném czéломot.

¹ Tollhiba ; helyesen : érdemed.

11. A' te vigyázatod alatt
 Esett jó izúnn a' falat,
 Mellyet szájamba tettem;
 Mindenem im e' kősziklák
 E berkek, e' sugár bükkfák
 Kiáltják, tőled vettem.

12. Boldog nyájjam im elhagyjuk
 E' berkeket, s másnak adjuk
 E' szokott legelőket.
 Nem szökdécseljük ez után,
 A' könnyű Vadkecskék után
 E' köves hegy tetőket.

13. E' csörgedező patakok,
 Kősziklából jött források
 Nem oltják szomjuságunk;
 A' magas szilfák árnyéki
 A' bokros hársfák hajléki
 Nem üzik bádjadtságunk.

14. Ágakat gyenge seregek
 E' berkeken már nem szegek
 Többeket számotokra;
 E' víz mellett nem vezetlek,
 Már több estvén nem vihetlek
 Megszokott hálástokra.

15. Legelésztek szemléltében,
 A' kősziklák tetejében
 A' Kátiszsza szerelmét,
 A' Doriméne hűségét
 A' szép Treszka édességét,
 Az Aglája kegyelmét.

16. Nem fuvom fülleléstekre;
 Amarill tiszteletére
 Sipomat nem fuvalлом;
 Ezen völgyek Nimfáinak
 E' berkek Pásztornéinak
 Nem énekelem dallom'.

17. Óh kellemetes vidékem!
 A' melly szerzettél én nékem
 Illy sok vidám órákat,
 Mellyben tölték őt telet el
 Szívvel megelégedettel
 Őrizvén e' nyájjakat;

18. Nem szedem már almáidat
 Körtvélyidet, szilváidat
 Kiket gyakran eltettem,
 Hiv Pásztornéim kedvéért,
 A' kiktől osztán ezekért
 Kedves csókokat vettem.

19. Gerliczéidnek nyögésit,
Fülemiléid zengését,
Nem hallok már ezután ;
A' kősziklák magassára
Hágott Pásztornék szavára
Nem megyen versent futván.

20. Bérczeid nem szökdécelem
Másként parancsolni velem
Tetszett a Végzéseknék ;
Nem hallok már éneklésit,
Pásztornéidnak, 's zengését
Öbliben e' völgyeknek.

21. Im mennem kell más határra
Esméretlen tájékjára
A' kis Tenger szélének.
Vallyon látlak é ez után
Egy néhány megérte után
Földed veteménnyének ?

22. Dámonom ! Kedves vidékem !
Pásztor Barátim ! én nékem
De e' kevés órákat
Engedjétek ugy végzenem
A' mint történt elkezdenem,
'S a' mint töltém azokat.

23. Becse drága az Időnek
Mellynek csak az esztelenek
Nem tudják hasznát venni,
Holott szapora lépéssel
Soha vissza nem téréssel
Szokott tőllünk el menni.

24. Gyenge Szellők ! mozdúljatok
Reánk csendesen fuvjatok
Jásmin jó illatokat,
Környülöttünk hizlaljatok
Bimbóztassatok 's nyissatok
Szagos Rózsa szálakat.

25. Leveli közt az ágaknak
Kik tartnak hűsset a' fáknak,
Halkal lengedezzetek ;
A hajnal vigabban keljen,
Híves források ez helyen
Lassan csörgedezzetek ;

26. Fülünkbe jöjjön csendesen
A' hang, a' Pásztor ékesen
Kit fuj gyepre dültével ;
'S mikor a' Dél melegében
Felkerül fejünk fölében
Aranyos szekerével

27. A' Nap, felhők emeltével
Frissítsen kristál vizével
Ama Bérczi kútfej ár,
Mellynél a' sűrű berkesben
Amor magát vonván lesben
Bizonyos prédára vár;
28. Hol nyilát, tegzét, puzdráját
Minden eszközt, ruháját
A' zöld pázsitra vetve
A' Kegy Szűzek kebeleibe
Fejét hajtva, dül ölökbe,
'S játszik véilek nevetve;
29. Játszadózva kap íjjához
Játszva ujját a' szíjjához
Viszi a' fel huzásra,
Játszva veszi idegébe,
Ellővelli nevéttébe
A' nimfák csoportjára,
30. 'S minden lövését nyomdokja
Szerelem Istenkék sokja
Szárnyas csattogásával,
Kik körülrudvarolnak
Ekes rózsák 's virágoknak
Hintési 's hányásával.
31. Mint mikor a' Nap melege
Az ékes pillék serege,
Felett derül tisztára,
Csoportosan a' Déli szél
Fuvatjában szárnyára kél,
Ama viznek partjára
32. Melly őket viszi sebesen,
Hol bátrabban a' csendesen
Fuvó szellők ha jönnek
Annak tiszta kristályában
Ártatlanság ruhájában
A' szebb Nimfák fürdenek — — —
33. A' szebbek? Óh nem! — — Csak a' szép
A' ki szeret. E' ferdő Nép
A' szép Nem gyalázatja;
Mivel Pásztorné létekre,
(Melly karban a' szerelmekre
Minden Szép szívét adja)
34. Soha csak egy Pásztornak is,
Sok ezer panaszszinak is
Szívekben helyt nem adtak;
Rózsa szín ajakik mellyek
Csak csókokra teremtettek,
Csufúsággal mosolygották

35. A' Szerelemnek Istenét,
Elszánta ez is mindenét
Most azt megboszszúllani,
Régen vár már illy jó órát
Majd meg adják most az árát
Mért kell véle így bánni?
36. Szeme őket észbe vette
Kézét ijjára vetette
Melly még soha nem hibált.
Vad Lánykák! ha bátorkodom
Szabad lesz-é tudakodnom,
A' nyil sziven kit talált?
37. Óh e' méjj Sebek vettére
Hűséges tiszteletére
Eljöni tanuljatok
E' nagy hatalmu gyermeknek
Boszszuállásai ennek,
És sebei hathatók.
38. Kik esmérjük erősségét
Állandó gyönyörűséget
Szerezzen ez minékünk!
Neve emlékezetére
Gyenge érzékenység vére
Futkossa szívünk 's erünk!
39. Szerelem kegyes Istene
Ha nézésem kedves lenne
Im tőlled egyet kérek,
Hozz barátom vigságára
Egy Lánykát, kinek láttára
Verjenek a' vér erek;
40. Ki nemes hajlandósággal
Bir, 's igéző mosolygással,
A' mint te hasonlóval,
Játszanak tekintetében
A' Kegy Szüzek; elméjében
Vig, 's tréfás légyen szóval,
41. A' ki naponként okozza
Ennek ujj örömet, hozzá
Adj egy tiszta szívet is,
E' légyen kedves Barátom
Ha már színedet nem látom
Helyettem hiv feled is,
42. Ki becsülje érdemedet
Kivel meg oszthasd szívedet
Élvén lelked lelkében;
Igy éltek kedvén az égnek
A' barátság 's csendességnek
Szerencsés kebelében.

43. Én pedig ha mi vétséggel
Vóltam, Kegyelem! — — Ezekkel
Elbúcsúzóom tölletek;
Dámetás keze alájja
Kell sietnem. Mindanyája
Egységben légyetek!
44. Kedves Juhaim menjünk már
Az idő is im majd eljár,
Akiunk felé fordúljunk,
Még ott háljunk ez éjszakán
A' piros hajnal hasadtán
Hólnap utnak induljunk.
45. Ugy is kékül az Egeknek
Színe; a' magas hegyeknek
Tetejek veresedik,
A' madarak csendesednek,
A' völgyek is hivesednek,
Jele hogy estveledik.

KÖZLI: CSÁSZÁR ELEMÉR.

XVII. ÉS XVIII. SZÁZADI VERSEK TALÁLÓS MESÉK A SÁROSPATAKI KÖNYVTÁRBÓL.

I. XVII. századiak.

Mesék.

I.

Én töllem mindenek minap rettegének
Hat lábaim voltak, s - bezzeg gyors is valék
Már alig van két jó, illy véletlen járék,
Gazdagból szegénnyé jaj melly hamar levék.

Selim. intelli[gitur]. (Visszajáról olvasandó: *Miles.*)

Más. [II.]

Mig él az én anyám addig nem születtem
De miheltyen meg hal mindgyarást születtem
Joliehet nem vagyok s - mégis meg ölhetem
De jaj énnékem is mert így kel el vesznem.

arepiv. (*Vipera.*)¹

III. Mese.

Vagyon edgy vitéznek itt edgy ugró lóva
Vgyan ennek vagyon edgy kis báránycája
Báránynak hátára látám ez paripa
Felugordván rajta nyargalodzik vala.

¹ A dült betűkkel szedett megfejtések a kiadó pótlásai.

IV.

Engem nagy zörgéssel ti ha megrontotok
Azontol kit szülők mindnyájan rágjátok
Hasatt az én hasam azt is tudhattátok
Kerekdéd formát én hasam kívül látok.

V.

Hasonló tehozzád hasatt hasu vagyok,
Meg ölnek engemett s - magzatot úgy hozok
De én magzatomnak olly erőket hagyok
Erős embereket általa le csapok.

gam-ölősz. (Szülő-mag.)

VI.

Mikor Ifjú vagyok, szűzek nem szeretnek
Piros veres színem, mégis csak meg vetnek
De ha meg vénülök mindenek kedvelnek
Fekete színemben, szép szűzek szeretnek.

Prunum vel caro tosta.

VII. Mese.

Láttam edgy feő eszközt mellyel jó embernek
Sőt szükségis élni minden féle rendnek
De kés metzésére nem kell ez eszköznek
Semmi féle edény eő ki öntésének.

Mamma.

VIII. Mese.

A betű engemet egész életemben
Táplál de én még is nem tudom mit egyem
Könyvek között lakó fejem van üressen
Sok tudományt ettem de még sem éppültem.

atniT. (Tinta.)

IX.

Az én számban vasat éleset hordozok
Mellyet én Anyámnak hasában szúrdalok
Elevent meg ölk s - majd holtat támasztok
Mellyből embereknek hasznót hozni fogok.
Úrak és Császárok én általam élnek
Derekam van hosszú mellyel elől megyek
Fejemben kétt szarvam, mellyel nem öklelek
De inkább Uramnak mindenben engedek.

Eke, szántó vas.

X.

Nagy terhet viselek melly nehéz mint tenger
A mellyet nem szokott viselni edgy ember
Három lelkek bennem vadnak, mellyek edgy vér
Kettő utra indul s - harmadik szállást kér.

Mulier gravida in qua sunt 2 pueri seu gemini.

XI.

Mig éltem Istennek én híven szolgáltam
 Bűnt nem cselekedtem s - alázatos voltam
 Isten beszédének ellene nem jártam
 Mégis az Istennek országát nem láttam.

Sunis A. (*Asinus*.)

[XII.]

Micsoda állat az melly némán született.
 Mégis okos Ura tőle meg intetett
 Ad értelmét kérlek ha Calixta [?] mellett
 Voltál hogy meg öncsem nihillel tudódnet.

Sunis A. (*Asinus*.)

[XIII.]

Van edgy templom mellynek vagyon olly oszlópa
 Kin tizenkét város vagyon rendel rakva
 Mindenik városnak 30. gerendája
 Körüllötte futos ket Aszszony mindenha.

Annus, menses, dies, sol; et luna.

[XIV.] *Más.*

Magában fen forgó vagyon edgy karika
 Ki mikor vigyorog örül a saláta
 A cigány-gyermekis igen Commendálllya
 Mert eő is a fogát reá vicsorította.

IoS. (*Sol*.)

Aenigmata. [XV.]

Tudok edgy állatott kinek az ő neve
 A Deáki nyelvben áll csak két részekbe
 Hideget és hevet de nem bé lepédve
 Tűrhet nagy csendessen tellyes életébe.
 Ennek első része kedves a vargáknál
 Szurtos szíjgyártóknál a csizmadiáknál
 Innád az utollyat de ugy ha kaphatnál
 Aszt is ugy ha gödény torokkal bírhatnál.

Arbor.

[XVI.]

Edgy állat született a mezőben régen
 Kies palotája vagyon mej jeletlen
 Gyönyörködik cifra tarka öltözetben
 Csak mosdatlan ázzik meg sem kendik szépen.
 Eörül vigad tombol míg élte tartatik
 Ha szörnyű halállal élte végeződik
 Noha az Urakhoz ritkán vágyakozik
 De gyakrabban Urak hátán nyargalózik

Vulpes.

[XVII.]

Mond meg nekem mellyik az a csuda állat
 Ki téj nélkül nevel számtalan fiakat
 Eletében szürke czondoraban járhat
 Holta után piros ruhában gyászolhat.

Cancer.

Jegyzet. Ez a 17 találós mese Keres-Zeghi K. István »Az hitnek es jószágos cselekedeteknek tündöklő példáiról való prædicatiók« című, 1635-ben Debreczenben megjelent könyvének utótábláján és az előtte levő két előzéklevélen olvasható. E könyv a sárospataki ref. főiskolai könyvtaré. Jelzete: *D. 250.* A mesék írása és tintája azonos Némethi P. Mihálynak, a könyv egyik volt tulajdonosának írásával és tintájával, a kinek neve és jelmondata (Jehova protector vitae) a címlapon olvasható. Az előtábla belső oldalán ugyanezen tintával e följegyzés található: »Valet de. 50. 1661.« Ez adat szerint Némethi P. Mihály 1661-ben lett a könyv tulajdonosa. Így e találós mesék 1661-ből, vagy a következő évek valamelyikéből valók.

Aenigma. [I.]

Én Ifjúságomban engem nem szeretnek
 De ha meg vénülök mindenek kedvelnek
 Leányok menjecskék ölökbem ültetnek
 Szép piros voltomért énnekem örülnek.

(Szilva.)

Aenigma. [II.]

Vagyon egy embernek Tizen négy gyermeke
 Kinek hete fehér az hete fekete
 Soha meg nem halnak csak el mulnak tüle
 Fejcs meg ez mesémet itt maragy ebédre.

Czöts. (Szöcs.)

Alia. [III.]

Vagyon egy fő mester de neve nem Lukác
 Feles szövő fonjo de bizonj nem Takács
 Az Tűznél mikor fonj nem szunnjad mint Szakács
 Nem viseli vásznát se szabó se kovács.

Jegyzet. Ezt a három találós kérdést a »Schola Curiositatis« című 12-r. alakú kis könyvecskének (címlapja hiányzik) előtáblája utáni előzékleveléről másoltam le. A sárospataki főiskolai könyvtár tulajdonosa. Jelzete: *LL. 416.* Az előzéklevélen az 1694-es évszám olvasható, a melyet a könyvecske egyik tulajdonosa írt oda. Ez adat szerint e három találós mese a XVII. század végéről való. Az első azonos az előző sorozat VI. számú kérdésével, de nem szóról-szóra, hanem csak tartalmilag.

II. XVIII. századiak. [1790—1791-ből.]

Mese. Találós.

1-ső.

Halottál-é csudát hatott ez Világon
Hetediket mondom kiki ra vigyázzon
A Paripa ugral a Gyenge bárányon
Még sem tántorodik ő nyerit vastagon.

2-dik.

Nyólczadik is töllem ezennel mondatik
Sütik főzik még is azt meg nem ehetik
El hidjed hogy hússal az nem készítettik
Mert az Emberektől az csak meg vettetik.

3-dik.

Nappal én érettem te semmit nem adnál
Éjjel frissebb vagyok ezüstnél aranynál
Engem meg nem látnál a Gyertya világnál
A setétben pedig hamár meg találnál.

4-dik.

Tzifra babos madár jár a fa tetején
Mint egyéb madárnak nincs begye a mellyén
Kerekded taréllya a felye tetején,
A Begye pediglen a háta közepén.

5-dik.

Van egy állat a melly testét változtattya
Hamuvá de ismét onnét feltámasztya
Kinek nem vólt soha sem attya sem annya
Ő maga magának mind attya mind annya.

6-dik mese.

Egy eszköz nyugoszik meg horgodt fészkében
Melly gyakran fertődzik másoknak vérében
Semmi elevenség nints semmi testében
A ki ki talállya ne végy részt mérgében.

7-dik.

Egy kis ajtó nélkül való házba lakom
Abból ki s bé járok noha nintsen lábom
Mindenkoron tántzom az orromon járom
Hogy ha ki találod magam is akarom.

8-dik.

Egy kis ajtó nélkül való házban lakom
Lopástul nem félek lopásommal hízom
Nevem négy betűből áll mikor akarom
Hogy ha ki találod ne garas vagy három.

9-dik.

Láttam minap olyan világos malmocskát
Mely a meszsze lévő kicsiny állatotskát
Szemem eleiben teszi e Dolgotskát
Mond meg hogy nyerj töllem olyan állatotskát.

10-dik.

Vagyon egy Paripa ugrik mint a szarka
Kicsin mint a len mag de nagy a haragja
A kinek oldalát ha meg taszithattya
Sem királly sem Hertzeg soha nem álhattya.

11-dik.

Nincsen e Világon feketébb nálamnál
Minden ízem tsontom csak ött betűből áll
Annak a végéből ha egyet el vágnál
Egymás szeretőknek orcáján kaphatnál.

12-dik.

Nékem is van hírem hogy erdőben nőttem
Ekes pásintoknak fűveiben lettem
Nagyra nevededett immár becsületem
Mert sok embereket vidámokká tettem.

13-dik.

Vagyon egy kis állat ki maga járását
Tészi; mint sak lába mozgattya derekát
Hátán e Világ van kit tart mint sajáttyát
Akarom hogy mondja más is ennek massát.

14-ik.

Huszon öt szájam van de soha nem szóllok
Véllem beszélgetnek Őri méltóságok
Még is sok tartományt országot bójárok
Szóllásomon kívül soha nem láthatok.

15-dik.

Soha Ács nem voltam de házat csináltam
En Mesterségemmel Ácsot fellyül múltam
Kőből Fából Földből házat nem tsináltam
Mégis mindenkoron Palotában laktam.

16-dik.

Noha kézzel lábbal én nem teremtettem
Sem Csontal, sem Bőrrel én nem születtettem
Még is mindenkoron tápláltam életem
Kősziklákon Erdőn szélyyel legeltettem.

17-dik.

Mond meg ez Világon az a leány ki volt
Ő édes anyyához aki férjhez ment vőlt
Annya nélkül való annyha Férjfü vőll
Annyának Leánya felesége is vőlt.

— — — — —
Vége; aki Legény talállya ki.

Jegyzet.

Ezek a verses találós mesék (1—17.) a sárospataki ref. főiskolai könyvtári kéziratár 630. számmal ellátott ily című kötetéből valók: »DÁVIDNÉ | 'Soltári | A mely is fordítatott Angliai | Nyelvűből, Magyara'. Görög | HELENA és több Szűzek | nek kedvéért 1790-ben 10-dik Decemb | ris: . . . Szerelmes Peter. A Venus Oltá | ra Mellett szolgáló Ifju által. — Mántovában«: || E tréfás című kötet leírója a kötet utolsó lapján nevezi meg magát ekképen: *Scriptum | Est Per | Josephum | Darotzi | Anno 1791 Die 7-ma Aprillis*. A mese-sorozat »No. 179.« jelzéssel (régebbi sorszámozás szerint: »CLIII.«) van ellátva. Az új sorszámozás Jankovich Miklóstól való, a ki ezt a kéziratot kötetet, az előtábla belső lapján levő följegyzése szerint, *Rutkay Dankó Gábortól* vásárolta 1810-ben s le is másolta dalgyűjteménye számára. Másolatát a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtára őrzi 173. *Quart. Hung.* jelzet alatt. [Nemzeti Dalok gyűjteménye III. k.] A Jankovich-féle tíz kötetes dalgyűjteménynek forrásai közül, ez ideig, ezzel, megállapításunk szerint, csupán csak három ismeretes. (Lásd: *Ethnographia*. 1914:232.)

A 17 találós mese megfejtése 8 levéllel előbb olvasható *Figurák* cím alatt, a 177. (régebben CLII) sorszámmal ellátott *Nóta* után: 1. *Bél húr*; 2. *Hurka peczek*; 3. *Reves fa*; 4. *Barat*; 5. *Phenix madár*; 6. *Kard*; 7. *Penna*; 8. *Egér*; 9. *Perspectiva*; 10. *Ballha*; 11. *Csóka*; 12. *Hegedű*; 13. *Rák*; 14. *Levél*; 15. *Pók*; 16. *Ég*; 17. *Éva*; *Talald ki mire való már e*.

Közli: HARSÁNYI ISTVÁN.

KÖLTŐINK ELFELEJTETT VERSEI.

A *Pesti Röpivek* 10. számában, mely már csak a *Pesti Ivek* címét viseli (1850 december 8-án, 291. lap), van három költőnknek egy-egy kis emlékverse, mely valamennyi gyűjteményükből hiányzik. Ki az a »dr. H.«, a kinek emlékkönyvébe írták, nem bírtam kideríteni.

Dr. H. albumába.

I.

Hallgassatok, ne szóljon a dal
Most a világ beszél,
S megfagynak forró szárnyaikkal
A zápor és a szél.
Könyzápor, melyet bánat hajt,
Szél, melyet ember szív sohajt. Vörösmarty.

II.

Midőn vérszinben kél a hold
Magános éji úton,
Emlékeid között legyen
E véráztatta hon. Vachot Sándor.

III.

Kettő szépítse életedet
A tett és az emlékezet,
Hazád oltárán tetteid,
Szívedén emlékeid. [Így!]

Garay János.

Vörösmarty és Vachott verse erősen magán viseli idejének bélyegét. Rájuk vonatkozik a *Szerkesztői telegráf* következő híradása (320.1.): »Örömmel jelenthetjük olvasóinknak, hogy *Vörösmarty* és *Vahot* [így!] Sándor urak szíves ígérését is bírjuk, hogy vállalatunkat dolgozataikkal gyámolítani szíveskedendnek.« Ez azonban nem történhetett meg, mert a hatóság e szám után eltiltotta Szilágyi Sándort lapja folytatásától.

Arany Jánosnak is van olyan verse, mely gyűjteményeiben nem található fel. 1853 június 17-én (Színnyei, Magy. Írók, hibásan: január) halt meg Szász Károly első neje, Szász Polyxena, írói névvel Iduna. Arany tudósítja erről Tompa Mihályt (1853 jún. 28): »Szászné meghalt! E hó 17-dikén nyugodott meg szegény, annyi szenvedés után. Károly . . . felkért, írnek az emlékkő egyik lapjára négy rövid sort: téged is fel fog, hogy írj a másokra. Nekem még eddig nem sikerült oly epigramm, melylyel meg volnék elégedve.« — Arany szokása szerint több sírverset költött, úgy látszik választásul oda adta őket Szásznak, a ki az egyiket föl is vésette nejének kövére. Ez bár nincs meg a költemények közt, olvasható Aranynak 1853 szept. 1-én Tompához írt levelében. A másikat Szász Károly nejének kis versgyűjteménye elé nyomatta, mintegy jellemzésül. A kis kötet címe: *Iduna hagyományai* (Pest. 1853); a címlap visszáján olvasható a vers:

Mint álló csillagot
Nem láttuk az égen.
Fényesen ragyogott,
Oh de már estében [.]

Arany János.

Egy másik sírvers is van még, melyről hol, hol nem — urát adni nem bírom — azt olvastam, vagy hallottam, hogy szintén Arany írta. Egyik karlsbadi tartózkodása alkalmával kérte volna meg egy magyarországi zsidó fürdővendég, írjon ott meghalt fiának sírkövére egy-néhány sort. Mikor Karlsbadban jártam, felkutattam a zsidó temetőt s csakugyan a jobboldali osztályban, hátulról az ötödik sorban, az utolsóelőtti kövön a következő distichont találtam (a sorok a kő keskenysége miatt meg vannak szakítva, ezt elválasztó vonallal jelölöm):

Jó magyar ifjan akart | használni szeretete | honának |
És hogy erőt nyerjen | jött felüdülni ide |
Hajh de üdülés helyt | Kora sírját lelte meg itten |
Most apa és rokonok | gyásza kesergí nevét |
Rockenstein Mihály | Szül. 1842 Juli | megh. 1869 Juni.

Az Arany-irodalomban nem bírtam megtalálni e vers hitelességének igazolását. Kristóf György sem említi *Arany János Karlsbadban* cz. cikkében (Uránia, 1913, 390, 512).

Közli: TOLNAI VILMOS.

KÉT MINORITA ISKOLAI DRÁMA.

A kézdívárshelyi r. k. gimnázium könyvtára egy kézíratos kötetet őriz, a melybe a minorita gimnázium tanárai belejegyezték azokat a darabokat, a melyeket az ötödik és hatodik osztály tanulói a farsangi szünetkor, szentháromság vasárnapján vagy Porciuncula ünnepén előadtak. Ennek a kötetnek már Kovács Bernardin ismertette a tartalmát az intézet 1905/06. évi értesítőjében, teljes egészében azonban még egyik darab sem jelent meg. Az alábbiakban két darabot mutatok be, melyeknek tárgya a mindennapi életből van véve.

Az egyik — Kovács ismertetésében ez V. — közjáték, melyet *Leonina* cz. keserves játékkal kapcsolatban adtak elő 1773 jún. 6-án szentháromság vasárnapján, a kantai templom búcsú napján. Míg az öt aktusból álló keserves játék a vak szerelem veszedelmét tárja elénk Leonina tragédiájában, ki jegyesét, atyját s végre önmagát pusztítja el, mert nem lehet azé, a kié lenni akar, addig a közjáték, mintegy a komor hangulat enyhítésére a szerelemsóvár aggszűz torzképét mutatja be. Meséje az Arany János *Bajusz*ában látható megtréfáló mese-típusnak rokona. A végén levő jegyzet szerint Kertsó Czirjék a szerzője. E jegyzeten kívül más adatunk nincs, s így határozottsággal nem fogadhatjuk el szerzőnek, mert épen a minorita drámáknál gyakori eset, hogy az előadó tanár mondja magát szerzőnek.

A másik darab a nagyratörő kis emberek szatirája. Ennek az argumentumát Kovács a IX. pontban közli. Cordula aggszűz emlékeztet az előbbi közjáték Borka asszonyára, Stolander és Dromulus nevek Claus jezsuita iskolai dráma íródarabjaiból kölcsönöztek.

Következnek ött Mulatságos
közben való Játékok,
mellyek az első keserves Játéknak állapottya szerint,
ött végzésihez alkalmaztatva vannak.

A JÁDZÓ SZEMÉLYEK.

Borka Aszszony és György Deák

A JÁTEKNAK ÁLLAPOTTYA.

Borka Aszszony György Deákhöz való szerelmétől meg vakítottván s tellyességgel György Deákhöz akarván menni, György Deáktól a konty¹ alá ött féle képpen készittetik, s mind az ött készítéssel rútul rá szedetik.

ELSŐ JÁTÉK.

BORKA a gusallyon fonván éneklí:

Sokat szenved a ki szeret,
kiváítt hogyha szert nem tehet,
a hoz a kit szívből szeret,
annak nyugta ritkán lehet.

¹ A kézirat a *konty* szót állandóan *konytnak* írja.

Ahá, hogy nem veszett volt ell, a ki a Deákságot, katonaságot, patvariát, Cancellariát szerzette volt. Imé a sok Leánt itt üti a pártába a gutta velem együtt mert a legények mind Deákságba, katonaságba etc. töltik el idejeknek jobb részét. Másként hiszem a mi aszt nézi férhez mehetnék, mert egy néhány mester legények kéretnek, de Isten botsáss, hogy osztán a nevem csak Péter mesterné, Miklós mesterné etc. legyen, inkább itt had üssön a gutta a pártába né, mert én hatsak Deák Legényhez nem mehetek inkább nagyot cselekszem, másként vagy kézzer már ide hozzám el csaltam György Deákot, kinek a három iskolában párja nintsen, se polítiára, se termetére, de ha még egyszer el jő, tsak ki mondom néki szívem gyötrelmét, hogy hozzá akarnék menni, mert ha még sem megyek a pártába majd itt ér az öt X, osztán pedig a vén leánynál rútabb nintsen, másként még termetem nem hozza magával, hogy igen felette vén volnék, személyem is nem jelenti, hiszem tsak imént nézegelem meg magam ott a tükörbe, de nem hiszem, hogy tsak kettőnek is formásabb személye lenne Kantában az enyimnél. Azért még tsak férhez mehetek... Jaj de bizony a mint látom, jó György Deák uram *(a ki megyen, mintha könyv lévén kezibe tanulna)*.

GYÖRGY. Jó munkát kendnek Borka asszony.

BORKA. Része legyen kendnek benne édes György Deák uram, szivemből kívánom.

GYÖRGY. Mi jóban töri az esztét édes Borka asszony, talán a régi jók jutnak eszébe.

BORKA. Ahá a régi volt, s mult. De már másba fő az én fejem.

GYÖRGY. Bizony látom, mert jóformálag füstölög.

BORKA. Bizony van is mibe füstölögjön, mert kentek tsak abba a gutta tanulásba töltik idejeket s mü azomba így la.

GYÖRGY. Szollyon világosabban Borka asszony, had értsem a dolgot.

BORKA. Ki mondanám, ha lenne valami haszna, de ki tudgya.

GYÖRGY. Mongya ki, mert ki tudgya, melyik bokorba fekszik a nyúl, hátha valamibe szolgálhatok.

BORKA. A la, hogy kentek tsak tanulnak s mü azomba kentek után ásítózván itt fonnyadunk a pártában, pedig valahányszor kendet az Iskola tornáczában látom, tsak hogy vér nem tseppen a szememből s úgy gyöttrődöm kend után, hogy még az álmaim sem jók miatta.

GYÖRGY. Jaj édes Borka asszony, nem tudtam ezt a nagy szerenetsémet, másként mi tagadás benne én kedet elvenném, de még kednek sokat kell érn.

BORKA. Igaz biz a másként, hogy még iffjatska vagyok, de a mi azt nézi, az üdőtől tsak férhez mehetnék, mert tudom, mi az házasság.

GYÖRGY. De jobb, ha egy kitsint érik, ma valami mesterséget tanultam itt a Physikából, hogy kellessék a leányt meg éreltetni, hogy hamar alkalmas legyen a férhez menetelre.

BORKA. Jaj én bizony nem bánom, ha mingyárt úgy meg persel is mint a sertést, tsak hamar férhez mehessek.

GYÖRGY. De könnyebb mesterséget ír itt a Physika de qualitibus corporum sectione non habente, §-pho post ultimum.

BORKA. Jaj mi az az áldott Physika.

GYÖRGY. *(A könyvből olvassa.)* A la, hogy a ki férhez akar menni, tsávába kell annak ülni, s ott kell magát éreltetni, ha friss asszony kíván lenni.

BORKA. Jaj tsak hamar férhez mehessek, bizony nem bánom én György Deák uram tsávállyon bé.

GYÖRGY. Örömetst biz én Borka asszony. *(El megyen a tsávás kádért.)*

BORKA. Oh be áldott legény ez a György Deák, hogy nem tuttam én ezt a mesterséget, mert bizony ennek előtte 40 esztendővel bétsáváltattam volna magamat. *(Ki hozza a kádat György Deák és mongya.)*

GYÖRGY. No itt a kád Borka asszony tsak üjjön belé.

BORKA. Ugyantsak édes György Deák uram jó erősen bé tsávállyon, had érjek meg hamar. *(Itt korpával béhinti.)*

GYÖRGY. No Borka asszony ugyan rá vigyázzon, nehogy a tsáva lé a szájába mennyen. *(Itt egy dása moslékot ráönt.)*

MÁSODIK JÁTÉK.

BORKA ASSZONY a tsávás kádba ülven éneklí:

A ki férhez akar menni,
tsávába kell annak ülni,
s ott kell magát éreltetni,
ha frís asszony kíván lenni.

(Az ének után megnézeleli magát s mongya.)

Jaj de bizony már úgy teczik, hogy jól megérttem, bártsak György Deák uram érkezneék hamarébb, ugyan nagy baj volt az a hosszas várakozás, héj sokat szenved, aki férhez akar menni. Úgy bizony, de még most jut eszembe, minden órán férhez megyek la s még soha nem próbálám a meny asszony tánczát, a míg el érkezik György Deák uram, tsak meg próbálom, ne hogy osztán gyalázatot vallyak; *(ki megy a kádból és próbálgatya a menyasszony tánczát s a táncz közbe mongya;)* de a lábaim is a mint érzem sokkal jobban járnak most, de jól meg értem, férhez mehetek már. *(Ki megy György Deák.)*

GYÖRGY. Igen hamar ki jött a tsávából Borka asszony, még meg akarám forgatni benne.

BORKA. De bizony megforgattam én benne magamot s érzem is, hogy már jól megérttem.

GYÖRGY. Had lássam a száját, valami hiba nem esett-e benne... *(Megnézi a száját.)* Jaj Borka asszony megmondám, hogy a szájára vigyázzon, ne hogy a tsáva lé bele mennyen, mind oda van a foga husa s a fogai már rútul kiállanak.

BORKA. Mert bizony úgy siettem, hogy hamarébb megérelylen a tsáva a szájamba is vettem bé, hogy belső részemet is megjárván hamarébb megérelessen.

GYÖRGY. De megérelte annyira, hogy már itt mind a fogaiból ki kell reszelni, mind pedig orvosságot kell bé venni.

BORKA. Jaj nem bánom bizony én, ha mind kiszedi a fogamot is, tsak hogy férhez mehessek.

GYÖRGY. Egy kevésbé vára kozzék, a míg reszelőt s orvosságot hozok. *(Elmegy.)*

BORKA. Jaj ki nagy bajjal megyen férhez a nagy leány. *(Ki jő György Deák s itt a fogait megreszeli, a száját czirkalommal megméri s egy matskát a szájába akar bétenni az utójával orvosságul mondván.)*

GYÖRGY. Ezt a matskát egye meg orvosságul Borka asszony.

BORKA. Jaj megeszem biz én, tsak hogy férhez mehessek.

HARMADIK JÁTÉK.

BORKA *kimenvén énekl:*

A ki férhez akar menni,
matskát is kell annak enni,
s úgy kell magát készíteni,
a konty alá frisnek tenni.

No már úgy meg éreltete György Deák uram, hogy olyan vagyok mint a jó nyüves túró, a fogamot is megreszelé a matskát is megéteté már talán nints bennem semmi hiba, a mely miatt férhez ne mehetnék, oh áldott nap be régen vártalak, bezzeg irigylük nékem ezt a jó szerentsét a leány pajtásim, de mit gondolok véllek, akkor jó mikor az embernek irigye vagyon, iparkogyanak s kövessék ők is példamat s nekik is lesz. De ihon jön György Deák uram, aha üsse a guta, megint könyv van a kezibe. *(Ki méggyen György Deák könyv lévén kezében.)*

GYÖRGY. Jó reggelt Borka asszony, no hogy nyugovék az éreltetés után, hát az orvosságnak valami operatioját érzé-e, mitsoda álmodt látott utánna.

BORKA. Jaj édes György Deák uram én bizony egészen neki frissültem, olyan gyenge már minden testem, mintha tsak hat esztendő leányka volnék, álmod is rég nem volt olyan kedvem szerint való, mint az orvosság után, mert álmodtam, minden felől György Deákné asszonynak hittak s nékem bizony úgy teczett hogy. Azért hát édes György Deák uram azt a könyvet üsse a guta, tegyük le s fogjunk a dologhoz.

GYÖRGY. De bizony ezt a könyvet most kerestem ki s ez ír még szép dolgot a leányokról, a kik férhez akarnak menni.

BORKA. Oh áldott könyv, jaj mit ír.

GYÖRGY. Itt azt írja ama hires doktor Galenius a leányok természetiről Tomo 2-do post penultimum, hogy: a mely leány férhez akar menni, és szép asszony kíván lenni s asszonyságában mint urának, mint másnak teczeni, annak festéssel kell élni, másként is ezt a recipet igen usuállyák mostoni világban.

BORKA. Jaj be drága recipe ez, tsak nem veszt, látom, a ki Deákkal tart, mert tsak tanul a valamit. Jaj édes György Deák uram mivel fessek hát bé magamat.

GYÖRGY. De volt nékem gondom Borka asszonyra, mivel imé elkészítettem én, a mint Galenius írja aszerént a festéket.

BORKA. No az Isten álgya meg jó szándékaért, látom, hogy igaz szívvvel van hozzám, azért ugyantsak jól befessen, hogy kiki megnézhesen.

GYÖRGY. De tsak bízza rám magát Borka asszony, mert befestem úgy hogy hét vármegyébe párja nem lészen és senki kedre nézvéen egy tekintettel nem elégszik meg... *(Itt fekete korommal jól bé festi.)* hunnya bé szemeit.

BORKA. De üsse a guta a szememet tsak szép legyek.

NEGYEDIK JÁTÉK.

BORKA ASSZONY *kontyot forgatván kezében énekl:*

A ki férhez akar menni,
és szép asszon kíván lenni,
urának s másnak teczeni,
így kel magát befesteni.

Be gyönyörű szavam van még most veszem észre a festék után. Na megérettete, megorvosla, befeste György Deák uram, már kezembe a konty, megpróbálom előre, illik-e vagy nem... *(Leveszi a pártát fejéből.)* Vessz el átkozott pártá, az is vezett volna el, a ki szerzett vala... *(Fejére teszi a kontyot.)* bezzeg illik a konty a fejemre, tsak György Deák uram jöjjön, hogy tégyen itéletet róla, mert ő ugyan ért látom a dologhoz, tsak jó, a kinek van, de bizon ihon jó György Deák uram... *(Ki mégyen György Deák.)* ugy-e illik a konty a fejemre?

GYÖRGY. E bizony illenék, de tugya a tatár nem fekszi jól meg a fejét, igen tompa a feje teteje.

BORKA. Azt bizony meg gondolám, hogy megtompult a fejem, de nem is tsuda mert az az átkozott pártá 40 esztendőtl fogva igen meg koptatta.

GYÖRGY. Ezt megkoptatta annyira, hogy ha így marad, ide sohase illik a konty.

BORKA. Jaj Istenem hát mit tselekegyünk.

GYÖRGY. Hirtelen fel nem érhetem ésszel.

BORKA. Jaj gondolkogyék György Deák uram, mert bizony min-gyárt meg üt a guta, ha így kell maradnom.

GYÖRGY. Ne busulyon, ne törőgyék Borka asszony, mert juta valami eszembe, azt gondolám: nints más mód benne, hogy köszörü kövön hegyesítsük a kontyhoz a fejét.

BORKA. Jaj be bölts esze van, azt soha fel nem érhettem volna eszemmel, helyesen gondolá biz azt.

GYÖRGY. No én hát köszörü követ hozok.

BORKA. Csak szaporán édes György Deák uram... ugyantsak egy okos, bölts legény ez a György Deák, ugyantsak néki készít ma a konty alá bezzeg asszony leszek.

GYÖRGY. *(Ki hozza a köszörü követ.)* Itt a köszörü kő, de még valakit hívok, a ki megfogja s tartsa a köszörü kőre kendet Borka asszony.

BORKA. Senki sem kell György Deák uram, meg tartom én magamat, akár mint köszörüllye a fejemet, tsak férhez mehessek, héj sokat kell szenvedni, a ki férhez akar menni... (*Itt jól néki köszörül.*)

ÖTÖDIK JÁTÉK.

BORKA *a konty a fejibe lévén énekl:*

A ki férhez akar menni,
és fris kontyos asszony lenni,
meg kell fejét köszörülni,
s úgy kell kontyhoz készíteni.

Nem tsudálkozom már, hogy én eddig férhez nem mehettem, mennyi guta hiba volt bennem, azért kiki jól megvizsgállya magát, a ki férhez akar menni, mert ott lesz hiba benne, a hol meg sem gondolja. Imé világos példa vagyok én, ki az ördög gondolta volna meg, hogy annyi sok fogatkozás légyen bennem, amennyit György Deák uram meg orvosla, másként mit tsudálkozom, ritka vén marha, a kibe hiba nintsen. De már hála Istennek. mindenén által estem, már mi bajom van, minden órán György Deákné asszony lészek, tsak jó, látom az embernek próbálni. Ihon jön bizony látom György Deák uram. No Isten hozzátok már leány pajtásim, tudom sajnályátok töletek megvállásom, de nem sajnálom én pedig, hogy asszony lehetek.

GYÖRGY. (*Ki mégyen és mongya.*) Látom én Borka asszony, hogy egyik baj a másikat éri.

BORKA. Az Istenért mi bajunk van György Deák uram, talán nem jöttek el a musikusok.

GYÖRGY. De alig kevesebb baj volna, de nagyobb van annál.

BORKA. Mi az Istenért mongya meg.

GYÖRGY. A la, hogy addig mondá, hogy jobban köszörüllyem a fejét s addig biztata, míg úgy meg nem köszörülém, hogy bizony mint látom, már igen hegyes, a konty soha rá nem mégyen.

BORKA. Tsak úgy van, mikor az ember igen siet, hát már mit tsinállyunk vele.

GYÖRGY. Bizony nem tudom én, mert azt is gondolám, hogy a hegyességit fűrésznők le, de talán meg sem állhattya Borka asszony?

BORKA. Bizony örömet megállanám én azt, ütné a guta a fejemet, tsak hogy férhez mehetnék, de attól félek, ha megint nem talályuk jól hozzá fűrészelni.

GYÖRGY. Hiszen én is attól félek.

BORKA. Valyon hát ha valami módon rá igazítanók, jól állaná-é.

GYÖRGY. De tsak valahogy rá menne ugyan furtsán állana, hanem azt gondolám vágjunk ki a kontyból s igazítsuk hozzá.

BORKA. De György Deák uram az Isten őrizzen, akár mit tsinállyunk a fejemnek, nem bánom én, de a kontyot el nem rontyuk, vajki nehezen jutottam én ahoz.

GYÖRGY. Hát azt gondolám, verjük belé a fejibe.

BORKA. Azt bizony helyesen gondolá, nints más mód benne, tsak szaporán menjen, hozzon valamit, a mivel béverje . . . (*Elmégyn György Deák.*) tsak hejába, ki gondollya György Deák veleit a munkának, hiszem guta fő volt ez az enyim, mennyi hiba volt benne, de tsak egyszer a kontyot rá fel tehessem, elő jó addig egy néhány kakuk szó, a míg le veszem róla.

GYÖRGY. (*Kimégyn és mongya.*) No tsak jól tartsa a fejit Borka asszony.

BORKA. Ájon meg még egy kevésbé György Deák uram, egyet gondolék.

GYÖRGY. Mi lehet az?

BORKA. Én azt gondolám, hogyha a kontyot a fejemen üti, hiba esik benne, azt pedig meg nem engedném sokért, a fejemmel nem gondolnék, ha izre porrá menne is, tsak férhez mehessek. De a kontyot sajnálom.

GYÖRGY. Bizony jól feléré eszével a dolgot, hát mit tsinállyunk.

BORKA. Azt, hogy én itt elől a két kezemmel ugyan húzom a kontyot, kend pedig hátul üsse az utójjomat.

GYÖRGY. Jól gondolá biz azt Borka asszony. No tsak kuporodgyék le s ugyan húzza, mert én ugyan ütöm . . . (*Borka kidüllyesztvén utóját György Deák a furatossal ugyan vágja.*)

BORKA. Jobban György Deák uram, jobban, mert ugyan mégyn.

Finis Intermediorum Compositorum Per P. Cyriacum Kertsó Cantae
1773 diebus Maji sunt Terminata 15-ta Maji.

ÉNEK A VÉGIN már konty lévén a fejiben.

- 1^a Mely nagy öröm telé el szívemet,
mert imé konty befédé fejemet.
Kít régen hurczoltam
s mely miatt busultam
a partámot immár elárultam.
- 2^a Kontyot kaptam, tudom sokan bánnyák,
szerentsémet irigylük s kívánnnyák,
oda van a párta,
én szívem ezt várta,
mert a konty a bút szívemből kizárta.
- 3^a Akárki mit mongyon a pártáról,
kiabállyon, az eb ugat arról
nékem bizony nem kell,
fődről sem veszem fel,
a neve is világból vesszen el.
- 4^a Arany pártát kapnék is az uczán,
megtapodnám a város piacán,
mert tsömör a párta,
nékem sokat árta,
alig testem a földbe nem zárta.

- 5^a Tsak nem estem gyakorta kétségben,
ha mást férhez vittek ez helységben,
akkor elhámuitam,
s oly nagyon búsultam,
tsak hogy alig meg nem bolondultam.
- 6^a Szegény Borka mennyit nyomorgottál,
a pártába mennyit szomorkottál,
sokszor könyvem tsordula,
de már a mind elmula,
a gyöttelelem már örökre fordula.
- 7^a Vénebb leány nem volt ez helységben,
s nem volt nékem részem a szépségben,
de már meg épültem,
és néki szépültem,
a konty alatt már újra frisültem.
- 8^a Most szép vagyok, hogy fejemen a konty,
jáczadozom, mint vízben a ponty,
repülök mint a fetske,
ugrom mint vad ketske,
kiki mongya, Borka szép menyetske.
- 9^a Most ám bányák, kik nem kérettenek,
sirnak tudom kik el nem vettenek,
látván szépségemet,
frissült természetem,
már betsülnek s kedvelnek engemet.
- 10^a Van már uram, gazdag, iffiu szép s jó,
ábrázattya oly fehér mint a hó.
Ezt ám szívem várta,
a mi eddig árta,
a fejemről oda van a pártá.

ACTIO A RDO PATRE AMBROSIO MIKLÓSI PROFESSORE
RHETORICES ANNO 1774, DIE 29 MAJI PRODUCTA.

PERSONAE AGENTES :

Camillus Princeps	Kiki Varga
Alexius	Acellus Szabó
Charillus } ambo filii Principis	Figlinus Fazekas
Stolander Procurator	Cerdulus Timár
Dromulus servus Stolandri	Cordula Virgo
Docius	} Procuratores
Ujlakius	
Bocskajus	

PROLOGUS.

Nagyra vágyás sokakban vagyon,
melytől gyakran izadnak nagyon,
azon vadnak s munkalkodnak, mástól haladgyon
a szerentse s annak kintse nálok maradgyon.

A rezet is aranynak vélik,
 mások sorsát jónak itlik,
 fájós szcmmel és bús szívvvel aztot szemlélik
 búslulásban s aggódásban élteket élík.

Magos poltzra hogyha kaphatnak,
 s felső helyre hogyha hághatnak,
 már azt vélik s azt itlik, ott megmaradnak,
 le csésről s nyakszegésről nem is álmodnak.

Pedig mennél fennebb repülnek,
 Ikarussal inkább szédülnek,
 nyakra főre, szégyen kőre véle perdülnek
 és a szégyen tengerőben bele merülnek.

Ritka azért, a ki sorsával
 megelégszik Tittulusával,
 azon vagyon s izad nagyon, hogy mi munkával
 nevét vigye s nagyra tégye mások kárával.

Ezt vettük fel tzelul magunknak,
 e lesz tárgya mulatságunknak,
 tsendességet s békességet várunk magunknak,
 a míg veszünk s véget teszünk kis játékunknak.

ACTUS 1^{mus}, SCENA 1ma.

Stolander, Dromulus.

Stol. Boldog Isten mire jutánk! Ha magam a kegyetlen halál-
 tól kimetzetném is, nem annyira sajnálnám, mint az ügyefogyott
 szegény világot, nints megmaradása! nints ki mellette száját megnyitva
 és hajdani méltóságát védelmezze. Ah világ! világ! Ki szivemből saj-
 nállak! én is, ha igazat kívánsz mondani, nemde szerettelek? de ezután
 mit fogok vallyon benned szeretni? kibem fogom helyheztetni szomorú
 ügyemet, tehát tövestől kiváгатandó vagy? tehát egészben fel kell
 te neked fordulni? oh vajha ezen viszontagságot soha ne éltem volna!
Dromule.

Drom. Mit kívánsz uram és miben törőd fejedet?

Stol. Ah kedves szolgálom *Dromule* voltaképpen ki nem mondhatom a
 a szomorúság, az iszonyatos változás által meg által járta bús szivemet.

Drom. Hogyan s miképpen Uram *Stolander*?

Stol. Mi haszon, panaszkodni neked? kegyetlen sorsomon nem
 segíthetsz.

Drom. Nem jut-e eszedbe *Stolander*, hogy nints oly megvettetett
 alkotmánya az Egeknek, mely gyakran hasznodra lehet?

Stol. Úgy vagyon. De a mely dolog miatt mostan emésztődöm,
 fellyül haladgya eszméléseidet.

Drom. Mond ki kérlek *Stolander* a dolog viszontagságát, tapaszt-
 talni fogod böls tanátsomat.

Stol. Megvallom *Dromule* mivel hogy biztatod magadat, de úgy
 ha tanátsoddal engemet...

Drom. Igirem mindeneben kész szolgálatomat.

Stol. A világ fog változni, fel fog fordulni! Ez, Dromule emészti szivemet, fogyattya tagjaimat.

Drom. A világ fog változni, fel fog fordulni, halhatatlan dolog. S ez hogyan s mikor és ki által leszen?

Stol. Ah Dromule ne vitasd kérlek, mert szégyenlem.

Drom. Szégyenled? hát hogy orvosoljuk meg, ha eltitkolandó?

Stol. Halyad tehát. A Vargák, Szabók, Timárok, Fazakasok pörbe és üstökbe szálottak az Elsőség felett, ezek, ezek akarják a világot ezentúl kormányozni, már a Méltóságos Főrendeket, Tisztviselőket és az Országok oszlopait tsak meg nem hodoltatták, ez az oka Dromule a szorongatásomnak és keserves fájdalomnak.

Drom. Méltán és bizonyára szomorkodol ezen Stolander.

Stol. Hogyne Dromule, mivel ha a varga felmászhat az ugorka fára minnyájunknak vargának kell lenni és Dromule hogy fogod húzni a bűdös bőrt kényes fogaiddal? . . . ha pedig a timár ülhet a Simonné lovára, akkor mindennek tsáva levét kellettük innya. Ha a szabó felülhet a poltzra ugyanis valyon mi tevők leszünk? hogyan fog életünk folyni? ha minnyájan szabók és senki szántóvető ember nem leszen. Ha pedig egész világ fazakassá válik, gondold meg az egész föld tsak fazakaknak is elég lehet? ezek bádgyasztyák eszemet, fárasztják szivemet, mivel hogyha az ők nagyra vágyódásuk meg nem zaboláztatik esze vész a világnak is tsak hamar utolsó romlására hanyatlani fog.

Drom. Tagadhatatlan uram Stolander, de mit jelentenek oldalodon a fazék, kapták, báránybőr és posztó. *(NB. ezek Stolander köntösére fel lesznek varva.)*

Stol. Dromule egész helységben okosabb Prokatort nálamnál a pörös személyek nem gondolhattak. Azokáért mindenik engemet Prokatorának választott és hogy hivebben folytassam pörököt a varga kaptákkal, fazakas fazékkal, a szabó egy darab posztóval, a timár pedig egy bárány bőrrel ajándékozott meg.

Drom. Tehát felválloltad pöröknek pártfogását?

Stol. Nints különben.

Drom. De hogyan teszesz eleget minnyájoknak? Oh vajha az ajándékot el ne vetted volna! mivel ha a varga mellett szóllasz, meg bántod a timárt, ha a fazakasnak emeled polczra fazakát, mitsoda szemekkel fog téged a szabó nézni?

Stol. Igazán mondod Dromule. De hallottad e valaha, hogy a nagyobb ajándék a kisebbet megemészti az erősebb a gyengébbnek a szemét kitollja?

Drom. Igaz, de hát az igazság?

Stol. Mit igazság? aki ingyen gazdagulni kíván, annak legkisebb gondgya az igazságra mintegy (így!) annak akár ország utyán, akár gyepes ösvényeken mennyen házához a szerentse. Hozzám is eljöttek a kapták, fazék, báránybőr és a posztó, kinek mi gondgya hogyan is miképen? enyimek már azok, senki azokat kezemből . . .

Drom. Tehát melyik ajándékot tartod ezek közül bötsületesbnek s méltóságosbnek?

Stol. Meglátod akkor, mikor a vargát emelem asztalfőre.

Drom. Tehát a varga ajándékot nagyobbra betsülöd?

Stol. Ugy nagyon.

Drom. O ritka csztelenség, tehát elébb való a kapta báránybőrnél, elébb való a drága posztónál, elébb való a mázas fazéknál? Soha illy dolgot!

Stol. Lassabban istentelen nem szükség azt tenéked tudni, a személyt nézem én nem az ajándékot.

Drom. A személyt nézed, nem az ajándékot, igaz az, hogy sokak előtt kedvesb a személy semhogy az igazság. De tégedet ki ez helységben legböltsebb és okosabb prokátor vagy, hogyan maszlagolhata meg a varga személyek szurkossága?

Stol. Kérdezd a kaptákat megmongyák azok. Azokáért mivel végképen eltökéllettem, hogy a varga elsőségre fel emeltessék, Instantziamot a Hertzeg előtt mély térdhajtással be mutatom. Mennyünk azért Dromule. De ihol ő felsége szerentsémre.

SCENA 2da.

Camillus, Alexius, Charillus, Stolander.

Stol. Az egek Hertzsegednek házát tetézt áldomásokkal harmatozzák és hertzege méltóságodnak fénye örökké tündököllyön, irigyellyék az Istenek virázzó familiádnak hervadhatatlanságát.

Camil. Köszönöm Stolander szives kívánságodat. De honnan és mi okra nézve?

Stol. Instantziamot mély alázatossággal akarom Hertzsegednek bé mutatni.

Camil. Instantziadnak summáját tálald ki késedelem nélkül, mivel az idő és országomnak súlyos terhei nem engedik, hogy instantziával hátráltassam előmozdítását tartományimnak.

Stol. Fel. H. az instantziának summája nem egyéb, — hanem az, hogy a vargák, szabók, fazakasok és timárok pörbe szállottak az elsőség felett, ezek várják kegyes resolutiodát.

Camil. Vargák, szabók, fazakasok, timárok az elsőség fölött pörbe szállottak! és eztet hol?

Stol. Ezt Nullibi városába F. H. Sokat megvallom törvénykeztek, de mind eddig örvendetes tzielyra nem juthattak.

Camil. Törvénykeztek? Varga, szabó, timár, fazakas, ugyanis ki hallott ilyen dolgot? valyon melyik agyafurt főből származott ezen gondolat? én eztet szenvedjem? nem, soha nem, megismertetem az istentelenekkel alatson sorsokot és az ő vélők született parasztságba fel öltöztetem őket. Te pedig az ilyen instantziával ki előllem.

Alex. Fels. Ityám győzhetetlen erődre kérék, ne tántoritson meg oly könnyen még tsak üszögében gőzölgő hir, menny végére voltaképen a dolognak és akkor.

Char. Szerelmes Atyám, juttasd eszedbe kérék bajnoki virtusidot, ne hajts térdet ingó nádszál módgyára minden szélvésznek. Fontold meg, mi lappang a homály alatt és akkor.

Camil. Charille, Alexi szerelmes fiaim, nemde által értették a nagyra ásitóknak telhetetlenségét? nemde által láttátok miképen a vargas a többi kívánnak méltóságra emeltetni? ugyanis kedves fiaim, hogyan szivellyem én eztet?

Alex. F. H. botsásd szabadgyában ökö, miért epezted magadat az alaton rendekkel? kik csak egy tekéntetdre is mint semmi elenyésznek. Botsásd szabadgyában mondám és mikor a szerentsének poltán magukat ülni vélik, rántsd meg a porászt azonnal meg látod, semmive lesznek.

Char. Mint pára és füst színed láttára el enyésznek.

Camil. Charille, Alexi szerelmes fiaim nem lehet, mivel, ha én eztet megengedem, legotton minden rendek hertzegi tronusom ellen ásitozni fognak. Az okáért ki városomból és pedig mingyárt, hogy tsak nyomotok is ne találtassék helységemben.

SCENA 3ia.

Stolander, Dromulus, Alexius, Charillus.

Stol. Bezzeg megjárám! Siratám az előbb a világnak szerentsétlen sorsát most valóban sirathatom magam ügyefogyott állapotomat.

Drom. Uram Stolander nemde tanátslám néked, hogy ily helytelen instantziákkal a Hertzeg füleit ne sértegesd!

Stol. Dromule elvettem az ajándékot és már fel hadgyam?

Drom. Add vissza az ajándékot s azontul semmi közöd velek.

Stol. Vissza adgyam? valyon mit itilne egész világ felöllem, vissza adgyam? és pedig ezen kaptákot? Semmiképen-sem. Ajándék ez Dromule, mely által el annyira magokhoz tsatlották szívemet, hogy nem lehet ma az az iszonyatos balszerentse, mely szívemet töllök elvonhassa.

Drom. Stolander hallottad é a Hertzeg porontsolatját, mennyünk és ez helységből lakollyunk ki.

Stol. Mennyünk? nem, később vagyok az ajándék mellett meghalni.

Drom. A kaptákért kívánsz meghalni? ugyanis mit gondolsz kérlek? nemde olyan darab fákot mindenütt tanálhatni?

Stol. Tanálhatni, de nem oly drága kezekből.

Drom. Hát annyira megszeretted a vargák szurkosságát, annyira bötsüld a kaptákot, maradgy magadnak, én utamhoz látok.

Stol. El mehetz jó barátom... Valóban nagy szeget üt a fejembe Dromulusnak elpártolása, magam is tartok, hogy ne talántán a Hertzeg körmei közé akadván a világból kirepíttesssem, tartok, hogy ne talántán bőrből kivetköztessem, mi tévő leszek tehát? Oh egek segítetek! Ha az ajándékot visszatéritek és a rám bizott törvénynek végire nem járok, valyon mit gondolna a világ? valóban füstbe megyen bötsületem. Ellenben ha a Hertzeggel szembe szállok, valyon hogyan viselem el rettenetes haragját? de elvettem a kotzkát, az ő dolga mint perdüllyön, nem félek a vaktól. Nosza vargák tanátsollyatok most, ime a ti

ügyetek előmozdításában fárasztom eszemet. Szolliatok mit tselekedgyem . . . nem szóltok? abban hagyom tehát kausatokat és ki sietek e világból. De érkeznek, ha szemem nem hibáz, a Hertzegecskék, reménlem, ő felségek által elnyerem feltett tzielomat.

Alex. Stolander nemde hallottad felséges atyámnak porontsolattyát?

Char. Nemde tapasztoltad fellobbant haragját?

Stol. Ugy vagyon, hallottam Fel. Hertzeg de . . .

Alex. Tehát hogy merészletted csak meg is gondolni, hogy atyám porontsolattyát megtapodnád?

Stol. Kénszerittettem Fel. Hertzeg.

Alex. Hogyan s miképpen?

Stol. Ama nagy érdemű s nevezetes vargák, fazakasok, szabók és timárok sok esztendőktől fogva húzzák pörököt, fogyasztják vagyonokat s mégis kívánt tzielokra nem érkézhettek. Folytatták Nullibi várossában, de egyiknek sem esett szája izére a törvény, mivel a bírák megrettenvén hatalmas erejüktől, nem merészlették a Primatust emerrevagy amarra kenni. Azokáért a Felség Thronusa előtt akartam Instantiámat bémutatni, melyre ha ő Hertzegecske kegyes resolutioját megvonsza, félhető, hogy ily hatalmas emberek egész országban a békeséget felforgatták.

Alex. Hát a pörben szállott személyek birnake nagy kintselgazdagsággal?

Stol. Kétség kívül Fel. Hertzeg, mivel a vargának, ki nekem ezen kaptákokat ajándékozta, egész gazdagsága négy kaptából állott. A szabónak pedig egy rongyos mentéje vagyon, melyben a sátoros napokon fitogtattya magát s abból ezen darab posztót lefértzelte s nekem ajándékozta. A timár ezt a báránybőrt is költsön a ketskéktől kérte, s mégis oh ritka respectus, nekem adta. A fazakasnak egy fazeka volt, melyben talám . . . aztot is nekem proferálta. Ezek a hatalmas emberek F. H. kívánnak ohajtásoknak kívánt partyára jutni.

Alex. Stolander nem olyan nagy törvény, hogy eztet a közönséges bírák . . .

Stol. Oh nem lehet F. H. mivel reszketnek a bírák előttök, láthatnál ezek között sántákat, rongyosokat, kopaszokat, tzipóhátuakat. A sántákat a vargák tsinálták, kaptájok által. A rongyosokat a szabók krétázások által. A tzipó hátuakat a mázos fazakok döngetése. A kopaszfejeket pedig a timárok, kik báránybőr helyett bírának fejét lenyúzták. Így tehát levén a dolog, mivel egy is a bírák közül nem akar sánta lenni, nem akar rongyoson jární, nem akar tzipó hátu lenni, nem akarja a fejét lenyuzattatni, nem kívánnya magát egy is a törvényben avatni.

Alex. Soha ily dolgot meg valloem nem hallottam.

Char. Álom ez avagy üres árnyék.

Stol. Nem álom, hanem valóság F. H. Azokáért kívántam Instantiamat ő Hertzegecskének bémutatni, hogy a dolog hamarabb végére evezzen. Ha pedig ugyantsak itten marad, tapasztalni fogod, hogy a bírák minnyájon sánták, tzipóhátuak, rongyosok és nyuzott feűek lesz-

nek. Evégre, hogy ezen terhes dolog elkerültessék, Hertzeg vállald fel causámat és ő Hertzegségénél kívánt-tzéllyára mozdítsd által.

Alex. Stolander hogyan tselekedgyem én eztet? Félek, hogy ne talántán ebrudon veled együtt...

Stol. Hertzeg arról ne is álmodgyál, nem hült úgy meg az atyáknak vére, hogy az ők kedves magzatyoknak kérésére kősziklává vályanak.

Alex. Magam is megvallom Stolander, szeretném ezen törvénykezésnek végét látni. Azokáért tedd félre a félelmet, mert ami tölem kitelhetik ezennel fels. atyámnál véghez viszem.

Stol. Az egek Hertzegségednek szándékát szerentséltessék. De oh egek ki szörnyü és iszonyotos tekéntetek ezek! valyon hogy szenvedhetem el ezen ábrázatnak Méltóságát? most segítsetek oh Istenek!

SCENA 4ta.

Personis prioribus accedunt *Camillus*, *Dromulus*.

Cam. Stolander hát annyira meghasonlott benned hertzegi porontsolatomnak tisztelete? hát egészen ki kanyarodott a félelem? hogyan merészletted istentelen szavamot meg tapodni, hogyan tartományimnak határin innen maradni? tehát thronusom ellen dobót ütöttél? ki orszá-gomból szemtelen, ki és maszlagos ravaszágidot, melytől sokoknak gözőlög a feje torkold meg.

Stol. Fel. H. véghetetlen kegyességedre kérek.

Cam. Nints kegyelem.

Alex. F. atyám halgasad meg kérek Stolandernek Instantiáját.

Cam. Alexi kedves fiam nints helye ily tsufos és tsak az ő agyafurt bolond fejéből költött Instantiának.

Stol. Hertzeg én meg nem álmodtam s nem is merészlettem volna meg is gondolni, hogy ha a pörös személlyektől sorsok védelmezésére fel nem horgásztattam volna.

Cam. Álnokság, amiket mondasz, mivel hogy lehetne az, hogy az alaton rendek eztet tsak meg is álmodgyák. Erre nézve nem hiszek, ki előllem és se hired se hamvad ezen helységbe soha többé.

Alex. Győzhetetlen Hertzeg, tekintsd temérdek bajnokságidot, tekintsd meg fiadnak szives óhajtasát.

Cam. Fiam, kedves fiam nem lehet kérésedre hajtani nekem, mivel hogyan mázolólok bé ily szurkos és motskos causával ítélő székemet.

Stol. Hertzeg a causa bizony nem szurkos nem is motskos mert azt én meg mosogattam.

Cam. Bé töltötted átkozott regéddel füleimet, mennyi a mint parantsoltam, kiaprits országomból.

Stol. Megvagyom uram aprítva a dohányom kell-e egy pipával.

Cam. Ime már bolondnak tetteti magát s koronámmal jatkozni kíván.

Stol. Uram ihol a kártyák, ha játszodozni kívánsz.

Drom. Hertzeg, ne türd ne szenvedd kérlek az istentelent, repíttesd ki országodból és hírével együtt temesd el őtöt.

Cam. Dromule tehát ismered ezen ravaszságnak fészkrét?

Drom. Sokáig szolgáltam őtöt F. H. de minekutána Hertzegségnek porontsolattyát hallottam volna, el hagyám őtöt, mert az egekre és az életére kértem, hogy ezen tartományból kisietne. De mind ezeket siketnek javasoltam, mert készebb úgymond meghalni sem hogy az Instantiától elállani. Én ezen dühös vakmerőséget nem szenvedhetvén, magamot a következő veszélyből kiszabadítottam.

Cam. Hallod ezeket Stolander és mégis . . .

Stol. Hallom és az Instantia mellől mégis el nem állok. Hertzegségnek resolutioát elvárom.

Cam. Resolutiomot? hamarább az ég bétakarja a földet, hamarabb a nemere gyémántá leszen, semhogy én teneked resolutiót. Azokáért ezen szempillantásban országomból tsufos causaddal ki takarodgyál, különben ezennel utol ér haragomnak nyila.

Alex. Fel. atyám, ezen kezedre, melyet csókkal illetek, kérlek, engedd meg Stolandernek, amit Instantiája kíván.

Char. Tekintsd sz. atyám kedves fiadnak Charillusnak szives kívánságát.

Cam. De hogyan sz. fiaim Charille, Alexi ítülő székem és királyi thronusom méltósága ellen.

Alex. Hertzeg, tekintsük meg, mit fognak szülni a hegyek, botsásd menetelére őtöt s nevensük ki azután aztot, akit felültet a szerentse.

Cam. Szer. fiaim minekelőtte kívánságtoknak eleget tégyek, mivel tsak nem hitethetem el magammal, hogy ez a pör mástól Stolandernek kívül született volna, próbállyuk meg a nevezetes személyeket és ha az Instantia szerént a dolog lenni találtatik, akkor kedves akaratotok fiaim tellyesedgyék.

Char. és Alex. Halálunkig tisztellyük Hertzegségnek kegyességét.

Cam. Dromule okos eszmélésedre bízom a dolgot, vigyázz és az említett személyeket hivasd öszve, tapasztald magad nagyra vágyódásokat, azonnal én hozzám mindeneket hiven.

Drom. Porontsolatnak tartom minden szavaidot, igirem szorgalmatosságomat, tapasztalni fogod hívségemet.

Cam. Te pedig Stolander, ha tőled származott az égtelen gondolat ki lakolly országomból, minekelőtte mérges kezemnek nyilat . . .

SCENA 5ta.

Stolander, Kiki, Acellus, Phiglinus, Cerdulus.

Stol. Szájam izére folynak mindenek, megnyerem reménlem amit régen óhajtottam, kedves leszek tudom a vargák előtt, ha ezeket kívánságom szerént a poltra felültethetem, bezeg lesznek jó tsizmáim, melyben a minueteket kedvemre járnai fogom. A Hertzeg Dromulusra bizá, hogy az én pörösimnek nagyravágyódását tapasztallya, fejmennek vesztét ígíré, de semmit sem tartok, mert amiket Instantiámba kitaláltam, iga-

zak, és ha igazak nem volnának is megbérlem tsak hamar őket, hogy meg ne hazutoltassam, tehát varga, tímár, szabó, fazakas elő szaporán.

Kiki. Uram porontsolatodra fejenként, mit kívánsz s mi lehet szándékod?

Stol. Tudgyátok, nem kétlem, a ti pörötököt fel vállaltam és már már ...

Acel. És talám már vége szakadt?

Stol. Semmiképen nem, sőt a Hertzeg előtt nagy gyalázatot és kudartzot vallottam helytelen Instantiamnak felette, országából fejemnek vesztese alatt kikergetett volna és talám már eddig megszáradt koponyámba a verebek költöttek volna, hogyha a Hertzegetske pártomat ...

Phig. Tehát a Hertzeg causankot nem akarja meg hallgatni?

Stol. Ugy vagyon, de fiainak kérésére nagyon hajlott és determinatioát tsak addigra halasztotta, miglen tapasztalni fogja, hogy valósággal ti az elsőség fölött pörbe szállottatok.

Cerd. Stolander ur az éppen tagadhatatlan, egész világ, ha az igazat szereti, megvallya.

Stol. Ugy vagyon, mindazonáltal eloquentiam a Hertzeg előtt meg nem álla, de ...

Kiki. Tehát lehet-e reménység a pörlekedés felett?

Stol. Nints kétség s nem is lehet abban.

Kiki. Tehát nagy érdemű Esztelentzias Stolander uram vigyázz személyemre és ajándékomot tekintsd meg.

Cerd. Oh te bűdös varga, hát te akarsz első lenni?

Kiki. Akarok én s mi gondod véle.

Cerd. Épen téged illet az elsőség.

Acel. Bezeg illik a számár a arany nyereg.

Phig. Oh te szurkos varga láttál-e valaha disznó orrán peretzet, ugye sohasem s mégis.

Kiki. Fazakas hát te akarsz felhágni a poltzra? hogy kozmás mázoddal bemázolj mindeneket.

Phig. Én örökké elébb való embernek tartottam magamat náladnál, most is nagyobb jussom az elsőséghez.

Kiki. Nagyobb jussod? talám nagyapádról maradt?

Phig. Az amit mondasz.

Kiki. Tudni való, magam is láttam petsétes leveledet, de bezzeg hol a subscriptio?

Phig. Subscriptiót keressz hát a neked vagyon e?

Kiki. S talám azt gondolod, hogy nints?

Phig. Tudniillik a bűdös talp bőrökre fogaiddal irtad.

Stol. Tegyétek vissza vonástokot, porontsolom.

Phig. De uram hogy szenvedgyem ez istentelennek nagyra-vágyódását?

Stol. Szakadgyon félbe mindgyarást akarom, mert külömben ...

Phig. Nem szólok semmit uram Stolander, tsak emlékezzél meg akkor, amidőn ...

Stol. Eztet bizzátok én reám. Most kiki maga mesterségével itt teremjen porontsolom, (*hic abeunt.*) ugye nints már szükség a bizonyosságokra? magatok láttatok, hogy az én pörösím egy hüvelybe el nem férnek. Láttátok e, hogy mindenik akarja magának az abrakos tarisznyát, akarom mondani a titulust abrak nélkül tulajdonítani. Legyen meg, magam is akarom és ha nyelvemnek éle meghatya a Hertzegnek kemény szívé a dolgot sürgetni fogom. A titulust és elsőséget megnyerem nekik s magam fáradságomnak jutalmát meg kívánom. Lássák ők a kopasz titulussal mit tsínálnak. Igaz ugyan az, hogy az titulus sine vitulo, azaz a vargaság kapta nélkül semmit sem ér. De mi gondom nekem arra? tsak erszényem hizzék, ők sem jobbak azoknál, kiknek nyomdokába akarnak lépni, kiknek a Nonhabeo éppen tulajdonok. (*hic redeunt cum instrumentis suis.*) Dromulusra, ravasz szolgámra bizta a Hertzeg, hogy a dolgot által értse. Tudom, többet fog tapasztalni, sem hogy én Instantiamban bémutattam. — Ti itten legyetek es semmit az emberség és barátság ellen, én azonban dolgomhoz látok.

SCENA 6.

Phiglinus, Acellus, Cerdulus, Kiki, Dromulus.

Kiki. (hic fistulat.) Acel. Mi háborgat varga, talám pöröd felett kétségsbe estél?

Kiki. Estem? sőt kezemben tartom elsőségemet.

Acel. Kezedben tartod? ugyan timár, fazakas barátim gondollyátok meg ezen szurkos, otsmány vargának éktelen kívánságát.

Cer. Én tsudálkozom, hogy tsak meg gondolni is merészlette.

Phig. Nemde elébb való emberek vagyunk mi ő nálánál?

Kiki. (iterum fistulat in hac scena omnes hi suam artem exercent.)

Acel. Megmondám ugy e, hogy nagyon háborgatya ötöt a kaptaék mellett való maradása?

Kiki. Háborgot? oh te esztelen, rongyos, másokét el krétázó szabó, nem illek-e én az első székbe, asztalfőre? nemde termetem s formám elegendő s mégis...

Acel. Ha, ha ugyan vagyon formád, ha aztot tekintyük, úgy a szomszédot is az első thronusba fel ültethettyük.

Kiki. Lassaban szemtelen, nekem semmi nemzetségem nem származott a Fáraó seregéből.

Cerd. Származott nem származott, de ha szemre főre megyünk, én külömbséget nem tanálok.

Kiki. Mi gondod személyemmel, a tsávadra vigyázz, hogy ne talámtán.

Cerd. Talám meg szomjuhoztái varga, kell e egy kupa, azonkívül is tudom, hogy néked kedves italod.

Kiki. Vagy harapd félbe zabolátlan nyelvedet, vagy ezennel...

Cerd. Oh ki nagyon félek, hallod e varga, nem ied meg a timár soha a maga árnyékától.

Acel. Fazakas és timár barátim hadgyátok abba az esztelent, láttjátok, hogy eszén kívül beszél, ugyanis mitsoda törvény volna az, mely ötöt felmagasztalná?

Phig. Valóban szemtelenség és istentelenség volna.

Drom. (*hic exit et dicit*) Hát mitsoda zenebona ez az Hertzeg udvarában? talám mostan is gunyhótokba magatokat lenni gondolyátok?

Omnes. Kegyelmes uram.

Drom. Szaporán és tsak egyik.

Omnes. Kegyelmes uram.

Drom. Nemde meg porontsoltam, hogy tsak egyik szollyon?

Acel. Kegyelmes uram az Hertzeg udvarában egy némely különös dologra nézve öszve hivattattunk és ime a dolog tárgyára, melyet ő Felsege porontsolt, el nem érünk.

Drom. Nem értek? meg kell lenni és pedig hogy minden dolgok végbe vitessenek porontsolom.

Acel. Uram lehetetlen.

Drom. Lehetetlen? de mi okra nézve.

Acel. Uram ez istentelen szurkos varga miatt a dolog épen félbe szakad.

Drom. A varga miatt?

Acel. Ugy vagyon uram s mivel nem tudom mitsoda szél ütötte szivét mind szüntelen az elsőséget forgattya elé és már tsak az vala hátra, hogy üstökbe szállanánk iránta.

Drom. Az elsőség felett, eztet egy varga, ki hallott ily dolgot?

Kiki. Ravaszság, álnokság uram, amiket beszél, sőt inkább ők kíváncznak felmászni az ugorka fára, én ha kívánczozom, magamat érdemesnek mint falamiámra, mint szemre s mint főre itilem.

Acel. Hallod e Uram istentelen vágyódását,

Phig. Sőt magát mindeneknél nagyobbnak állította.

Cerd. Nékem az elsőséget, melyet még a nagy atyám érdemlett, ki akarja húzni kezemből.

Drom. Tehát minnyájan egy szándékba vattok? minnyájan az elsőséget vadásszátok, ezennel tsufos gondolatotokat félre tegyétek porontsolom.

Kiki. Kegyelmes uram épen lehetetlen, mert soha így mi közöttünk békesség nem lészen.

Drom. Nem lészen? de ha meg keli lenni.

Acel. Uram nints mod benne már két fél esztendeje, hogy közöttünk a villongás és vissza vonás uralkodik, soha nem hogy egy pohár mártással sőt ürmössel is egymást nem kínáltuk, azon egyedül iparkodtunk, hogy melyik törhet több borsot avagy tormát a másiknak orra alá.

Drom. Ha így van a dolog mi a Hertzeg előtt...

Kiki. Édes uram jussak eszedbe ottan.

Acel. Könyörülj én rajtam.

Phig. Meg ne vesd könyörgésemet kérlek.

Cerd. En leszek tzellya uram fáradságodnak.

Drom. Kinek, kinek szolgálni fogok. (*abit*)

Kiki. Há, há, én leszek az első!

Accl. Épen rád bízták.

Kiki. Oh te esztelen, nemde engemet Kikinek hívnak és Dromulus kinek, kinek szolgálni fog, így lehet reményiségem az elsőség felett.

Cerd. Ne örvendy varga, míg el nem éred a nyulat.

Phig. Lódd meg a medvét, azután igyál a bőrére.

Acel. Timár, fazakas barátim hadgyátok a szemtelent fusson míg futhat, tudom fut, hogy futása hevenyébe nyaka szakad.

Kiki. Nyakam szakad? még porontsolni fogok nektek, de jaj lesz akkor, mert ezen istentelenségekért adózni fogtok.

Acel. Soha az egek aztot tenéked meg ne agyák.

Kiki. Megagyák és akkor benneteket már végére vonszollak.

Cerd. Aztat én soha meg nem tűröm, meg nem szenvedem.

Kiki. Meg kell lenni, mert uratok leszek.

Cerd. Soha uram nem léssesz, azokáért hallgass varga, mert mindgyarást tsáva téjjel aspergállak.

Kiki. Hallgass timár, mert most mingyárt három lábra bocsájtak.

SCENA 7ma.

Camillus, Dromulus, Alexius, Charillus.

Cam. Dromule hogyan fúnak a szellők? vetted e észre Stolan-
dernek szemtelen ravaszságát?

Drom. F. H. sőt többeket tapasztaltam, sem hogy Stolan-
der Instantiajában...

Cam. Mit hallok! többeket, hogyan lehet a Dromule?

Drom. Ah Hertzeg porontsolatod szerint a pörbe szállott sze-
mélyeket össze hivattam udvarodban, de ottan, iszonyuság kimondani...

Cam. Mik tehát és hogyan történtek?

Drom. Hertzeg hamarább egy zsákba matska az egérrel, hama-
rább farkas a báránnyal össze szűrük a levet, sem hogy ezek.

Cam. Halhatatlan dolog, tehát csak meg vagyon benne az
istentelen nagyra vágyódás.

Drom. Nints más képpen, mivel nints ma az a dühös eb, tigris
és fenevad, kik annyira egymás ellen mérgeket okádnak.

Cam. Dromule miért ezen egyenetlenséget nem oltád közöttük?
miért meg nem békéltetted őket?

Drom. Hertzeg sőt szerentsémnek tartom, hogy kezek közül ki
szabadultam, mivel...

Cam. Talám ellened is fel ágaskodott az átkozott vakmerőség?

Drom. Ugy vagyon, és ha magamot az istentelen farkasok közül
ki nem mentettem volna, tsuda, ha a kapták hátamra nem hág-
tak volna.

Cam. Tehát épen annyira mentek az istentelenek, hogyan szen-
vedhetted el?

Drom. Hertzeg a porontsolatokat tsak a falra hánytam, mivel oly annyira magához tsatlotta a dühös nagyravágyódás kinek kinek szivét, hogy sem emberi tekintet sem isteni félelem maga tzéllýára által nem evezhetik.

Cam. Tehát igazak a miket Stolander thronusom előtt ki panaszlott?

Drom. Sőt keveset mondott, mert én valék velek, midőn tsak nem agyba, föbe, vérbe verték egymást.

Alex. Boldog Isten valyon mitsoda ösztön vivé ökö't arra?

Cam. Fiam ilyen az apró rendek természete, hogy amit buta fejébe főzni kezd, nem nyugszik, miglen ki nem tálallya, se tűz, se víz meg nem gátolhattya ökö't, azokaért Dromule javaslod e szárnyukra botsássuk és Phaetonnal tulajdon veszélyekre.

Drom. Így kell lenni F. H. mert különben soha békesség, soha nyugalom országodba nem leszen.

Alex. Tehát hogy az olajfák árnyékába országod ditsekedhessen, magam is javaslom, hogy egyiknek az elsőség adiudicaltatván, a többi magok semmisége'kben maradgyanak.

Charil. És akit a nevető szerentse a poltzra ültet, az legyen a vezére minnyájoknak.

Camil. Helyesen mondgyátok szerelmes fiaim, magamnak is az a szándékom. Dromule tehát porontsolatot adok ki a Nullibi városbeli bírá'knak, hogy a causa meritumát jól megfontolván érdemesnek az elsőséget adiudicálják.

Drom. Mély alázatossággal tisztelem szavaidat, de ne bizd kérlek a Nullibi városbeli bírákra, mert valóban soha a törvénynek vége nem leszen, mivel az előtt is két fél esztendő'kig ottan folytatták s mégis.

Cam. Dromule tehát hogyan evezzünk széllýére?

Drom. Által értetted, nem kétlem, magad is, hogy sulyos és felette terhes a causa, azért ne bizd a közönséges törvénynek folyamattyára, hanem felséges hatalmad szerént dieta által kinek, kinek érdeme szerént kívánsága tellyesedgyék.

Cam. Ditsirem Dromule bölts tanátsodot, de vallyon lehet e a dietai sollemnításra alkalmas helyet találni?

Drom. Hertzeg itt vágyon nem messze Mentir városa ottan szoktak nagyérdemű atyáid a sulyos dolgok felett dietázni.

Cam. Magam is megállok tanátsodon és hogy ottan ezen causának vége szakadgyon, kívánom.

Drom. F. H. kegyes porontsolatod szerént már a Dieta megleszen. De kit állatsz személyedben, hogy a Deliberatumnak ereje légyen?

Cam. Kinek gondolod Dromule, hogy az okosság meg őszítette fejét?

Drom. Hertzeg én se böltsébbet se alkalmatossábbat Stolandernél nem itilek, mivel ő mind az okosságért, mind pediglen a politiáért sokat fizetett.

Cam. Jól mondod Dromule, ő a feje, kezdője ezen causanak legyen is végzője, kívánom. Azokáért ötöt helyeztetem magam személyemben, amit főz, lássa, megeszi azt. Ha vad almába harapott kopjék foga, mint itil, úgy vegye hasznát. Te pedig Dromule jelen lésszes a Dietán és mindeneket számba szedgy, nevezetesen pedig azokat, amiket fog Stolander a pörös személyekről végezni, hogy ezt Méltóságommal munialván soha többé ezen pör fel ne ébredgyen.

Drom. Hivségemet F. H. ajánlom mindenekre, és kívánságod szerint a dologhoz látok.

Alex. Menny el Dromule és a dolgot velősen megfontolván egyik résznek is hátra maradása ne legyen.

Drom. Akaratodnak bé töltését bizd én reám. De F. H. diplomádot add által, mellyel Stolandert authorizálad.

Cam. Dromule arra gondod ne legyen, mikor ideje és napja eljövend, akkor mindenek meg lésszek.

Közli: SZABÓ J. DANIEL.

SZIGETI JÓZSEF LEVELEI E. KOVÁCS GYULÁHOZ.

1.

Tisztelt Barátom!

Mielőtt hozzám intézett barátságos soraira hivatalosan válaszolnék, engedje meg, hogy előbb mint jó barátomtul kérhessek tanácsot. Ön azt kívánja, hogy én nevezzem meg a darabokat, melyekben föllépni kívánok; de hát én nem ismerem az ottani körülményeket, hogyan tudjak tehát választani.¹ Legjobbnek gondoltam tehát egy darabsorozatot készíteni, s ide mellékelve Önnek megküldeni azon kéréssel, hogy legyen szives legjobb belátása szerint ezek közül vagy 6-t kitűzni. Annyi úgy hiszem bőségesen elég, vagy talán sok is? — no e tekintetben is megnyugszom az Ön véleményében. A határidőre nézve még most nem irhatok bizonyosat; tudja Kedves Barátom, hogy két felülről kell magamat kikoldulnom, de talán decz. 13-án indulhatok és azon esetben az első föllépés megtörténhetnék 15-én. No de erről tüzetesebben később. Most csak arra kérem Kedves Barátom uramat sziveskedjék az ide mellékeit darabsorozatbul a legzűlésebbeket kiválasztani s azok sorozatát s ha lehetséges előadási rendjét velem mihamarább tudatni.

Szives válaszát várva, maradok őszinte tisztelettel

Budapest, nov. 17. 1883.

Szerető barátja

József.

¹ E. Kovács Gyula felszólította Szigetit, hogy a Kolozsvári Nemzeti Színházban vendég szerepeljen. Erre vonatkozik a levél.

A levélhez mellékelt darabsorozat a következő:¹

Nők iskolája — Arnolphe	Minister bálja — Kovács
IV. Henrik — Falstaff	Nyelvtan — Cabaussad
Fösvény — Harpagon	Egben — Lelkesi
Urhatnám polgár — Jourdain.	Vasárnap délután — Pompadour.
Szentivánéji álom — Zuboly	
Tartuffe — Orgone	Magamébül :
Egy millió — Duplan	
Nemes és polgár — Poirié	Jó madár — Wavranecz
Nagyzás hőbortja — Ringheim.	Nagyralató — Kádas
Két Rantzau — Jean.	Kisértet — Sass István
Kis Szórakozott — Champanett	Falusiak — Bácsi
Perrichon utazása — Perrichon	Rang és mód — Bannai Gerő
Nagyon szép aszony — Montgiscar	Viola — Peti.

Ha ezeken kívül még valami czélszerű darab eszébe jut, kérem csak írja hozzá tartózkodás nélkül.

2.

Tisztelt Barátom Uram!

Az igazgatóságomtól megkaptam a kívánt szabadságidőt, s így most már semmi sem gátolja, hogy működésemet decz. havában Önöknél megkezdhessem. A velem közlött combinációt igen köszönöm, de azt gondolom, vendégnek figyelni kell arra, hogy kivált az első előadásában olyan szerepekben működjék, a melyek végig játszanak az egész darabban; ez okbul én a Kedves Barátom combinációjának megfigyelése mellett következő módon szeretném tartani az előadásaimat:

1. Rang és mód.	4. IV. Henrik
2. Nemes és polgár	5. Jó madár
3. Rantzauk	6. Nők iskolája és Nyelvtan.

Ezekon kívül magammal viszem még a *Nagyon szép aszony* és a *Nagyzás hőbortja*, továbbá *Perrichon úr utazása* vagy az *Új czég* darabokat is, amennyiben t. i. ott még meg nem volnának, mert jól mondja Kedves Barátom, hogy az efféle combináció nem szentírás és azon gyakran szükséges változtatni a viszonyok és kívánalmak szerint, amelyek leginkább akkor nyilatkoznak, mikor az ember már helyben van. Én tehát 15 én megkezdhetem működésemet, ha isten is úgy akarja. Hogy mely napon indulok, azt annak idején leszek bátor Önnel tudatni. Már most még csak azt szeretném tudni, hogy hány előadásom lesz bérletfolyamban és hány szünetben, mert ez is sokat vet ám a latban. Ha rá ér, írjon még egy pár sort, nagyon szívesen veszem sorait, aztán olyan ideges vagyok, tudja Kedves Barátom én nem igen járok vendégszerepezni, tehát jól esik egy kis bátorítás.

Budapest, nov. 27. 1883.

Csókolom
József.

¹ Szigeti azokat a szerepeket is megnevezte, a melyeket az egyes darabokban játszani szokott.

3.

Tisztelt Barátom Uram!

Hogy csak 2 bérletszünetes előadás tartható, az elég baj! Talán kicsinálhatunk hármat is; ha nem lehet, akkor úgy is jó. Én a körülményekkel hamar meg tudok alkudni az efféle dolgokban.

Mi az időt illeti, az bizony csak úgy áll, hogy nekem jan. 7-ig van szabadságidőm és azért szeretném önöknél a kítüzött 6 előadást minél hamarabb lemorzsolni, hogy az ünnepek után még másutt is megpróbálhassam szerencsémét. Azért mondom, hogy az ünnepek után, mert tudom, hogy ünnepek alatt egyik igazgató sem léptet fel szívesen vendéget, ami igen termézetes is. Kérem tehát Kedves Barátom uramat, szíveskedjék úgy intézkedni, hogy mentül hamarább végezvén, kezembe ragadhassam újra a vándorbotot. Oh nagy egek! hol fogom én megenni a mézes mákos mácsikot!!! — — Ad vocem mácsik, mit gondolsz, nem volna jó az előadásokat a *Nők iskolájával* kezdenünk, hozzá adva még *Nyelvtant* vagy *Kénytelen házasság*ot! — tudja Kedves Barátom classicus! classicus!! — no az ember megtartaná vele a decorumot. Különben rendezze a dolgot tetszése szerint, én mindenesetre belenyugszom. Csak arra kérem, hogy ezt a darabot tanultassa jó előre, mert nagyon jól kell mennie, hogy célzott érthessünk vele; végkép elhagyni pedig nem akarnám. Indulásomat minden esetre lesznek bátor Önnek megsürgönyözni, maradván addig is

Budapest, decz. 3. 1883.

tisztelő barátja

József.

Ni! Ni! — hát *Coriolán*? — igaz, hogy Menenius meglehetősen háttérben áll, no de a kolozsvári *Pápa* mellett szeretnék egyszer ministrálni!¹ mi?

4.

Kedves Barátom!

Rajkay² megesküdött a fordított feszületre, hogy a darabot³ 100 florensen alul nem adja, mert a partitúra nagyon sok. No de 100 florest meg is ér ám ez a mű. Csak azt tegyék meg, hogy Pálmai Ilkát vitesse el legalább az első 10—15 előadásra,⁴ azután a többi előadásokat végezheti más is, no meg az is föltétel, hogy Mátray és Gabányi is részt vegyenek a színészek jelenésében. Ön pedig szeressen engem, aki vagyok és maradok

Budapest, jan. 22. 1884.

igaz barátja

József.

Közlő: DR. PERÉNYI JÓZSEF.

¹ E. Kovács Gyula játszotta *Coriolánt*.

² Színházi ügynök.

³ Szigeti Csókon szerzett vőlegény cz. darabja.

⁴ Szigeti Pálmai Ilka számára írta a kitűnő szerepet.

FALUDI FERENCZ EGY ISMERETLEN LEVELE.

A Nemzeti Múzeum levéltárában Faludi Ferencznek egy még ki nem adott levelét találtam, a melyet egy Nagy nevezetű, de egyébként ismeretlen személyhez írt. E levél, melynek betűhív másolata alább olvasható, azért is érdekes, mert Faludinak eddig csak egyetlen levelét ismertük, azt, a melyet Kaprinai Istvánhoz írt 1767 december-19-ikén. (Eredetije a budapesti Egyetemi Könyvtárban, kiadta Hollósy Béla a nagykarolyi főgimn. 1898—99-iki értesítőjében, 17. l.)

Tekintetes Bizodalmas jó Uram!

Ne essék alkalmatlanul ezen udvarló levelem, minthogy mások tanácsából találtom az urhoz nyujtanom reménységemet, és egyéb iránt is böcsületes okok viseltek ebbéli írásomra.

A dolog ebben ál: Magister Nagy az Urnak jó fia és nálom kedves személy ezen iskolabéli esztendőnek végén per favorem a' hatodik iskolának Mestere helyet öreg Comoediát fog producálni — akar-nám és kívánnám hogy proemialis lenne. Nem tűnik másunnan reménység a' minthogy - is senkit meg nem kerestünk iránta. Errül tanátskozáván köztünk, a' Paterek azt javaslották, hogy az Urhoz folyamodgyam, kit is igen alázatosan kérem pro communi solatio Parentis & filij item utriusque honore et incitamento Juventutis, méltóztasson bennünket eltelő adakozással vigasztalni mindenek előtt szerzetes érdemes fiának tekintetire nézne — 50 forintokkal bötsületesen be érjük, nagyob alkalmatlanságra nem nevelem leveletem, hanem ezen merészkedő busításul követvén és (a' mint belől érzem magamban) víg reménységgel várván Uri *placet* feleletét, maradok

Tekintetes Bizodalmas jó Urámnak
Küszegh, 17 Julii 1752.

alázatos szolgája

Faludj Ferencz S. J.

Coll: Rector m. p.

SS. A Sopronyi Candidatusnak az Úr fiának igen jó híret hallom itteni az által költöző jesuitáktul.

Közli: FLEHNER MARGIT.

KÖNYVISMERTETÉS.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis-tükre. Ötödik, bővített kiadás. Budapest. Athenaeum, [1918.] 8-r. 254 l.

Még negyedszázad sem múlt el azóta, hogy a magyar nemzeti irodalom történetének e tartalmában és formában egyaránt klasszikus kis kézikönyve a millénium alkalmából napvilágot látott, s íme már ötödik kiadását éri — magyar könyvnek, ha nem épen szépirodalmi, ritka jubileum. Azóta irodalomtörténetünk anyagban és fölfogásban nagyot haladt, s így szinte kínálkozik az alkalom, hogy Beöthy Zsolt könyvét összevessük első kiadásával s megállapítsuk, hogy az új eredmények mennyire befolyásolták vagy módosították értékeléseit. Mennyire állottak meg ezek helyüket s ezzel biztosítékot nyújtanak-e állandó voltukról a jövőre?

A milyen kevés az elavult és így helyreigazításra szoruló adatok száma¹ — s ez érthető is egy apró részletkérdésekbe nem bocsátkozó munkánál — annyira bővült és gazdagodott új adalékokkal minden fejezete. Némelyik annyira megduzzadt, hogy ketté kellett választani (új fejezet jutott Rákóczinak s a kurucz költészetnek, Széchenyinek, a Tud. Akadémiának és Madáchnak), s így az első kiadás huszonöt fejezete helyett már huszonkilenczet találunk. De ez a bővülés nem jelenti a legkisebb tételnek sem a feladását, ellenkezőleg, valamennyi arra szolgál, hogy »az alap gondolatot minél jobban kidomborítsa.«

Mi Beöthy Zsolt szerint a magyar lélek ezeréves történetének az alapvonása, melyet oly hiven tükröztet vissza nemzeti irodalmunk, hogy szinte uralkodó jegyének látszik? Ez a faji összetartozás érzése, a nemzeti közérdek gondolata, kivált az idegenekkel szemben, mely irodalmunkat oly szoros kapcsolatba hozta a politikai történettel, s a magyarság faji alakulására és nemzeti művelődésére rányomta a maga sajátos bélyegét. »A mit idegenből, a művelődésben előtte járó nyugattól vesz,

¹ A gondosan javító figyelmét egyetlen egy adat került el; itt is azonban még tüzetesebb vizsgálatra van szükség. Irodalmi köztudatunkban él, hogy a fiatal Janus Pannoniust »V. Miklós pápa Homér latin fordítására buzdította.« (45 l.) Az a latin epistola azonban, melyből Ábel Jenő ez adatát merítette, (Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon, 1880. 103 l.), Voigt kimutatása szerint (Die Wiederbelebung des class. Altertums, 1881. II: 197.) Carlo Marsuppini alkotása, s így nem Janusunkra vonatkozik. A kérdés azonban még tisztázásra szorul.

azokat az eszméket és formákat is, tudatosan vagy ösztönszerűen, mindig *akként módosítja és idomítja, hogy a magyar nemzeti érdek szolgálatára minél alkalmasabbakká tegye.*»

De vajon nem dogmatikus tétel-e ez? Előre megállapított s a tényekre rákényszerített elmélet, mely egyszerűen nem veszi tudomásul s leszabja mindazt, a mit nem szoríthat Prokrustes-ágyába? Ellenkezőleg, ez az alaptétel jellemzően inductív és mindenben a fejlődés szemléletén alapszik. S ha a magyar lélek ős vonásait mindjárt elől egy kész jelképben rögzíti elénk, a volgamenti lovasnak immár az iskolai köztudatba átment alakjában, éreznünk kell, hogy ennek a plastikusan megelevenedő képnek egyes vonásait nem előre alakította meg, hanem csak utólag igazolta a fajelmélet törvényeivel.

Hogy mennyire áll Beöthy Zsolt tétele, azt legjobban igazolja legújabb irodalmunk fejlődése, a mely pedig úgy indult, hogy daczosan forradalmi és szakít minden hagyománynyal, kivéve az idegent. Utóbb azonban mint minden sikert ért arrivant, lázasan ősök és hagyomány után kutat s erőltetve is köti magát mindahhoz, a mitől eleinte el akarta magát tépni. Ez irodalmi meghódolásnak legjellemzőbb bizonyága Schöpplin Aladár könyve.

De legjobban igazolta e tételt a külföldnek a magyar szellemi életről való fölfogása. Már hajdan Freisingeni Ottónak föltűnt a magyarságnak e politikai szenvedélye, s így nem csoda, ha ma is az irodalom politikai vonatkozásai kerültek leginkább a külföld érdeklődésének középpontjába — a mint nemrég panaszosan Babits Mihály megállapította. »Petőfi ennek az eszménynek nemcsak nagy költője, hanem hősi képviselője és áldozata« — emeli ki Beöthy Zsolt (243 l.), s így természetes, hogy a külföld előtt is elsősorban ő a magyarság szellemi képviselője.

De fontos megállapítás az is, hogy a magyar nemzeti irodalom ezt az eszményt nemcsak kifejezte, hanem fenntartotta. Csak Kazinczy és társainak heroikus küzdelmét kell magunk elé képzelnünk, s akkor tisztán áll előttünk az akkori magyar író életcélja: nemcsak az irodalmat kellett újjá alkotnia, hanem egy szellemileg hanyatlott korban a nemzetet is újjá teremtenie az irodalom számára. Talán sohasem volt oly szoros kapcsolatban nemzet és irodalom, mint mikor mindkettő újjászületése vajudását élte.

S ebben rejlik a magyar nemzeti irodalom világirodalomtörténeti jelentősége is. Ha a magyarság az uralkodó eszmék fejlődésére nem volt nagy hatással, ha nem gazdagította az emberiség szellemi kincseit hatalmas alkotásokkal, egy elévülhetetlen érdeme marad mégis, s ez a nyugati művelődés békés fejlődésének hosszú századokon való biztosítása. »Ha már a magyar nemzeti erő tett és tesz szolgálatot az európai műveltségnek, a határvédelem százados harczaiban: ez a védelmezett emberi műveltség köszönettel és megbecsüléssel tartozik a mi szerény irodalmunkban, mely az őt védelmező magyarság erejét fenntartotta.« Ez Beöthy Zsolt tételének végső következtetése: s ezzel kettős perspektívát nyújt, megvilágítja a magyar nemzeti irodalom értékét önmagával és az emberiséggel szemben.

KIRÁLY GYÖRGY.

KÖNYVÉSZET.

Új könyvek és füzetek.¹

Deák Margit: Baksay Sándor nyelve. (Nyelv. Füüz. 78.) Magyar Nyelvőr kiadása. 49 l. 1 K.

Farrère, Claude: A csata. Regény, ford. Szatmári Jenő. Athenaeum, 1917. 320 l. 3 K.

Hevesi Sándor: Görögtűz. Vigjáték három felvonásban. Athenaeum. 119 l. 4 K.

Katonanótái, A nagy háború —. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és bevezette Gömöri Jenő. H. n. Lampel-bizomány. 184 l. 5 K.

E gyűjtemény 308 katonanótát foglal magában (azonkívül 7 verset ismert nevű íróinktól), melyeket Gömöri Jenő, a 12. gyalogezred hadnagya, jobbjára ezredének katonái között gyűjtött. Kár, hogy nem szorítkozott pusztán erre a körre, s a Nyitra és Komárom megyékből toborzott legénység nótái közé idegenek is keveredtek. A gyűjtő azt véli, hogy könyvében »a világháborúban dalolt katonanóták java része benne van, s a gyűjtemény lehető teljes, reprezentatív gyűjteménye a nagy háború magyar katonanótáinak«. Azt hiszem ez a remény merész, valamint az a hite is illusio, hogy minden »nótát úgy közöl, ahogy bakaszájából hallotta danolni«. Hiszszük és reméljük, hogy a nóták szövegén nem változtatott, de igen a kiejtésükön, s a tájsházolásban hallott nótákat irodalmi helyesírással írta le, nem tüntetve fel híven a kiejtést. Ennek ellenére értékes gyűjteményt adott, mert csupán olyan verseket közöl, melyeket katonái valóban daloltak, vagy ha nem is került ajakra, legalább kötségtelenül megállapíthatta, hogy katonák készítette. Vannak gyűjteményében ú. n. hallgató nóták, de legnagyobb részük »menetelő nóta«, menet közben való éneklésre szánva, s igen helyesen fölvetett gyűjteményébe műdalokat is, ha a legénység magáénak tekinti őket s dalolja, valamint azokat a nem katonaiéletből vett dalokat, melyeket a katonák a polgári életből hoztak magukkal s legfőképpen — de nem mindig — »átöltöztették csukaszürkébe«. A gyűjtemény használhatóságát emelik a jegyzetek, melyekben a gyűjtő egyfelől az ismert szerzőktől származó dalok szerzőinek nevét közli, másfelől a kedveltebb versek változatait.

Köbor Tamás: Budapest. Regény. Második kiadás. Franklin. 340 l.

Könyvtár. Magyar. Lampel. K. 8-r. Számonként 40 f.

889—890. Korolenko Vladimir: Makár álma. Zúg az erdő. Két elbeszélés. Oroszból ford. Tomcsányi János. 63 l.

891. Berczik Árpád: Négy kosár és egyéb új történetek. 50 l.

Mikszáth Kálmán: Alakok. (A »Dekameron« IV. kötete.) Révai Testvérek, év n. 199 l. 5 K.

Mikszáth Kálmán: Krónikás történetek. (A »Dekameron« III. kötete.) Révai Testvérek, év n. 247 l. 6 K.

Mikszáth Kálmán: Mikor az új kastély füstbe ment és egyéb elbeszélések. Révai Testvérek, év n. 189 l. 480 K.

¹ A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1918-ban megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

- Mikszáth Kálmán*: Rajzok és szatírák. Révai Testvérek, év n. 246 l. 5-80 K.
- Pásztor József*: Rangosan. Alföldi történetek. A Táltos kiadása. 157 l. 7 K.
- Pekár Gyula*: A mezitlábás grófkisasszony és egyéb elbeszélések. Singer és Wolfner. 144 l.
- Petrik Géza*: Magyar Könyvészet 1901—1910. XIII—XIV. f. (Mezey Gyula—Páter Béla). M. Könyvkereskedők Egy. N. 8-r. 161—320 l. 6 K. (Kapható a szerzőnél: II., Donáti-u. 49.)
- Pogány József*: Dánia, a paraszteldorádó. Athenaeum. 127 l. 3-60 K.
- Tolstoj Leo*: A Kreutzer-szonáta. Regény. II. kiadás. Athenaeum, év n. 109 l. 1-50 K.
- Stacpoole, H. de Vere*: Garryowen. Regény. Athenaeum. 320 l. 3 K.
- Szemere György*: A Bikkfalvy kuria. Regény két részben. Athenaeum 200 l. 5 K.
- Szemere György*: Két leány. Regény. I—II. k. Franklin. 215 l. 180 l. 10 K.
- Vándor Iván*: Az arany madár. Regény. Athenaeum. 272 l. 6 K.

Irodalomtörténeti repertorium.

- Babits Mihály*. Irodalmi problémák. 1917. — Ism. Horváth János. Irodalomtört. 181—186. l. — s. Bud. Szemle 174. köt. 156—160. l. — Zsigmond Ferencz. EPhK. 135—137. l.
- Babos Dezső*, Zrinyi Miklós gróf. 1618—1918. Veszpr. Hirl. 13. sz.
- Baja Mihály*. Babiloni vizek mellett. 1918. — Ism. Virradat 36. sz.
- Balassa Ármin*. A »vajda« utolsó jelöltsége. Virradat 6—8. sz.
- Balla Ignác*. Az ő keze. 1918. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 99. sz.
- Benedek Marcell*. Vulkán. Regény. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 99. reg. sz.
- Biró Lajos*. Budapestiek. — Ism. K. E. Hét 2. sz.
- Biró Lajos*. Lilla. 1917. — Ism. r. r. Bud. Szemle 174. köt. 308—311. l.
- Bölöni György*. Kassák Lajos könyvei. Világ 77. sz. (Misilló királysága.
- Egy szegény lélek megdicsőülése.)
- Császár Elemér*. Kölcsény, a kritikus. Bud. Szemle 174. köt., 227—258. l.
- Csathó Kálmán*. Most kél a nap. — Ism. Császár Elemér. A Cél 245. l.
- Alexander Bernát. P. Lloyd 77. reg. sz.
- Drasche-Lázár Alfréd*. Enyém vagy! Regény. — Ism. S... i J. Pest. Journ. 85. sz.
- Drasche-Lázár Alfréd*. Az az átkozott pénz... Regény. — Ism. S... i J. Pest. Journ. 85. sz.
- Erdődy Elek*. Simorka Ulrik orgonista históriája. — Ism. Sz. K. Hét 7. sz.
- Erdős Renée*. Sibyllák könyve. — Ism. (ib.) Alkotmány 77. sz.
- Farkas Imre*. Három költő Debreczenben. P. Napló 116. sz. (Csokonai Mihály, Szabolcska Mihály, Ady Endre.)
- Farkas Pál*. Es-riadi rézbánya. — Ism. Alexander Bernát. P. Lloyd 77. reg. sz.
- Feleki Sándor*. Peterdi Andor. Egyenlőség 16. sz.
- Ferenczi Zoltán*. Jelentés a gr. Teleki József-pályázatról. Akad. Értes. 84—95. l.
- Ferenczi Zoltán*. A magyar protestantizmus irodalomtörténeti jelentősége. Prot. Szemle 29. köt. 487—499. l.
- Ferenczi Zoltán*. Még egyszer Zrinyi és Busbequius. Akad. Értes. 100—105. l.
- Fest Sándor*. Angol irodalmi hatások hazánkban. 1917. — Ism. Weber Arthur. Irodalomtört. 187—189. l. — Bleyer Jakab. EPhK. 138—140. l.
- Gábor Andor*. Doktor Senki. — Ism. Császár Elemér. A Cél 242. l.

- Gellért Mária. Dávid. — *Ism. (ib.) Alkotmány* 65. sz.
- Gulyás József. Néhány Erdélyi Jánosra vonatkozó levél. Közli a Sárosp. Hirl. 17—18. sz. (Révész Imre levele Hegedüs Lászlóhoz.)
- Havas Alisz. Szent Borbála képe. Regény. — *Ism. Császár Elemér A Cél* 313—315. l. — S... i J. Pest. Journ. 85. sz.
- Hetteszheim Ernő. Arany uralomra jutása. — *Ism. Medveczky Károly. Debreczeni Képes Kalendárium*. 1918. 48—50. l.
- Kádár Lehel. A három galamb. — *Ism. K—i J—s. Bud. Hirl.* 116. sz.
- Kaffka Margit. Az élet útján. — *Ism. Kosztolányi Dezső. P. Napló* 94. sz.
- Kardos Lajos. Arany János Bolond Istókja. — *Ism. Medveczky Károly. Debreczeni Képes Kalendárium* 1918. 47. l.
- Kárpáti Aurél. Három régi esztendő. 1918. — *Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd* 99. reg. sz. — Vajda Ernő. M. Hirl. 118. sz.
- Kassák Lajos. Misilló királysága. — *Ism. Császár Elemér. A Cél* 315. l.
- Kiss Jenő Sándor. A gép. 1917. — *Ism. r. r. Bud. Szemle* 174. köt. 306—308. l.
- Kiss József. Avar. — *Ism. Kosztolányi Dezső. P. Napló* 94. sz.
- Kortsák Jenő. A tűzrózsák. — *Ism. Császár Elemér. A Cél* 316—318. l.
- Vajda Ernő. M. Hirl. 118. sz.
- Krúdy Gyula. Bukfenc. Regény. — *Ism. br. Wlassics Tibor. A Cél* 247. l.
- Lakatos László. Hamupipőke. — *Ism. Vajda Ernő. M. Hirl.* 118. sz.
- Leffler Béla. Arany János három költeménye svéd nyelven. *Irodalomtört.* 221—223. l.
- Leffler Béla. A Szózat hatása Runeberg »Vårt land« cz. költeményére. *Irodalomtört.* 218—221. l.
- Lengyel Menyhért. Egyszerű gondolatok. — *Ism. Vajda Ernő. M. Hirl.* 118. sz.
- Móricz Zsigmond. A fáklya. Regény. — *Ism. S... i J. P. Journ.* 85. sz.
- Négyesy László. Zrínyi, a költő. Szt. Istv. Akad. Értes. 92—109. l.
- Nyáry Andor. János. — *Ism. ő. Bud. Hirl.* 87. sz.
- Oláh Gábor. Laura fátyla. — *Ism. Kosztolányi Dezső. P. Napló* 94. sz.
- Oláh Gábor. A magyar regény. Komáromi Hirl. 10—11. sz.
- Petőfi. Alexander. Gedichte. Aus d. Ungar. von L. Neugebauer. 3. Aufl. — *Ism. rf. Bud. Szemle* 174. köt. 305. l.
- Riedl Frigyes. A »kölesdi harcról« című ballada. *Irodalomtört.* 128—134. l.
- Schneller István. Comenius és Apáczai. Prot. Szemle 27—39. l.
- Schöpslin Aladár. Magyar írók. 1917. — *Ism. s. Bud. Szemle* 174. köt. 150—155. l.
- Sik Sándor. Verselésünk legújabb fejlődése. *Irodalomtört.* 135—154. l.
- Surányi Miklós. A szent hegy. Regény. — *Ism. r. r. Bud. Szemle* 174. köt. 139—144. l. — S... i J. Pest. Journ. 85. sz.
- S. Szabó József. Kálmáncsehi Márton. Debreczeni Képes Kalendárium 1918. 33—41. l.
- Szathmáry Zoltán. Gáspár Imréről (1854—1910.). Virradat 31—32. sz.
- Szendrey Zsigmond. Arany néhány költeményéről. *Irodalomtört.* 215—217. l.
- Szinnyei Ferencz. Ambrus Zoltán. *Irodalomtört.* 105—127. l.
- Sztura Szilárd. Gyóni Géza élete és költészete. Temesv. Hirl. 35—36. sz.
- Tabéry Géza. Át a Golgothán. — *Ism. Sz. K. Hét* 12. sz.
- Tömörkény. Virradat 27. sz.
- (Tomba M.) Tomba ismeretlen levele a schwecháti hadjáratból. Közli Kálniczky Géza. Sárosp. Hirl. 7—8. sz.
- Gulyás József. Tomba Mihály emlékezete. Orsz. reform. Tanáregyl. 1917/18. évkönyve 76—91. l.
- Kálniczky Géza. Tomba és Reményi. *Irodalomtört.* 155—163. l.

- Kálniczky Géza.* Tompa kassai fogsága. Sárosp. Hirl. 3—4. sz.
Kálniczky Géza. Tompa Mihály és a »Fekete könyv«. Virradat 34. sz.
Pásztor Árpád. Tompa Mihály hagyatékánál. Az Est 116. sz.
Pásztor Árpád. Tompa Mihály irodalmi hagyatékát felbontották Jászón.
 Az Est 120. sz. — Két részlet Tompa »Fekete könyv«-éből. U. o. 121. sz. —
 Sz. G. A jászói irodalmi ünnep. Bud. Hirl. 116. sz. — Fölbontották Tompa
 Mihály irodalmi hagyatékát. U. o. 120. sz.
Rácz L. Tompa és Debreczen. Sárosp. Ref. Lapok 1. sz.
S. Szabó József. Tompa emlékezete. Protest. Szemle 81—89. l.
Xantus Jánosné Doleschall Gabriella. Intimitások Tompa életéből.
 Temesv. Hirl. 10—11. sz.
Tormay Cecile. Viaszfigurák. — Ism. P. A. E. Virradat 23. sz. —
 (Sn.) Bud. Hirl. 75. sz. — Alexander Bernát. P. Lloyd 77. reg. sz.
Török Gyula. A porban. Regény. 1918. — Ism. Császár Elemér. A Cél
 243—245. l. — S . . . i J. Pest. Journ. 85. sz.
Ujlaki Antal. Tömörkény, a hírlapíró. Virradat 2. sz.
Várdai Béla. Zrinyi, a költő. Kath. Szemle 385—398. l.
Voinovich Géza. Jelentés az 1917. évi Vojnits-jutalomról. Akad. Értes.
 81—83. l.
Voinovich Géza. Jelentés az 1917. évi Karátsonyi-pályázatról. Akad.
 Értes. 97—100. l.
Zivuska Jenő. A vak Lorenzo. — Ism. ő. Bud. Hirl. 87. sz.
Zsigmond Ferencz. Arany János emlékezete. Orsz. reform. Tanáregyl.
 1917/18. évkönyve. 66—75. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az IK. ezidei évfolyamának 24-ik lapján a 28-ik sorban »Schiller Orleans szüze« helyett »Voltaire Orleansi szüze« olvasandó.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 K. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 K.
- Fest Sándor.** Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Ára 3 K.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrand: Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot Ballagi Aladár, a III—XXIII-at Szilády Áron, a XXIV—XXVII-et Császár Elemér. (Eddig 27 évfolyam 1891—1917.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költő-tára, Régi magyar —.** Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1580.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Márai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libecz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Kükkülei névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Feinéméti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badics Ferencz. Ára 12 kor.

Könyvtár. Régi magyar. — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladramák. (Alszechy Zsolt és Szilávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornynos Péter. (Alszechy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujtó bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor. — 36. Heltai Gáspár: Háló. (Trócsányi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 37. Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve. (Heinrich Gusztáv k.) Ára 3 kor. — Az 1—24. kötet a Franklin-társulat kiadása.

Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pestl Gábor. Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536.

Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Szinnyei Ferencz. Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.

Szücsi József. Bajza József. Ára 5 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás gyökere. Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.

Vértesy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1918. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.